

УДК 343.97:343.4

Гора Ігор Юрійович –
здобувач кафедри юридичної
психології Національної академії
внутрішніх справ

Gora Igor – Researcher of Juridical
Psychology Department of National
Academy of Internal Affairs

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, УЧИНЕНИМ ІЗ МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ, ЯК СИСТЕМНИЙ ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

OPPOSITION TO CRIMES COMMITTED ON THE GROUNDS OF RACIAL, ETHNIC AND RELIGIOUS INTOLERANCE, AS A SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL AND LEGAL PHENOMENON

Запропоновано низку психолого-правових рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого реагування та можливостей громадських інститутів у сфері протидії феномену расової, національної та релігійної нетерпимості.

Ключові слова: ксенофобія; расова нетерпимість; національна нетерпимість; релігійна нетерпимість; толерантність; ресоціалізація; психокорекційна робота.

Предложен ряд психолого-правовых рекомендаций по совершенствованию законодательного реагирования и возможностей общественных институтов в противодействии феномену расовой, национальной и религиозной нетерпимости.

Ключевые слова: ксенофобия; расовая нетерпимость; национальная нетерпимость; религиозная нетерпимость; толерантность; ресоциализация; психокоррекционная работа.

This paper proposes a number of psychological and legal advice on how to improve the legislative response and capacity of civil society institutions in addressing the phenomenon of racial, national and religious intolerance. In particular, they focus on: psycho work with perpetrators of such crimes while serving their sentence; resocialization of these individuals after their release from prison; provide psychological assistance to victims of such offenses.

Determined that for the prevention of crimes motivated by racial, ethnic, religious or class-social intolerance include: a) implementation of a specially-criminological measures in the field of information and analytical support; b) provide comprehensive general social prevention of crime.

Psycho work with persons serving sentences for crimes motivated by racial, ethnic, religious or class-social intolerance, provides as follows: a) the reorientation of the prison system with institutions purely to serve his sentence at a certain social structure (unit of society) for the socially disadvantaged and socially maladjusted persons; b) the creation of the necessary changes to the stereotypes formed consciousness and behavior of convicted conditions socio-cultural space in detention facilities; c) the deployment of educational and educational work by creating comprehensive pedagogical penitentiary institutions; d) creating opportunities to promote law-abiding behavior convicted of a crime; d) neutralization of anti-social influence of the informal system of relations.

Resocialization of persons convicted of crimes motivated by racial, ethnic, religious or class-social intolerance, after serving their sentences implies: a) the creation of a special escort service for the citizens who have served their sentence, to assist in the social adaptation, given the characteristics of the offense; b) focused on the impact on the determinants of recidivism; c) the introduction of psycho programs for various categories of persons who have served their sentence, with modern means of education.

Providing psychological assistance to victims of crimes motivated by racial, ethnic, religious or class-social intolerance consists of: a) creating a database on victims of discriminatory crimes; b) implementation available to the victimization of the population socio-psychological training on safe behavior; c) review of civil society with the features of other races, nations, cultures,

lifestyles through government programs, grants, even exhibitions or festivals; d) reducing the latency of offenses motivated by racial, ethnic, religious or class-social intolerance.

Keywords: racial intolerance; ethnic intolerance; religious intolerance; psihokorektsionnaya work; resocialization; victimization.

Рівень суспільної небезпеки злочинів, учинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості, особливо збільшується в державах із полікультурним середовищем, до яких належить Україна. Розглядаючи проблему в макромасштабі, не можна не помітити, що йдеться про протиправне явище, пов'язане із запереченням права на своєрідність розвитку представників різних рас та етносів.

Безумовно, злочини зазначеної категорії передбачають процес зіткнення відповідних інтересів злочинця й потерпілого. Дослідження цього процесу, крім вивчення жертв злочину та віктимних особливостей їх поведінки, дає змогу більш ґрунтовно визначити причини й умови, що сприяють їх учиненню, а також необхідні профілактичні заходи, обрати оптимальні засоби впливу на осіб із відповідною деформацією спрямованості та поведінки [1–2].

Здійснений нами аналіз феномену расової, національної та релігійної нетерпимості дає змогу запропонувати низку психолого-правових рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого реагування та можливостей громадських інститутів у сфері протидії цьому суспільно небезпечному явищу. У них, зокрема, ідеться про:

- 1) профілактику злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості;
- 2) психокорекційну роботу з такими особами під час відбування покарання;
- 3) ресоціалізацію цих осіб після звільнення з місць позбавлення волі;
- 4) надання психологічної допомоги потерпілим від злочинів зазначеної категорії.

Розглянемо блок, присвячений *профілактиці злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості*.

1. Здійснення спеціально-кримінологічних заходів у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення:

а) організація на рівні регіональних управлінь та в структурі МВС України єдиної систематизованої інформаційної бази з даними про окремих осіб та їх групи, діяльність яких пов'язана з різними девіаціями дискримінаційного характеру;

б) запровадження в територіальних підрозділах ОВС ведення номенклатурного обліку відомостей щодо діяльності конкретних неформальних груп з екстремістською спрямованістю, схильних до застосування насильства.

Зібрану інформацію, як стосовно окремих груп, так і можливостей їх сукупного впливу на стан правопорушень та злочинності, слід урахувати під час аналізу оперативної обстановки, прогнозування її динаміки з огляду на соціально-політичні події та економічну ситуацію в районі, регіоні, країні.

Згідно з результатами проведеного нами опитування працівників ОВС, ефективність профілактики злочинів, учинених відносно іноземних громадян, здебільшого залежать від: правильного висвітлення проблеми ЗМІ – 92,3 %; організації правового виховання громадян – 85,5 %; активної громадянської позиції населення – 47,0 %; діяльності міліції – 28,2 %.

2. Проведення комплексних заходів щодо загальносоціального попередження злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, а саме:

оприлюднення через ЗМІ сутності, динаміки, причин та умов міграційних процесів у країні з метою надання громадянам адекватних орієнтирів у сприйнятті й розумінні цієї проблеми;

стимулювання створення та розвитку громадських позитивно налаштованих об'єднань як альтернативи існуючим стихійним неформальним, часто агресивним, групам;

зниження рівня тривожності населення стосовно високого криміногенного потенціалу іммігрантів;

зниження рівня корупції та кримінального бюрократизму щодо отримання іммігрантами українського громадянства;

соціальна активізація державних і громадських інститутів, покликані надавати можливості побутової, трудової й іншої адаптації представникам соціальних, етнічних та інших меншин, а також здійснювати заходи у сфері їх соціального захисту;

надання державної допомоги громадським об'єднанням патріотичного й релігійного виховання, що сприяють загальному відродженню духовності населення країни, формуванню позиції толерантності щодо представників інших етносів чи релігійних течій, що сповідують ідеологію невтручання в особисте життя громадян;

пропаганда духовного виховання, патріотизму, поваги до представників інших національних, релігійних чи класово-соціальних спільностей;

визнання суспільством і державою толерантності відносно «інших» як підґрунтя формування соціальної та правової свідомості;

підтримання ініціатив із розширення позитивного впливу ЗМІ на подолання дискримінації за будь-якими ознаками, посилення уваги до піднесення позитивних (загальнолюдських) життєвих цінностей та ідеалів.

Психокорекційна робота з особами, які відбувають покарання за злочини, учинені з мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості.

1. Переорієнтація пенітенціарної системи із суто закладів для відбування покарання на певну соціальну структуру (осередок суспільства) для соціально неблагополучних і соціально неадаптованих осіб, адже саме такі вдаються до самоствердження з дискримінаційних мотивів. Етап життя, на якому було вчинено злочин, став для них певною екстремальною ситуацією, вихід з якої вони так невдало спробували знайти.

Зазначене зумовлює необхідність застосування особливого підходу до визначення вирішуваних пенітенціарною системою завдань, зокрема через визнання полікультурного середовища в Україні, виховання расової, національної, релігійної та класово-соціальної терпимості, толерантності щодо представників різних етносів тощо. Цього можна досягти завдяки привертанню уваги до творчих здобутків представників

інших культур, вивченню відповідного антидискримінаційного законодавства тощо.

2. Створення необхідних для зміни сформованих стереотипів свідомості й поведінки засуджених умов соціокультурного простору пенітенціарних закладів.

«Виправлення» в сенсі формування законослухняної поведінки – завжди цілеспрямоване, а іноді й жорстке управління життєдіяльністю особи. Ураховуючи індивідуально-психологічні особливості засуджених за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (обмежений світогляд, деформація процесу соціалізації в суспільстві тощо), слід приділяти підвищену увагу їх соціальній реабілітації, наприклад, за рахунок налагоджування опосередкованих контактів із представниками інших соціально-культурних груп і націй, суспільства загалом.

Така політико-правова робота сприятиме подоланню громадянського негативізму, притаманного означеній категорії засуджених, формуванню особистості, небайдужої до подій, що відбуваються в країні та за її межами.

3. Здійснення просвітницько-виховної роботи за рахунок створення загальноосвітніх пенітенціарних педагогічних установ (наприклад, вечірніх шкіл). Такі установи будуть функціонувати за принципом гуманістичної (феноменологічної) парадигми освіти, за якої людина (як реципієнт, так і об'єкт вивчення інших культур, національностей, соціального добробуту) – головна цінність у суспільній взаємодії. Вони здатні реалізувати особистісно-орієнтований підхід до освіти засуджених із властивими їм функціями збереження та відновлення фізичного й душевного здоров'я, суспільної моральності, духовності, застосовуючи методи соціальної реабілітації особистості [3; 4].

Ідеться про надання їм можливостей повноцінної адаптації в сучасних умовах, за принципом культурно-творчої функції освіти, що передбачає формування етнічної самоідентифікації засуджених (стосовно переживання почуття приналежності до національної культури, інтернаціоналізації духовних цінностей народу, патріотичної самосвідомості разом

із повагою та сприйняття відмінностей у цьому серед представників інших етносів).

Особлива увага тут, на нашу думку, має зосереджуватися на тому, що інші культури/нації/релігії як складові нашого спільного світу мають право на існування, повагу та сприйняття.

4. Створення можливостей для стимулювання правосвідомої поведінки засуджених за злочини, учинені з мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості.

Відповідно, стосовно таких осіб під час відбування ними покарання працівникам установ виконання покарань необхідно активно використовувати здобутки психологічної науки й практики. Вивчення людської особистості загалом допоможе виявити аспекти дискримінаційних виявів, що є зайвими в сучасному суспільстві.

5. Нейтралізація асоціального впливу неформальної системи відносин [5–6]. Так, психолого-педагогічний вплив на засуджених має бути комплексним, тобто слід одночасно забезпечити різні аспекти розвитку їх особистості.

При цьому психологічна корекція різних структурних компонентів особистості відіграє специфічну роль у загальному процесі психологічної та соціальної реабілітації особи. Зазначене визначає необхідність удосконалення системи психологічного супроводження відбування покарання у вигляді позбавлення волі. На сьогодні цей напрям психологічного забезпечення частково реалізується лише стосовно неповнолітніх засуджених. Водночас дорослі, які мають специфічні дискримінаційні девіації особистості, потребують такого супроводження не меншою мірою, ніж діти.

Ресоціалізація осіб, засуджених за вчинення злочинів на ґрунті расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, після відбування ними покарання.

1. Створення спеціальної служби супроводження для громадян, які відбули покарання, для надання допомоги в соціальній адаптації, ураховуючи особливості вчиненого злочину, що сприятиме подоланню дискримінаційної мотивації й антисуспільної спрямованості особистості.

Як свідчать наукові першоджерела та практичний досвід, позитивний вплив (політико-просвітницький, психокорекційний

тощо) часто закінчується в день звільнення [6–7]. Громадяни, які вчинили злочин із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, повертаються в полікультурний і міжнаціональний простір. При цьому мало хто з таких осіб може розраховувати на суттєву допомогу (родичів, інших осіб чи громадських інститутів).

2. Цілеспрямований вплив на детермінанти рецидивної злочинності. Повноцінній постпенітенціарній адаптації осіб, які відбули покарання за такі злочини, перешкоджає чимало чинників, що потребують відповідного реагування з боку державних та громадських організацій, а саме:

кримінально-політичні: спрямованість на примусову соціалізацію засуджених, а не гуманізацію;

соціально-економічні: відсутність комплексної підтримки різних категорій осіб, звільнених із місць позбавлення волі;

правові: відсутність закону, що регламентує питання постпенітенціарної адаптації;

організаційно-управлінські: відсутність координації державних органів і належного контролю над особами, звільненими з місць позбавлення волі;

морально-психологічні: соціально-моральна занедбаність, прагнення до насильницько-егоїстичного самоствердження;

соціально-психологічні: порушення чи деформація соціальних зв'язків, ослаблення чи відсутність позитивного впливу сім'ї, непристосованість до життя на волі, неорганізованість дозвілля;

медичні: наркоманія, алкоголізм, психічні розлади.

3. Упровадження психокорекційних програм для різних категорій осіб, які відбули покарання, за допомогою сучасних засобів освіти, зокрема:

програм електронного візуального ілюстративу до просвітницьких програм та ознайомлення з національно-релігійним різноманіттям сучасного світу;

електронних експрес-тестів, результати яких дають змогу визначати ефективність постпенітенціарної адаптації.

Надання психологічної допомоги потерпілим від злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості.

Цей напрям роботи забезпечується в більш загальному контексті віктимологічної профілактики стосовно потенційних і реальних жертв злочинів зазначеної категорії. Такі заходи спрямовані на зниження їх віктимності, запобігання можливої віктимізації та усунення її негативних наслідків у разі їх несподіваного настання (девіктимізація).

Вивчення проблем потерпілих сприятиме концентрації попереджувальних сил і засобів для реалізації боротьби зі злочинністю з нових позицій:

упровадження різними суб'єктами в життя сукупності заходів віктимологічної профілактики для ресоціалізації потерпілих від злочинів;

зниження загальної віктимності населення та запобігання «вторинній» віктимізації;

відновлення соціальної справедливості й усунення негативних наслідків учиненого злочину.

1. Створення інформаційної бази щодо потерпілих від злочинів дискримінаційного ґатунку. Фактичними показниками тут є дані про різновид злочину, час, місце й спосіб його вчинення, соціально-демографічні, психофізіологічні, індивідуально-психологічні інші особливості потерпілого. Узагальнення та зіставлення зазначених даних дає змогу дослідникам отримувати достовірну інформацію про особливості віктимізації, наявної на певній території протягом визначеного часу.

2. Запровадження доступних для віктимних прошарків населення програм соціально-психологічної підготовки до безпечної поведінки.

Віктимність жертв злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, є специфічним соціальним явищем, що передбачає сукупність властивостей національних менталітетів об'єктивного й суб'єктивного характеру, притаманних потенційним і реальним жертвам, що свідчать про підвищену вразливість представників цієї соціальної групи стосовно злочинних посягань.

Зміст віктимності цих груп населення представлений особистісним і ситуативним компонентами. Особистісний компонент віктимності — це наявність у певної людини властивостей суб'єктивного характеру, що роблять її особливо

вразливою перед злочинними посяганнями. У контексті нашого дослідження – це расові, національні, релігійні чи класово-соціальні відмінності. Ситуативний компонент віктимності передбачає відповідні обставини об'єктивного характеру (наприклад, середовище більшості, до якого попадають особи з меншості), що формують особистісні компоненти або підвищують їх роль і значення в процесі віктимізації такої особи або групи.

3. Ознайомлення населення з особливостями інших рас, націй, культур, стилів життя через державні програми, дотації, гранти, навіть виставки або фестивалі.

Віктимізація жертв злочинів дискримінаційного сектора зумовлена, на нашу думку, суспільними факторами віктимізації – сукупністю обставин життя людей і громади та детермінують процес перетворення цієї особи в жертву злочину або тим чи іншим чином сприяють реалізації цього процесу. Відповідно, володіючи знаннями та маючи навички щодо усунення можливості виникнення конфліктів, потенційні жертви злочинів уникатимуть ескалації віктимогенної ситуації.

Цьому сприятимуть також:

удосконалення правового виховання та правової пропаганди;

посилення соціального контролю над злочинністю загалом і конкретними видами злочинів, зокрема;

заохочення різних форм громадянської активності, соціальної співучасті в розв'язанні проблем, що спричиняють учинення злочинів із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості.

4. Зменшення латентності протиправних діянь на ґрунті расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості.

Протидія злочинам зазначеної категорії повинна здійснюватися на системному рівні й передбачати реалізацію психолого-правових рекомендацій щодо: профілактики злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості; психокорекційної роботи з такими особами під час відбування покарання; ресоціалізації цих осіб після звільнення з місць позбавлення волі; надання психологічної допомоги потерпілим від таких злочинів.

Профілактика цих злочинів передбачає визнання суспільством і державою толерантності до «інших» як підґрунтя формування соціальної та правової свідомості. Її організація потребує: створення на рівні регіональних управлінь і в структурі МВС України єдиної систематизованої інформаційної бази з даними про окремих осіб та їх групи, діяльність яких пов'язана з будь-якими девіаціями дискримінаційного характеру; запровадження в територіальних підрозділах ОВС ведення обліку відомостей, що характеризують діяльність конкретних неформальних груп з екстремістською спрямованістю; інформування населення щодо сутності, динаміки, причин та умов міграційних процесів у країні; зниження рівня тривожності населення щодо високого криміногенного потенціалу іммігрантів; стимулювання створення громадських об'єднань позитивної спрямованості як альтернативи для існуючих стихійних неформальних агресивних груп; надання державної допомоги громадським об'єднанням патріотичного та релігійного виховання, що сприяють загальному відродженню духовності населення, формуванню позиції толерантності відносно представників інших етносів чи релігійних течій; соціальної активізації державних і громадських інститутів, покликаних надавати можливості побутової, трудової та іншої адаптації представникам соціальних, етнічних та інших меншин, а також здійснювати заходи їх соціального захисту.

Психокорекційна робота з особами, які відбувають покарання за злочини, учинені з мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, передбачає: переорієнтацію пенітенціарної системи із суто закладів для відбування покарання на певну соціальну структуру (осередок суспільства) для соціально неблагополучних і соціально неадаптованих осіб; виховання расової, національної, релігійної та класово-соціальної терпимості, толерантності відносно представників різних етносів тощо; збільшення кількості викладачів, соціальних працівників та персоналу установ виконання покарань загалом, підвищення якості їх професійно-психологічної підготовки та престижності такої роботи; створення необхідних для зміни сформованих стереотипів

свідомості й поведінки засуджених умов соціокультурного простору пенітенціарних закладів, налагоджування опосередкованих контактів із представниками інших соціально-культурних груп та націй, суспільства загалом; розгортання просвітницько-виховної роботи за допомогою загальноосвітніх пенітенціарних педагогічних установ, здатних реалізувати особистісно-орієнтований підхід до освіти засуджених із властивими їм функціями збереження й відновлення фізичного та душевного здоров'я, суспільної моральності, духовності; шляхом застосування методів соціальної реабілітації особистості створення можливостей для стимулювання правосвідомої поведінки засуджених за злочини, учинені з мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості; нейтралізацію асоціального впливу неформальної системи відносин за допомогою комплексного психолого-педагогічного впливу, психологічної корекції різних структурних компонентів особистості.

Ресоціалізація осіб, засуджених за вчинення злочинів на ґрунті расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, після відбування ними покарання, потребує: створення спеціальної служби супроводження таких осіб, яка б здійснювала підготовку фахівців до такого виду діяльності, забезпечувала розроблення єдиної концепції постпенітенціарної роботи; вироблення державної політики та правової бази щодо осіб, які звільняються з місць позбавлення волі; узгодження зусиль установ виконання покарань та громадянського суспільства у цьому напрямі; цілеспрямованого впливу на детермінанти рецидивної злочинності, зокрема завдяки переорієнтації з примусової соціалізації засуджених на їх гуманізацію; створенню умов для комплексної підтримки різних категорій осіб, звільнених із місць позбавлення волі; налагодження координації державних органів і належного контролю за особами, звільненими з місць позбавлення волі; впровадження психокорекційних програм для різних категорій осіб, які відбули покарання, за допомогою сучасних засобів освіти, зокрема: програм електронного візуального ілюстративу до просвітницьких програм та ознайомлення з національно-релігійним різноманіттям сучасного світу; електронних експрес-

тестів, результати яких дають змогу визначати ефективність поступитенціарної адаптації.

Необхідним є надання психологічної допомоги потерпілим від злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, що буде сприяти зниженню загальної віктимності населення та запобігати «вторинній» віктимізації, відновленню соціальної справедливості й усуненню негативних наслідків учиненого злочину.

Отже, у зазначеному контексті доцільним є: створення інформаційної бази щодо потерпілих від дискримінаційного злочинів; запровадження доступних для віктимних прошарків населення програм соціально-психологічної підготовки до безпечної поведінки; ознайомлення населення з особливостями інших рас, націй, культур, стилів життя через державні програми, дотації, виставки та фестивалі; зменшення латентності протиправних діянь на ґрунті расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, зокрема шляхом заохочення громадянського суспільства до сигналів про будь-які дискримінаційні посягання, запровадження відповідальності посадових осіб за факти приховування поведінки дискримінаційного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Суковатая В. А. Философия Другого в XX веке: раса, нация, гендер : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.04 / Суковатая Виктория Анатольевна. – Харьков, 2009. – 435 с.
2. Ханстантинов В. О. Феномен толерантности в контексті політичної модернізації сучасної України: теоретичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політ. науки» / В. О. Ханстантинов. – К., 2012. – 36 с.
3. Арабчук Я. І. Основні чинники соціалізації особистості в полікультурному середовищі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Я. І. Арабчук. – К., 2011. – 19 с.
4. Чолій С. М. Мотивація участі молоді в діяльності громадських організацій : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.11 / Чолій Софія Мирославівна. – Львів, 2011. – 246 с.

5. Гукаленко О. В. Управление конфликтами в поликультурном образовательном пространстве / О. В. Гукаленко, А. Я. Данилюк, А. В. Мельничук. – Ростов н/Д : [б. и.], 2005. – 256 с.

6. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / З. В. Журавська. – К., 2010. – 18 с.

7. Батиргареева В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Батиргареева Владислава Станіславівна. – Х., 2010. – 450 с.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 341.45:343.352:343.121.4

Василинчук Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри СТ та ОРД ННІПФПСКМ Національної академії внутрішніх справ;

Грибовський Олександр Віталійович – здобувач кафедри СТ та ОРД ННІПФПСКМ Національної академії внутрішніх справ

Vasylynychuk Viktor – Doctor of Law, Professor, Professor of special equipment and operational activities Department of the National Academy of Internal Affairs;

Gribovsky Alexander – Researcher of special equipment and operational activities Department of the National Academy of Internal Affairs

МІЖНАРОДНІ ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ ОСІБ, ЯКІ НАДАЮТЬ ДОПОМОГУ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

INTERNATIONAL PRINCIPLES OF PROTECTION THE PERSONS ASSISTSNG IN PREVENTING AND COMBATING CORRUPTION

Розкрито головні міжнародні принципи захисту осіб, які надають допомогу у сфері запобігання та протидії корупції.

Ключові слова: протидія корупції; міжнародні принципи захисту осіб; антикорупційні заходи.

Раскрыты основные международные принципы защиты лиц, оказывающих помощь в предотвращении и противодействии коррупции.

Ключевые слова: противодействие коррупции; международные принципы защиты лиц; антикоррупционные меры.

In this article based on the research author described basic international principles of protection persons who provide assistance in preventing and combating corruption according to new Ukrainian orders about prevention of corruption.

One of the most effective measure in combating corruption in Ukraine and in all world is a timely knowledge of law enforcement authorities about facts of corruption, where a special place is given to persons (informants) who contribute authorized by the actors fight corruption by providing operational and meaningful information about corruption in government agencies and others.

The rights of citizens to inform about a corruptional crimes – This is a natural extension of the right to freedom of expression, and it is associated with the principles of transparency and integrity. All peoples have a right to defend weal of other citizens and society in common. And in some cases they must inform about a crimes.

The lack of effective protection can be a dilemma for informants: they often have to report about corruption and others crimes, but for such actions against them may sound offensive words, they can take revenge. Such patterns can inhibit people from reporting corruption.

The most important factor in combating with corruption is a opinion of society about this problem. However, the potential of anti-corruption measures to attract people to identification and report about corruptional crimes is high, as witnessed experience of foreign countries. Creation of special conditions that facilitate change in public understanding of the reports of corruption, the protection of persons who provide assistance in preventing and combating corruption is a priority of anti-corruption policy.

Keywords: combating corruption; international principles of protection of persons; anti-corruption measures.

Корупція нині залишається ключовою проблемою України. Про це, зокрема, свідчать негативні рейтинги «Transparency International», згідно з якими Україна посідає 144 місце зі 176 країн, у яких визначено індекс сприйняття корупції (результат України становить 26 балів зі 100 можливих) [1].

Одним із найбільш ефективних заходів щодо протидії корупції не тільки в Україні, а й у всьому світі є своєчасне інформування правоохоронних органів про факти корупції, під час якого особлива роль належить особам (інформаторам). Вони надають допомогу уповноваженим на те суб'єктам у сфері протидії корупції шляхом надання оперативно значимої інформації про корупційні вияви в органах державної влади, місцевого самоврядування, регуляторних тощо.

Низка вчених вивчали проблемні аспекти протидії корупційним правопорушенням у контексті кримінального, адміністративного права, теорії управління, кримінологічної та криміналістичної науки, а також окремих аспектів проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема: К. В. Антонов, Ю. П. Битяк, О. М. Джужа, А. В. Іщенко, М. С. Удовик, О. В. Копан, С. І. Ніколаюк, М. А. Погорєцький, Д. Г. Заброра, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк та ін.

Проте зазначені автори не розглядали особливості принципів захисту осіб, які надають допомогу щодо запобігання та протидії корупції, з огляду на що можна констатувати актуальність теми дослідження.

Метою статті є дослідження головних міжнародних принципів захисту осіб, які надають допомогу у сфері запобігання та протидії корупції, у контексті новоприйнятих законів України про запобігання корупції.

Право громадян інформувати про корупційні правопорушення – це природне продовження права на свободу вираження, що пов'язане з принципами прозорості та сумлінності. Усі люди мають невід'ємне право захищати добробут інших громадян і суспільства загалом, і, в окремих випадках, – зобов'язані повідомляти про правопорушення.

Так, відповідно до ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції», «... громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають право: повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, Національному агентству, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, у яких були вчинені ці правопорушення або в працівників яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості» [2].

Однак, коли йдеться про власне викриття злочинів, рішення надати інформацію першим, тоді як інші продовжують мовчати, може викликати в колег, начальників і навіть друзів почуття образи або зради. Це може породжувати неприязнь, що посилюється віддаленими, проте реальними історичними й політичними чинниками. Як свідчить аналіз дослідження, це особливо властиво країнам, яким довелося жити в умовах авторитарних режимів, що використовували секретні служби безпеки й таємних агентів для стеження за своїми політичними ворогами та цивільним населенням загалом.

Схожою була ситуація в демократичних країнах. Так, наприклад, дослідження, проведені у Франції в 2012 р., показали, що багато державних службовців, які повідомляли про корупційні правопорушення, було витиснено на пенсію, звільнено або ізольовано в колективі [3].

Приклад Естонії показує, що лише 1 % громадян і власників підприємств та 13 % державних службовців, яким довелося особисто зіткнутися з корупцією, фактично повідомляли владі про такі випадки. В Угорщині більше половини державних службовців, відповідаючи під час дослідження на питання про надання інформації щодо корупції, сказали: «Чим менше говориш, тим краще» [4].

Тому відсутність ефективного захисту може бути дилемою для осіб, які надають допомогу у сфері запобігання та протидії корупції (фахівці, які протидіють корупції, їх ще

називають інформаторами): за часте повідомлення про факти корупції та інші злочини на їх адресу можуть звучати образливі слова, їм можуть мститися. Такі стереотипи спричиняють зменшення в людей бажання повідомляти про корупцію.

«Transparency International» визначає, що інформатор – будь-який співробітник або працівник державного чи приватного сектора, який повідомляє інформацію про такі порушення, зазначаючи загрози помсти; інформування – розголошування інформації, пов'язаної з корупційною, незаконною, шахрайською або небезпечною діяльністю, що здійснюється державними чи приватними організаціями або в них, яка викликає стурбованість і загрожує громадським інтересам – відносно фізичних або юридичних осіб [5].

Інформування передбачає як професійні, так й особисті ризики. Громадяни повинні мати можливість використовувати безпечні канали надання інформації про корупцію або інші серйозні порушення на своєму робочому місці, під час взаємодії з представниками державних органів влади, а також отримувати висококваліфіковану консультацію до того, як зважитися на такий крок.

Визнаючи важливу роль інформаторів у протидії корупції, багато країн узяли на себе зобов'язання в межах реалізації вимог міжнародних конвенцій увести в дію закони про захист інформаторів. Дедалі більше урядів, корпорацій і некомерційних організацій по всьому світу визначають процедури для інформаторів.

Така політика сприяє наявності доступних каналів для інформаторів, більшою мірою захищає їх від усіх форм помсти, гарантуючи, що інформація, яку вони надають, може бути використана для проведення необхідних реформ у країні.

Перший узагальнений закон про інформаторів, прийнятий в Європейському Союзі, – це Закон Сполученого Королівства про розкриття важливих відомостей, який вважають найгрунтовнішим у Європі й одним із кращих у світі [6].

Як свідчить аналіз дослідження, незважаючи на добре прописану важливість інформаторів у виявленні та припиненні корупції, тільки в чотирьох країнах Євросоюзу існує достатня законодавча база для захисту інформаторів, яку можна вважати

такою, що відповідає сучасним вимогам: Люксембурзі, Румунії, Словенії та Сполученому Королівстві.

З решти 23 країн у 16 – забезпечено частковий захист для осіб, які надають інформацію про факти корупції, у семи інших країнах – така законодавча база або дуже обмежена, або відсутня взагалі.

Крім того, багато положень щодо захисту інформаторів містять прогалини й винятки. Унаслідок цього особи, які вважають, що вони захищені від помсти, фактично можуть виявити після надання інформації власну беззахисність у правовому полі.

«Transparency International» закликає всіх країн передбачити у власних законах усебічні права про захист інформаторів і розпочати громадський діалог, спрямований на усвідомлення важливості ролі інформаторів як ключових фігур у протидії корупції [5].

Розв'язання проблеми корупції, а також захисту осіб, які добросовісно повідомляють про корупційні правопорушення (викривачів), є одним із пріоритетів українського суспільства на сучасному етапі розвитку держави.

З метою розв'язання зазначеної проблеми 14 жовтня 2014 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», що передбачає ухвалення закону про захист осіб, які добросовісно повідомляють про корупційні правопорушення (викривачів), обов'язок повідомлення та захист викривачів, створення внутрішніх і зовнішніх каналів подання інформації, системи захисту викривачів від утисків і переслідування, а також заходи стимулювання повідомлень про корупцію, покладення на спеціально уповноважений орган функцій щодо проведення моніторингу й аналізу практики застосування закону та вжиття заходів щодо його належного застосування, запровадження санкцій за приховування фактів корупційних правопорушень; проведення широкої загальнонаціональної інформаційної кампанії відносно роз'яснення положень закону; здійснення на постійній основі навчання з питань добросовісного повідомлення про факти корупції [7].

Інформатори відіграють важливу роль у національних і глобальних зусиллях щодо виявлення та подолання корупції. Розкриваючи порушення, що загрожують громадському здоров'ю й безпеці, фінансовій діяльності, правам людини, довкіллю та верховенству закону, вони ризикують своєю кар'єрою, адже їх можуть звільнити, внести до «чорного списку», заарештувати, на них можуть подати до суду, їм можуть погрожувати або навіть фізично розправитися чи вбити.

Розкриваючи інформацію про корупційні правопорушення, інформатори рятують численні життя й мільярдні кошти, а також суттєво впливають на відновлення довіри до державних органів, установлення справедливих відносин у суспільстві, невідворотності застосування покарання до осіб, які порушують вимоги законодавства.

Захист інформаторів від можливої помсти допоможе та полегшить ефективне викриття корупції, а також сприятиме відкритості й прозорості в органах державної влади.

Щоб переконатися, що інформатори забезпечені належним захистом і можливостями для надавання оперативно значимої інформації про корупційні правопорушення, необхідно керуватися головними принципами, а саме: а) наявність доступних та надійних каналів для повідомлення про корупційні правопорушення; б) забезпечення надійного захисту від усіх форм помсти; в) функціонування механізмів для поширення інформації, спрямованої на висвітлення реформ законодавства, політики або процесуальної недосконалості, а також запобігання майбутнім корупційним правопорушенням.

Отже, захист осіб, які викривають корупціонерів, повинен передбачати такі положення:

1. Захист від переслідування. Особи мають бути захищені від усіх форм помсти, несприятливих умов або дискримінації на робочому місці, що пов'язана або з'явилася внаслідок інформування про випадки корупції.

Такий захист повинен поширюватися на всі види можливих несприятливих наслідків, у тому числі звільнення, санкції, що стосуються умов роботи, покарання у вигляді переведення на інші види робіт, переслідування, утрату статусу, пільг тощо.

2. Збереження конфіденційності. Особа не може бути розкрита без чіткої її згоди.

3. Тягар надання доказу лягає на працедавця. Щоб уникнути санкцій або штрафів працедавець повинен чітко й переконливо продемонструвати, що будь-які заходи, застосовані відносно співробітника, не були жодним чином пов'язані або мотивовані розкриттям інформатора.

4. Завідомо неправдива інформація не захищається. До людини, яка надає завідомо неправдиву інформацію про корупційні правопорушення, можуть застосовуватися дисциплінарні санкції та заходи цивільно-правової відповідальності. Ті, кого несправедливо звинуватили в корупційних діях, отримують усі належні компенсації.

5. Відмова від вимог про відповідальність. Будь-яке викриття, зроблене в законодавчих межах інформаторів, захищене від дисциплінарно-процесуальних дій і кримінальної, цивільної, адміністративної відповідальності, включаючи дискримінацію, наклеп, захист авторських прав і даних. Увесь тягар доказу намірів з боку інформатора порушити закон лягає на суб'єкт викриття.

6. Анонімність. Інформаторам, які надали інформацію анонімно і в подальшому були встановлені, має бути надано повний захист.

7. Система заохочень. Інформатори можуть отримувати частину відновлених коштів або штрафів, накладених унаслідок викриття.

Ураховуючи міжнародні практики захисту, для осіб, які надають допомогу щодо запобігання та протидії корупції, в українському законодавстві також передбачено соціальний та правовий захист зазначеної категорії осіб. Так, відповідно до вимог ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», «... особа, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, перебуває під захистом держави. Якщо у зв'язку з виконанням такою особою завдань оперативно-розшукової діяльності настала її інвалідність або смерть, на неї поширюються пільги, передбачені в таких випадках для працівників оперативних підрозділів» [8].

Стаття 53 Закону України «Про запобігання корупції» передбачає, що особа, яка надає допомогу в запобіганні та протидії корупції (викривач), перебуває під захистом держави, а члени її сім'ї не можуть бути звільнені чи примушені до звільнення, притягнуті до дисциплінарної відповідальності чи піддані з боку керівника або роботодавця іншим негативним заходам впливу (переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, скорочення заробітної плати тощо) або загрози таких заходів впливу у зв'язку з повідомленням про порушення вимог цього Закону іншою особою, а інформація про викривача може бути розголошена лише за його згодою, крім випадків, установлених законом [2].

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що міжнародні принципи захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні та протидії корупції, на нашу думку, можуть слугувати підґрунтям для розроблення нового й удосконалення існуючого законодавства про захист інформаторів, а правовий захист повинен поширюватися на всіх працівників і службовців, яким загрожує переслідування, у тому числі осіб, що перебувають за межами традиційних стосунків між працівниками й працедавцями.

Отже, одним із найбільш істотних чинників у подоланні корупції є ставлення населення до цієї проблеми. Водночас антикорупційний потенціал заходів щодо залучення населення до виявлення та повідомлення про факти корупції є високим, про що свідчить досвід іноземних держав. Створення спеціальних умов, які сприятимуть зміні суспільного уявлення щодо повідомлення про факти корупції, захист осіб, які надають допомогу в запобіганні та протидії корупції, є одним із пріоритетів антикорупційної політики держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Transparency International – це міжнародна недержавна організація по боротьбі з корупцією, яка має близько 100 національних осередків та відома своїми антикорупційними дослідженнями, зокрема Індексом сприйняття корупції [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/>.

2. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700–VII.

3. Принглот С. L'obligation de réserve des agents publics face au devoir de dénonciation d'infractions pénales. Une inadaptation du droit français à la problématique du whistleblowing [Електронний ресурс] / С. Принглот // Друзя администратиф. – 2012. – № 4. – Режим доступа :

http://www.lexisnexis.fr/droit-document/article/droit-administratif/04-2012/008_PS_RDA_RDA1204ET00008.htm.

4. К-монитор асоушиейшн. Защита информаторов в Центральной Европе и Восточноевропейском регионе: Информирование в Венгрии, Венгерский союз гражданских свобод. – 2010.

5. Уорт М. Отчет «Transparency International» о борьбе с коррупцией в Евросоюзе: по состоянию на октябрь 2013 г. – 93 с.

6. Общественный долг на работе. Руководство по применению ЗРВС : Закон о раскрытии важной информации 1998 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.pcaw.org.uk/guide-to-pida>.

7. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1699–VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

8. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

УДК 341.456:343.431

Дубина Владислав Іванович –
заступник директора Департаменту
боротьби зі злочинами, пов'язаними
з торгівлею людьми, МВС України

Dubina Vladislav – Deputy Director
of combating crimes related to
trafficking department MIA Ukraine

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ УКРБЮРО ІНТЕРПОЛУ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

HARNESSING THE POSSIBILITIES OF THE UKRAINIAN INTERPOL BUREAU TO COUNTERACTION CRIMES RELATED TRAFFICKING

*Розкрито особливості діяльності оперативних підрозділів
щодо використання можливостей Укрбюро Інтерполу під час
протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми.*

Ключові слова: торгівля людьми; Укрбюро Інтерполу;
протидія злочинам.

*Раскрыты особенности деятельности оперативных
подразделений относительно использования возможностей
Укрбюро Интерпола в противодействии преступлениям,
связанным с торговлей людьми.*

Ключевые слова: торговля людьми; Укрбюро Интерпола;
противодействие преступлениям.

In this article author showing features of using Ukrainian Bureau of Interpol by operational units in combating with a crimes related with human trafficking.

Today problem of human trafficking (especially trafficking of woman) is a very actual for our country. Governments of Ukraine try to participate in a process of international cooperation in a fight against human trafficking and also to join fight against transnational organized crimes. Nowadays, one of the most negative outcomes through a global integration process becomes an internalization of organized crimes. Organized crimes are becoming a global scope. Activity of transnational organized criminal groups, including those was formed in Ukraine, extends to all regions of the world and has reached a level, which previously was unavailable to them.

One of the general problem in the detection and suppression of crimes related with human trafficking is a transnational character of offense, when, the analysis of practice, often victims, witnesses and accused could be from a different countries. So, it can be complicated even more because crimes can have a place in another state. Thus, the figures of these crimes can be detained, arrested outside the jurisdiction of Ukraine and this can lead to the need of issuance procedures after, perhaps, an international arrest warrant.

So, is necessary of developing features of using Ukrainian Bureau of Interpol against crimes related with human trafficking and creating a new ways to upgrade it.

Keywords: trafficking in persons; Ukrainian Interpol Bureau; combating crime.

На сьогодні проблема боротьби з торгівлею людьми (особливо жінками) стала надзвичайно актуальною для нашої держави. Україна намагається якомога активніше долучатися до процесу міжнародного співробітництва у сфері боротьби з торгівлею людьми, а також до загальної боротьби з міжнародною організованою злочинністю. Нині одним із негативних виявів світових інтеграційних процесів стала інтернаціоналізація організованої злочинності. Організована злочинність набуває глобального характеру. Діяльність міжнародних організованих злочинних угруповань, у тому числі

й тих, що сформувалися в Україні, стосується всіх регіонів світу й сягає небувалого рівня.

Однією з головних проблем у виявленні та припиненні злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, є їх транснаціональний характер. Адже аналіз практики свідчить про те, що часто потерпілі, свідки й обвинувачені потенційно можуть бути представниками різних держав. Така ситуація може ускладнюватися з огляду на те, що ці злочини виходять за межі однієї держави. Їх фігуранти можуть бути затримані, заарештовані за межами юрисдикції України, що спричиняє необхідність використання процедур видачі після, можливо, міжнародного ордеру на арешт.

Під час активного виявлення, зокрема внаслідок попереднього збирання оперативних даних, оперативні підрозділи, потребують отримання інформації з інших юрисдикцій. Докази можуть бути одержані через офіційні й неофіційні канали.

Особливе місце в цьому процесі належить роботі Інтерполу, що є провідною міжнародною організацією, яка завдяки своїй унікальній структурі, правовій базі й технічному оснащенню здійснює ефективну та раціональну координацію міжнародного поліцейського співробітництва у сфері боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми [1, с. 135]. З огляду на це, постає необхідність вивчення особливостей використання можливостей Укрбюро Інтерполу під час протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, а також вироблення шляхів їх удосконалення.

Свою позицію щодо протидії зазначеним злочинам висловили чимало науковців, серед яких М. І. Андрієнко, В. І. Василичук, М. О. Васильєва, О. М. Ємець, Я. Г. Лизогуб, В. В. Матвійчук, Д. Й. Никифорчук, А. М. Орлеан, В. М. Підгородинський, О. В. Святун, Є. Ф. Стрекалов, М. О. Шилін, С. С. Яценко та ін. Проте на сьогодні питання щодо проблем і шляхів удосконалення використання можливостей Укрбюро Інтерполу під час протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, висвітлено недостатньо, що потребує подальшого аналізу.

Метою підготування статті є дослідження особливостей використання можливостей Укрбюро Інтерполу під час протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми.

Робота зазначеної організації здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про Національне центральне бюро Інтерполу» від 25 березня 1993 р. № 220 (зі змінами, унесеними Постановою Кабінету Міністру України від 13 червня 2012 р. № 532) [2].

Так, діяльність робочого апарату Укрбюро Інтерполу полягає в організації інформаційного супроводження кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ, що перебувають у провадженні правоохоронних органів України й іноземних держав.

З цієї метою Укрбюро Інтерполу здійснює:

обмін інформацією між правоохоронними органами України та іноземних держав під час провадження у відповідних кримінальних й оперативно-розшукових справах для організації проведення необхідних перевірок та оперативно-розшукових заходів;

міжнародний розшук обвинувачених і підсудних, які переховуються від правоохоронних органів із метою ухилення від кримінальної відповідальності та перебувають у державному або міждержавному розшуку, організовуючи екстрадицію таких осіб до України;

розшук безвісно зниклих осіб, дітей, усиновлених на території нашої держави громадянами іноземних держав, відносно яких в Україну не надходять відомості про їх місцеперебування й умови проживання, потерпілих від торгівлі людьми, розшук викраденого автотранспорту, культурних цінностей та антикваріату, ідентифікацію осіб і невпізнаних трупів тощо;

обмін аналітичною й статистичною інформацією з питань боротьби зі злочинністю [3].

Відповідно до результатів аналізу наукових досліджень, нині в Генеральному Секретаріаті Інтерполу функціонують такі електронні реєстри інформації:

1. База даних розшукуваних осіб, що містить відомості про: розшукуваних державами-членами Інтерполу осіб із метою арешту й екстрадиції (повідомлення з червоним кутом);

розшукуваних із метою встановлення їх місцезнаходження (повідомлення з блакитним кутом);

осіб безвісно зниклих, або таких, які не можуть повідомити про себе ніяких відомостей, у тому числі неповнолітніх (повідомлення з жовтим кутом);

невпізнаних трупів (повідомлення з чорним кутом).

2. База даних викрадених ідентифікаційних документів і бланків документів суворої звітності.

3. База даних розшукуваних транспортних засобів.

Отже, використання таких баз даних та обмін повідомленнями з Національним центральним бюро Інтерполу іноземних держав, здійснює робочий апарат Укрбюро Інтерполу та його регіональні підрозділи в режимі он-лайн через робочі станції телекомунікаційної системи I-24/7 [4, с. 138].

Згідно з нормативно-правовими актами, з метою налагодження ефективного міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності, пов'язаній із торгівлею людьми, Генеральний Секретаріат ініціює, забезпечує та підтримує реалізацію тривалої взаємодії правоохоронних органів держав-учасниць Інтерполу в межах різноманітних проектів щодо збирання, аналізування й узагальнення інформації про певний вид/напрямок транснаціональної злочинності.

Проекти Генерального Секретаріату Інтерполу спрямовані на: збирання, вивчення й аналізування інформації про певний вид транснаціональної злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми (характер злочинних груп, їх учасники тощо);

установлення осіб, причетних до протиправної діяльності, пов'язаної з торгівлею людьми;

ідентифікацію членів організованих злочинних груп, пов'язаних із торгівлею людьми, дослідження їх ієрархічної структури, сфер, способів та наслідків учинення злочинів;

підготування узагальнених звітів для розповсюдження серед правоохоронних органів держав-учасниць проектів;

систематизування даних щодо злочинних угруповань, пов'язаних із торгівлею людьми, та їх членів;

надання допомоги країнам-учасникам Інтерполу щодо обміну інформацією з питань розслідування кримінальних справ, пов'язаних із торгівлею людьми;

налагодження безпосередніх контактів між Національними центральними бюро Інтерполу та правоохоронними органами, що є учасниками конкретного проекту.

Результати аналізу практики свідчить, що на сьогодні Україна взаємодіє з Генеральним Секретаріатом Інтерполу в межах таких проектів:

«Мілленіум» (тисячоліття) – проект, запроваджений для збирання й здійснення аналізу інформації про транснаціональну євразійську організовану злочинність;

«Бридж» (міст) – проект щодо протидії нелегальній міграції;

«Сідраг» – проект щодо збирання інформації про розповсюдження синтетичних наркотиків;

«Червоні шляхи» – проект щодо припинення функціонування каналів торгівлі жінками з країн Східної Європи з метою сексуальної експлуатації до Західноєвропейського регіону.

Особливе місце в діяльності оперативних підрозділів належить правильному оформленню за формою та змістом запитів до Укрбюро Інтерполу. Порядок направлення запитів до Укрбюро Інтерполу, їх типову форму й зміст регламентує Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень [5].

Відповідно до цієї Інструкції, запити та інші документи, що надсилаються до Укрбюро Інтерполу, повинні мати такі реквізити: назва органу, його повна адреса, телефон, телетайп або факс, вихідний номер і номер посилання (за наявності), прізвище й телефон виконавця. Крім цього, запити та інші документи мають бути оформлені лише в друкованому вигляді, містити підписи керівників органу. Прізвища, імена іноземних громадян, назви закордонних фірм, підприємств, організацій або установ, за наявності їх написання мовою запитуваної країни, відтворюються в оригіналі.

Слід пам'ятати, що Укрбюро Інтерполу відмовляє повністю або частково відносно виконання запитів, які:

не стосуються компетенції Інтерполу;

пов'язані з кримінальними правопорушеннями політичного, військового, релігійного чи расового характеру;

можуть призвести до порушення суверенітету й безпеки України, законодавства України чи держави, до якої надсилають запит, прав людини;

оформлені з порушенням вимог Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень;

надійшли від фізичних осіб.

Про відмову у виконанні запиту із зазначенням причин Укрбюро Інтерполу інформує ініціатора письмово.

Перевірка з використанням каналів і можливостей Укрбюро Інтерполу може здійснюватися стосовно будь-яких діянь, визначених кримінальним законодавством як кримінальні правопорушення, крім тих, що мають військовий, політичний, релігійний чи расовий характер.

Аналіз практики свідчить, що транснаціональна злочинність, пов'язана з торгівлею людьми, може використовувати різні схеми господарської діяльності.

Так, під час проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій щодо розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із господарською діяльністю, через Укрбюро Інтерполу можна одержати з Генерального Секретаріату або Національного центрального бюро Інтерполу в зарубіжних країнах таку інформацію:

офіційні назви комерційних структур та інших юридичних осіб – суб'єктів господарської діяльності, розташованих за кордоном;

дата їх реєстрації у відповідних державних органах, юридична адреса, номери телефонів та інших телекомунікаційних засобів;

прізвища й імена керівників таких структур;

головні напрями діяльності;

розміри статутного капіталу;
відомості про припинення діяльності;
відомості кримінального характеру стосовно їх керівників та інших працівників.

Крім того, можливе отримання з окремих країн інформації про угоди, укладені українськими резидентами з іноземними юридичними та фізичними особами або за їх участі, а також наслідки їх виконання.

Відомості про відкриття фізичними особами, у тому числі громадянами України, та юридичними особами фінансових рахунків у зарубіжних банках, а також рух коштів ними, становлять зазвичай банківську чи комерційну таємницю. Тому іноземні правоохоронні органи їх можуть надавати лише після розгляду офіційного звернення Генеральної прокуратури України верховним органом юстиції (прокуратури) запитуваної держави в порядку надання правової допомоги в кримінальному провадженні.

До запитів, за потреби, додають копії контрактів та інших документів, що стосуються справи або матеріалів перевірки. За необхідності перевірки іноземних фірм, філіалів, спільних підприємств та інших об'єктів господарської діяльності, зареєстрованих за кордоном, у запиті додатково зазначають назву такої структури, юридичну (або фактичну) адресу, телефони, факси, конкретні запитання, на які передбачається одержати відповідь.

Якщо підозрювану особу встановлено, у запитах до Укрбюро Інтерполу зазначають:

прізвище, ім'я, по батькові та повну дату народження підозрюваної особи, її громадянство та місце проживання;

номер кримінального (оперативно-розшукового) провадження, матеріалу перевірки й орган, у провадженні якого вона перебуває;

дані документів, що ідентифікують особу (паспорт, посвідчення водія тощо);

обставини, якими викликана необхідність звернення до Національного центрального бюро;

перелік заходів, що потрібно реалізувати.

У запитих на перевірку транспортного засобу каналами Інтерполу зазначають:

марку (модель) транспортного засобу, що перевіряється, рік його випуску та колір;

повний ідентифікаційний номер (VIN), що передбачає сімнадцятизначну комбінацію цифр і літер латинської транскрипції (наприклад, WDB 172 804 1R 549 042), а також номер двигуна;

результати криміналістичного дослідження щодо встановлення дійсного ідентифікаційного номера (VIN) і номера двигуна;

відомості про власника транспортного засобу та документи, на підставі яких його зареєстровано в Україні;

підстави проведення перевірки й обґрунтування необхідності звернення до іноземних правоохоронних органів;

дату, місце й обставини затримання транспортного засобу, відомості стосовно обставин його можливого викрадення та переправлення за кордон;

реєстраційний номер кримінального провадження, оперативно-розшукової справи, матеріалів перевірки, дату їх порушення (заведення) та орган, у якому вони перебувають;

місцезнаходження транспортного засобу та його технічний стан [6, с. 126].

Однією з важливих функцій Інтерполу є міжнародний розшук осіб, які вчинили злочини, пов'язані з торгівлею людьми. Його здійснюють відповідно до міжнародних договорів, Статуту Організації та рішень Генеральної Асамблеї Інтерполу, національного законодавства держав-членів Інтерполу.

У межах міжнародного розшуку правоохоронні органи України мають можливість ініціювати проведення розшукових заходів на території однієї, декількох або всіх держав-учасниць Інтерполу, ініціювати публікацію міжнародного повідомлення Інтерполу, розмістити в банках даних Генерального секретаріату Інтерполу інформацію щодо розшукуваних або інших осіб, у том числі громадян України, які не перебувають у розшуку, але є членами організованої злочинної групи або схильні до вчинення тяжких злочинів, зокрема тих, що пов'язані з торгівлею людьми на території різних держав.

Метою міжнародного розшуку обвинувачених (засуджених) може бути як встановлення місцезнаходження особи, так і затримання її для подальшої екстрадиції.

Міжнародний розшук здійснюється посередництвом Національного центрального бюро Інтерполу і проводиться на території кожної з держав, що беруть участь у розшуку, відповідно до норм міжнародного права, а також згідно з національними нормативно-правовими актами.

Підставами для ідентифікації й перевірки громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства за обліками Генерального секретаріату й поліцій зарубіжних країн є:

наявність відомостей про виїзд з України для заняття злочинною діяльністю підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень на території України, осіб, які ухиляються від виконання зобов'язань, покладених на них судом, перебувають на оперативному обліку;

проведення перевірки стосовно іноземного громадянина, який підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень на території України;

наявність відомостей про те, що вилучені з місця події сліди пальців рук залишив іноземний громадянин;

затримання особи без документів або з підробленими документами, яка, можливо, є іноземним громадянином;

здійснення перевірки стосовно іноземних громадян, що стоять на оперативному обліку.

На підставі мотивованого запиту можуть бути здійснені перевірки в Генеральному Секретаріаті за обліками осіб, оголошених у міжнародний розшук, підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, щодо яких є відомості про участь у діяльності злочинних угруповань і терористичних організацій, за картотекою відбитків пальців, оперативно-довідковими, розшуковими, криміналістичними і еміграційними обліками правоохоронних органів інших країн-учасниць Інтерполу, за банком даних Національного центрального бюро Інтерполу.

Міжнародному розшуку з ініціативи правоохоронних органів України підлягають:

особи, які виїхали за межі України і переходять від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання (у виді позбавлення волі на строк не менше шести місяців);

безвісно відсутні – за наявності вірогідних даних про виїзд розшукуваних за кордон;

іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні і щодо яких наявна інформація про те, що вони вчинили кримінальні правопорушення на території інших держав [6, с. 126].

Запити правоохоронних органів іноземних країн, що надійшли до правоохоронних органів України каналами Інтерполу, є правомірною підставою для здійснення міжнародного розшуку на території України.

Підбиваючи підсумки, слід визначити, що одним із пріоритетних напрямів діяльності Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу є протидія злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми. Для забезпечення ефективної реалізації функцій організації в структурі директорату з окремих видів злочинів Генерального Секретаріату створено відділ протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, завданнями якого є:

координування співробітництва правоохоронних органів держав-членів Інтерполу в справах щодо злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми з метою сексуальної, трудової експлуатації, розповсюдження дитячої порнографії, організування незаконної міграції;

створення та забезпечення функціонування спеціалізованих банків даних щодо осіб, причетних до торгівлі людьми;

ведення банку даних порнографічних зображень неповнолітніх;

ідентифікація потерпілих у справах про транснаціональні злочини, пов'язані зі створенням і розповсюдженням дитячої порнографії;

запровадження й реалізація аналітичних проектів у сфері торгівлі людьми;

організація та проведення міжнародних науково-практичних заходів із проблем протидії торгівлі людьми (конференцій, тренінгів, оперативних зустрічей тощо).

Банк даних порнографічних зображень неповнолітніх містить більше 500 тис. зображень. Метою його запровадження є допомога правоохоронним органам різних держав у здійсненні ідентифікації неповнолітніх, яких використовували під час створення дитячої порнографії, а також виявлення та припинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із систематичною сексуальною експлуатацією дітей. Так, на сьогодні працівниками Генерального секретаріату спільно з правоохоронними органами держав-учасниць Інтерполу ідентифіковано 535 неповнолітніх з 30 країн світу, яких використовували у виготовленні порнографічних зображень. Доступ до зазначеного банку даних надається правоохоронним органам за умови їх активної участі в його наповненні.

Аналітичні проекти з питань торгівлі людьми реалізовує Генеральний Секретаріат за участі держав-учасниць Інтерполу, яких стосується зазначена проблема. Так, наприклад, у межах проекту «Червоні шляхи» («Redroutes») здійснювався аналіз інформації з усіх держав Європи, Центральної, та Південно-Східної Азії й Близького Сходу. Метою цього проекту був моніторинг ситуації щодо торгівлі жінками з країн Східної Європи та пострадянських держав Азії. Зокрема, він передбачав вивчення статистичної інформації про країни-походження та країни-призначення жертв торгівлі людьми, маршрути, характеристики організованих злочинних груп, залучених до цього виду злочинного бізнесу, розподіл за віковими й іншими характеристиками постраждалих та підозрюваних. Крім того, у межах проекту було створено відповідний банк даних постраждалих і підозрюваних у злочинах, пов'язаних із торгівлею людьми.

Генеральний Секретаріат Інтерполу також може організовувати проведення оперативних зустрічей працівників правоохоронних органів різних держав-учасниць Інтерполу, залучених до розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми.

Міжнародно-правові норми про юрисдикцію в ситуаціях торгівлі людьми викладені в найважливіших міжнародних і регіональних договорах. Їх метою є усунення юрисдикційних можливостей для «торговців», гарантування невідворотності покарання за будь яких умов. Крім цього, не менш важливою проблемою є забезпечення ефективності механізмів координації діяльності в тих випадках, коли більш ніж одна держава має підстави заявляти про свої юрисдикції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Торговля людьми. Справочное руководство ОБСЕ по обучению полиции. Серия публикаций ДТУ/ОСВПД. – Т. 12. – Вена, 2013. – 209 с.
2. Про Національне центральне бюро Інтерполу [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 1993 р. № 220. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/nomer10/all_mac.html.
3. Про затвердження Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 22 черв. 2012 р. № 560 – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/nomer10/all_mac.html.
4. Бандурка О. М. Інтерпол: Міжнародна організація кримінальної поліції : [наук.-практ. посіб.] / О. М. Бандурка. – Х. : Основа, 2003. – 324 с.
5. Інструкція Про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс] : наказ МВС України, СБУ, ДМС України та ін. від 9 січ. 1997 р. № 3/1/2/5/2/2. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/nomer10/all_mac.html.
6. Культенко О. І. Роль працівників НЦБ Інтерполу в Україні у здійсненні міжнародного розшуку та екстрадиції / О. І. Культенко // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – №1. – С. 125–129.

УДК 347.468

Остапенко В. І. – аспірант
кафедри цивільного права
Київського національного
університету імені Тараса
Шевченка

Ostapenko V. – Postgraduate
Department of Civil Law Taras
Shevchenko National University
of Kyiv

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИПИНЕННЯ ПОРУКИ В РАЗІ СМЕРТІ БОРЖНИКА ЗА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ

DISPUTABLE PROBLEMS RELATED TO THE TERMINATION OF A SURETYSHIP IN CASE OF THE DEBTOR'S DEATH

Здійснено аналіз теоретичних і практичних проблем, що виникають у регулюванні відносин поруки в разі смерті боржника за основним договором. Розглянуто доктринальні підходи до вирішення питання щодо визначення обсягу відповідальності поручителя за спадкоємця основного боржника, а також питання регулювання відносин за договором поруки за умови відсутності спадкоємців боржника або відмови їх від прийняття спадщини.

Ключові слова: порука; смерть боржника; заміна боржника; припинення поруки; обсяг відповідальності поручителя.

Проанализированы теоретические и практические проблемы возникающие при регулировании отношений поручительства в случае смерти должника по основному договору. Рассмотрены доктринальные подходы к решению вопроса относительно определения объема ответственности поручителя за наследника основного должника, а также вопроса регулирования отношений по договору поручительства

в случае отсутствия наследников должника или их отказа от принятия наследства.

Ключевые слова: поручительство; смерть должника; замена должника; прекращение поручительства; объем ответственности поручителя.

The article contains complex analysis of general theoretical and practical problems related to the consequences of the death of the debtor for a contract of suretyship.

Thus, in the literature there are two points of view on the legal consequences of the death of the debtor to the surety agreement. According to the first point of view, the death of the debtor terminates the suretyship. In accordance with a second point of view the death of the debtor does not lead to termination of the contract of guarantee. The author examines the cases for and against mentioned points of view.

The author considers doctrinal approaches to the issue of the guarantor's responsibility for the heir of the debtor. The author also examines the issue of regulation of relations in the surety agreement in case if there will be no the heirs of the debtor or in case of their refusal to accept the inheritance.

At the end of the article the author comes to the following conclusions:

Firstly, the suretyship shall be terminated after the death of the debtor, if the guarantor does not agree to enforce the obligations under the new debtor according to the 523-th article of the Civil Code of Ukraine.

Secondly, if the provisions of a contract of suretyship contains a clause under which the guarantor shall authorize responsible for the credit agreement in case of replacement of the debtor, the surety does not determine after the death of the debtor. In this case the guarantor is liable within the scope of the asset.

And finally, territorial community should be recognized by the debtor under the main contract if there is no heirs of the original debtor or the heirs refuse to accept the inheritance.

Keywords: suretyship; death of the debtor; termination of a surety; responsibility of the guarantor.

Митання щодо підстав припинення поруки є одним із найбільш дискусійних у судовій практиці та науковій літературі. Дискусії здебільшого ведуться відносно підстав припинення поруки, передбачених спеціальною нормою Цивільного кодексу (ЦК) України, а саме – ст. 559. Зазначена стаття не містить такої підстави для припинення поруки, як смерть боржника за основним договором. Водночас дослідження правових наслідків смерті боржника за кредитним договором у контексті їх впливу на відносини за договором поруки має надзвичайно важливе значення як стосовно гарантування інтересів кредитора, так і забезпечення прав поручителя та спадкоємців боржника. З огляду на це, у межах статті запропоновано аналіз норм законодавства, теоретичних підходів і судової практики щодо впливу смерті боржника за кредитним договором на відносини поруки.

ЦК України визначає випадки, у яких зобов'язання припиняється через смерть фізичної особи. Так, відповідно до ч. 1 ст. 608 цього Закону, зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно нерозривно пов'язане з його особою, з огляду на що не може бути виконане іншою особою [1]. Відповідно до ч. 1 ст. 1054 ЦК України, за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові в розмірі та на умовах, установлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит і сплатити проценти [1]. Отже, обов'язок боржника за кредитним договором полягає в поверненні суми кредиту та сплаті процентів. Такий обов'язок може бути виконаний будь-якою особою, а тому він не пов'язаний з особою боржника. Тому цілком очевидно, що в разі смерті боржника за кредитним договором останній не може вважатися припиненим, оскільки обов'язок щодо повернення кредиту й сплати процентів має бути покладено на спадкоємців боржника (якщо вони приймуть спадщину).

Проте постає питання відносно того, яка доля договору поруки, укладеного для забезпечення виконання обов'язків боржника, який помер. Спеціальні норми ЦК України, що регулюють відносини поруки, не містять такої підстави для припинення договору поруки, як смерть боржника за основним

договором. Водночас гл. 47 ЦК України, яка регулює питання щодо поняття зобов'язання та сторін у ньому, містить ст. 523, що визначає правові наслідки заміни боржника в зобов'язанні, забезпеченому порукою або заставою. Так, відповідно до ч. 1 зазначеної статті, порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником [1].

Для того, щоб з'ясувати, чи можливим є застосування положення ст. 523 ЦК України для визнання договору поруки припиненим у зв'язку зі смертю боржника за основним договором, слід з'ясувати співвідношення понять «заміна боржника» та «смерть боржника».

Як зазначає Т. В. Боднар, заміна осіб у зобов'язанні є однією з форм дії (динаміки) зобов'язання. На думку дослідниці, усі відомі способи перенесення зобов'язання (йдеться як про заміну боржника, так і про заміну кредитора) можна поділити на такі, що здійснюються за універсальним та сингулярним (частковим) правонаступництвом. Зважаючи на те, що заміна боржника в зобов'язанні може бути наслідком сингулярного або універсального правонаступництва, положення ст. 520 ЦК України усвідомлюється як некоректне, адже воно фактично ототожнює заміну боржника в зобов'язанні з переведенням боргу, яке насправді є лише однією з підстав (як сингулярне правонаступництво) для заміни боржника в зобов'язанні [2, с. 20]. З огляду на це, погоджуємося з пропозицією Т. В. Боднар, яка вважає за необхідне викласти ст. 520 ЦК України в новій редакції, а саме:

«Стаття 520. Заміна боржника в зобов'язанні

1. Боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок:

а) правонаступництва;

б) переведення боргу, що допускається лише за згодою кредитора.

2. Боржник у зобов'язанні може бути замінений також в інших випадках, передбачених законом.

3. Особливості заміни боржника в процесі вжиття та здійснення заходів щодо відновлення платоспроможності

боржника згідно з планом санації встановлюються законом» [2, с. 21].

Підставою заміни боржника в зобов'язанні є також універсальне правонаступництво. Оскільки під час спадкування права й обов'язки померлого переходять до його правонаступників як єдине ціле (крім тих, існування яких є невіддільним від особи спадкодавця), спадкове правонаступництво традиційно вважається універсальним (загальним). Таким чином, у разі смерті боржника за кредитним договором і за умови прийняття спадщини спадкоємцями в порядку, установленому законодавством, спадкоємці стануть універсальними правонаступниками прав та обов'язків боржника, у тому числі за кредитним договором, унаслідок чого відбудеться заміна боржника в кредитному зобов'язанні (з померлої особи на її спадкоємця).

Іншим випадком заміни боржника в зобов'язанні є сингулярне правонаступництво, за якого до правонаступника переходить тільки певне право чи певний обов'язок. Прикладом сингулярного правонаступництва є переведення боргу.

З огляду на зазначене, некоректною слід uważати позицію О. В. Михальнюк, на думку якої ч. 3 ст. 559 ЦК України та ч. 1 ст. 523 ЦК України містять одне й те саме положення, що дублюється в різних нормах [3, с. 212]. Так, у ст. 523 цього закону йдеться про заміну боржника в зобов'язанні, що може бути наслідком як сингулярного, так й універсального правонаступництва, натомість положення ч. 3 ст. 559 стосується суто сингулярного правонаступництва під час переведення боргу на іншу особу. І хоча наслідок, як у разі переведення боргу, так і заміни боржника, і в ст. 523, і в ст. 559 ЦК України передбачено однаковий, а саме – припинення договору поруки, якщо поручитель не поручився за нового боржника, ототожнювати зазначені норми некоректно, як власне й застосовувати положення ч. 3 ст. 559 ЦК України для регулювання відносин за договором поруки в разі смерті боржника. На зазначену обставину цілком обґрунтовано звертають увагу Я. М. Романюк та З. П. Мельник, які зазначають, що «у разі смерті боржника перехід його прав та обов'язків до правонаступників відбувається в порядку спадкування. За таких обставин наявне не сингулярне (часткове)

правонаступництво, як під час переведення боргу, а універсальне. Перехід прав та обов'язків боржника відбувається не за волею сторін та не внаслідок угоди, тому правила про переведення боргу (так само, як про уступку вимоги) до відносин, що виникають за універсального правонаступництва, не застосовуються» [4, с. 45].

На підставі ст. 523 ЦК України можна зробити висновок про те, що порука припиняється після смерті боржника, якщо поручитель не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником. Саме такий висновок містить Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30 березня 2012 р. № 5 (Постанова пленуму ВССУ). Зокрема, відповідно до абзацу 5 п. 32 цієї постанови, «на поручителів може бути покладено відповідальність за порушення боржником обов'язку щодо виконання зобов'язання за кредитним договором у разі смерті позичальника лише за наявності в позичальника правонаступника, який прийняв спадщину, та згоди поручителя відповідати за будь-якого нового боржника, зафіксованої в тому числі в договорі поруки» [5].

Ураховуючи те, що на практиці положення договорів поруки зазвичай містять застереження, відповідно до якого поручитель надає згоду відповідати за зобов'язаннями за кредитним договором у разі заміни боржника, можемо зробити висновок, що здебільшого договір поруки внаслідок смерті боржника не буде вважатися припиненим. Тому постають принаймні два проблемні питання:

- 1) обсяг відповідальності поручителя за нового боржника (спадкоємця);
- 2) відносини за договором поруки в разі відсутності спадкоємців боржника або відмови їх від прийняття спадщини.

Розглянемо наявні в науковій літературі та на практиці підходи до вирішення кожного з цих питань.

Так, першим серед проблемних є питання щодо обсягу відповідальності поручителя за нового боржника – спадкоємця. Відповідно до ч. 2 ст. 554 ЦК України, за загальним правилом

поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що й боржник. Боржником у цьому разі є спадкоємець, який прийняв спадщину, особливості відповідальності якого визначається спеціальними нормами щодо спадкування. Згідно з ч. 1 ст. 1282 ЦК України, спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного в спадщину [1]. Отже, обсяг відповідальності спадкоємців боржника перед кредитором буде обмежений вартістю майна, отриманого в спадщину. Водночас якихось підстав для обмеження відповідальності поручителя в цьому разі законодавством не передбачено. Отже, кредитор зможе звернутися до поручителя відносно виконання зобов'язання, останній виконає зобов'язання в повному обсязі, але повернути виконане від спадкоємця в повному обсязі не зможе, оскільки, як зазначалось, відповідальність спадкоємців обмежена вартістю майна спадкодавця.

З огляду на зазначене, постає питання: у якому обсязі повинен нести відповідальність за виконання основного зобов'язання поручитель?

У науковій літературі існують принаймні дві думки щодо зазначеної проблеми. Відповідно до першої з них, обсяг відповідальності поручителя не повинен перевищувати обсягу відповідальності спадкоємця за основним зобов'язанням. Зазначену позицію обстоюють А. В. Барінов, А. І. Гудков [6, с. 71], Є. В. Єльнікова, Р. С. Бевзенко та ін. Аргументи, наведені для обґрунтування необхідності обмеження відповідальності поручителя обсягом спадкової маси, полягають у визнанні підходу, за яким відповідальність поручителя не обмежується обсягом спадкової маси таким, що порушує майнові інтереси поручителя, оскільки позбавляє його можливості отримати від спадкоємців боржника в порядку регресу задоволення своїх вимог у повному обсязі [7, с. 65].

Друга думка полягає у визнанні відсутності підстав для обмеження обсягу відповідальності поручителя обсягом відповідальності спадкоємця за основним зобов'язанням. Зокрема, представником цієї точки зору є В. А. Хохлов, який, спростовуючи головний аргумент обмеження відповідальності поручителя обсягом спадкової маси – неможливість для поручителя в подальшому отримати задоволення за рахунок

спадкоємця, зазначає: «посилання на несправедливість ситуації, за якої спадкоємець у разі недостатності спадкової маси або взагалі не несе відповідальності, або його відповідальність буде обмежена вартістю прийнятої спадщини, у той час, як поручитель вимушений заплатити всю необхідну суму, є зовсім непереконливою в досить поширеній ситуації, коли в боржника відсутнє будь-яке майно й увесь борг припадає на поручителя» [8].

Спростовує переконання В. А. Хохлова інший російський дослідник – Р. С. Бевзенко, який зазначає, що некоректним є проведення аналогії між ситуаціями «у боржника немає майна, а отже, весь борг стягується з поручителя» та «вартість спадкової маси не дає змоги поручителю стягнути зі спадкоємця суму, сплачену кредиторів». Так, у першому випадку поручитель має хоча б потенційну можливість через деякий час усе ж таки отримати від боржника виконане (наприклад, з огляду на покращання матеріального становища боржника, ефективне виконавче провадження тощо). У другому випадку закон обмежує можливості поручителя щодо компенсації грошових сум, сплачених кредиторів, тому в поручителя навіть гіпотетично немає можливості повністю задовольнити свої вимоги щодо спадкоємця як правонаступника померлого боржника [9].

Водночас Р. С. Бевзенко звертає увагу також на певні складнощі, пов'язані з упровадженням на практиці відповідальності поручителя в межах вартості спадкового майна. Так, дослідник зазначає, що таким чином ситуація буде нагадувати замкнуте коло, за яким суд не може прийняти рішення про стягнення з поручителя боргу допоки не буде встановлено точну оцінку спадкової маси, що є неможливим, оскільки вимога, яку поручитель може висунути спадкоємцеві, ще не виникла [9].

Вихід з описаної ситуації пропонує О. Блінков, який вважає, що не лише відповідальність поручителя не повинна обмежуватись обсягом спадкової маси, а й відповідальність спадкоємця у випадку, коли йдеться про задоволення вимог поручителя, який виконав вимогу кредитора за основним зобов'язанням, не повинна обмежуватись обсягом спадкової маси [10, с. 46]. Фактично можна сказати, що думка, висвітлена О. Блінковим відносно необмеженості відповідальності

поручителя обсягом спадкової маси, формує окремий підхід, відповідно до якого не лише відповідальність поручителя, а й відповідальність власне спадкоємця (у разі, якщо йдеться про відшкодування поручителю виконаного за основним зобов'язанням) не обмежується спадковою масою. Аргументуючи своє переконання, дослідник зазначає, що правило, відповідно до якого відповідальність спадкоємців обмежується виключно отриманим майном, суперечить концепції універсального спадкового правонаступництва, відповідно до якого до спадкоємців повинні переходити всі здатні до переходу права й обов'язки спадкодавця в повному обсязі [10, с. 46].

На нашу думку, позиція, запропонована автором, суперечить нормам чинного законодавства, зокрема ч. 1 ст. 1281 ЦК України, відповідно до якої спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного в спадщину [1]. З огляду на це, більш обґрунтованим і справедливим слід uważати твердження щодо необхідності обмеження відповідальності поручителя обсягом спадкової маси, отриманої спадкоємцем боржника за основним договором. Стосовно іншої частини боргу, що залишиться непогашеною, то зобов'язання в цій частині слід uważати такими, що припинились на підставі ст. 607 ЦК України, зокрема через неможливість виконання. Так, відповідно до зазначеної статті, зобов'язання припиняється неможливістю його виконання з огляду на обставину, за яку жодна зі сторін не відповідає [1]. У цьому разі такою обставиною потрібно визнати обмежений обсяг спадкової маси. Адже, відповідно до вимог чинного законодавства, спадкоємець відповідає за боргами спадкодавця в межах вартості успадкованого майна. Тому в разі відсутності такого майна в достатній кількості для задоволення вимог кредитора зобов'язання слід визнати таким, що припинилося через неможливість його виконання. Водночас порука буде вважатися припиненою з огляду на припинення основного зобов'язання на підставі ч. 1 ст. 559 ЦК України.

Іншим проблемним аспектом, яким означена сфера регулювання відносин поруки в разі смерті боржника за основним договором, є питання регулювання відносин за договором поруки за умови відсутності спадкоємців боржника

або відмови їх від прийняття спадщини. Так, відповідно до положень Постанови пленуму ВССУ, однією з умов покладення на поручителя відповідальності за порушення боржником обов'язку щодо виконання зобов'язання за кредитним договором у випадку смерті позичальника є наявність у позичальника правонаступника, який прийняв спадщину [5]. Отже, у разі відмови від спадщини або відсутності спадкоємців, поруку слід uważати такою, що припинилась.

Зазначена позиція переважає і в науковій літературі. Так, А. В. Барінов, А. І. Гудков переконані, що припинення зобов'язання настає винятково тоді, коли обов'язок його виконання не переходить у порядку правонаступництва спадкоємцям боржника або іншим особам, визначеним законом [6, с. 71]. Водночас дослідники не конкретизують, що є підставами для того, щоб поруку вважати припиненою в разі відмови спадкоємців боржника від прийняття спадщини чи відсутності спадкоємців боржника. Тому більш обґрунтованою є протилежна позиція науковців, серед яких можна назвати російського дослідника А. Г. Ананьєва. Він зазначає, що закон не ставить можливість існування зобов'язання після смерті боржника, яке може бути виконано без його участі, в залежність від прийняття спадкоємцями спадщини боржника-спадкодавця [11, с. 18]. Водночас жодних інших аргументів на користь своєї позиції, а також пропозицій стосовно вирішення питань, що виникають відносно особи боржника, долі основного договору, дослідник не пропонує.

Інший науковець, О. В. Пантюшов, який хоча й обстоює думку щодо припинення поруки через смерть боржника, також акцентує увагу на тому, що відсутність спадкоємців, відмова від прийняття спадщини, неприйняття спадщини, означатиме, що спадкове майно буде визнане відумерлим, а оскільки відумерле майно переходить у власність держави, то за боргами боржника буде в загальному порядку нести відповідальність держава [12, с. 7]. Аналогічною є позиція О. Блінкова, який зазначає, що борги спадкодавця внаслідок універсального правонаступництва переходять спадкоємцям за законом чи за заповітом або як відумерле майно успадковується

публічно-правовими організаціями, унаслідок чого кредитори мають право висувати вимоги до зазначених спадкоємців [10, с. 42].

Проаналізувавши наведені позиції щодо відносин за договором поруки в разі відсутності спадкоємців боржника або відмови їх від прийняття спадщини, вважаємо більш обґрунтованим твердження, відповідно до якого відсутні підстави для визнання поруки такою, що припинилась у разі відсутності спадкоємців боржника або відмови їх від прийняття спадщини. Саме такої думки повинні дотримуватися судові органи під час розгляду справ зазначеної категорії. Обґрунтованість зазначеної позиції підтверджується нормами чинного законодавства. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК України, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [1]. Тобто єдиним передбаченим законодавством наслідком відсутності спадкоємців боржника або відмови їх від прийняття спадщини є визнання спадщини відумерлою. Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 1277 ЦК України, спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини [1]. Більше того, у ч. 4 зазначеної статті визначено, що територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця [1]. Так, у випадку, що розглядається, боржником за основним зобов'язанням повинна визнаватися територіальна громада в особі відповідного органу місцевого самоврядування, до якої може бути пред'явлено вимоги кредитора за основним договором та поручителя, у разі виконання ним вимоги кредитора за основним договором.

Таким чином, здійснений аналіз норм чинного законодавства, досліджень науковців, а також наявної судової практики дає змогу зробити певні висновки.

По-перше, порука припиняється після смерті боржника, якщо поручитель не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником на підставі ст. 523 ЦК України.

По-друге, якщо положення договору поруки містить застереження, відповідно до якого поручитель надає згоду відповідати за зобов'язаннями за кредитним договором у разі заміни боржника, порука не припиняється після смерті боржника. При цьому поручитель несе відповідальність у межах обсягу спадкової маси.

По-третє, у разі відсутності спадкоємців або їх відмови від прийняття спадщини боржником за основним договором повинна визнаватися територіальна громада в особі відповідного органу місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Боднар Т. В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. В. Боднар. – К., 2005. – 36 с.
3. Михальнюк О. В. Порука у цивільному праві: теорія та практика : [моногр.] / О. В. Михальнюк. – К. : КНТ, 2008. – 268 с.
4. Романюк Я. М. Складні питання судової практики, пов'язані з порукою / Я. М. Романюк, З. П. Мельник // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 6 (142). – С. 43–48.
5. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають з кредитних правовідносин [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 берез. 2012 р. № 5. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>.
6. Баринов А. В. Смерть должника как основание прекращения поручительства / А. В. Баринов, А. И. Гудков // Вестник Владимирского юридического института. – 2009. – № 1 (10). – С. 69–71.
7. Ельникова Е. В. Об обязанностях поручителя при наследовании: анализ правовых позиций высших судебных инстанций / Е. В. Ельникова // Третий пермский конгресс

ученых-юристов : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Пермь, 12 окт. 2012 г.) / отв. ред. О. А. Кузнецова. – Пермь, 2012. – 289 с.

8. Хохлов В. А. Смерть должника по кредитному договору и ее влияние на отношения поручительства [Электронный ресурс] / В. А. Хохлов // Законодательство. – 2007. – № 9. – Режим доступа :

<http://www.center-bereg.ru/309.html>.

9. Бевзенко Р. С. Смерть должника и отношения поручительства: продолжение дискуссии [Электронный ресурс] / Р. С. Бевзенко. – Режим доступа :

<http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition07&issid=2008011000&docid=15>.

10. Блинков О. Исполнение обязательств поручителя в случае смерти должника / О. Блинков // Арбитражный и гражданский процесс. – 2009. – № 7. – С. 42–46.

11. Ананьев А. Г. К вопросу об ответственности поручителей в заемном обязательстве в случае смерти должника – физического лица / А. Г. Ананьев // Юридическая наука. – 2011. – № 1. – С. 15–19.

12. Пантюшов О. В. Поручительство по кредиту в случае смерти должника / О. В. Пантюшов // Банковское право. – 2009. – № 2. – С. 6–9.

УДК 343.125

Biletska Katerina – Researcher of
Criminal Process Department of National
Academy of Internal Affairs

Білецька Катерина Костянтинівна –
здобувач кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ

REGARDING THE ISSUE OF TAKING MEASURES OF PERSONAL GUARANTEE ON A MINOR

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ОСОБИСТОЇ ПОРУКИ ДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПРАВОПОРУШНИКА

This article is entitled «Regarding the issue of taking measures of personal guarantee on a minor». The subject of the research is preventive measures in the form of personal guarantee on a juvenile offender, methods of their use. The great changes have taken place when on 20 November 2012 Verhovna Rada adopted a new Procedure Code, which changing the essential meaning of «personal guarantee» in criminal trial. In new Criminal Procedure Code of the Ukraine consolidation constitutional principles of criminal proceedings and the principles of international legal acts which were accepted as binding by the Verkhovna Rada of Ukraine. The new Code have a lot of innovations, most of which contains a number of innovations, most of which are designed to create equal opportunities for each party in criminal proceedings, to introduce international experience in domestic proceedings. At the beginning of article it deals with the place of personal guarantee on a minor in the system of preventive measures. Then in article considered the alternative preventive measures which used to juvenile offenders in other countries.

Keywords: preventive measures; bail; personal guarantee; juvenile offender; criminal procedural law.

Здійснено аналіз запобіжного заходу у вигляді особистої поруки, що застосовується до неповнолітнього правопорушника. Розглянуто альтернативні запобіжні заходи, що застосовуються до неповнолітніх в інших країнах світу.

Ключові слова: запобіжні заходи; порука; особиста порука; неповнолітній правопорушник; кримінальне процесуальне законодавство.

Проанализирована мера пресечения в виде личного поручительства, которая избирается относительно несовершеннолетнего правонарушителя. Рассмотрены альтернативные меры пресечения, которые избираются к несовершеннолетним в других странах мира.

Ключевые слова: мера пресечения; поручительство; личное поручительство; несовершеннолетний правонарушитель; уголовное процессуальное законодательство.

For the modern society important enough and meaningful problems are the fight against juvenile criminality, the priority of protecting rights and legal interests of minor in a criminal process, the necessity of improving Criminal Procedure legislation that regulates legal status a minor defendant.

The state of criminality among minor causes a deep disturbance. Consequently a sharp necessity appears for the search of new effective facilities of prevention of their crime acceptance of additional measures by the public, in particular law-enforcement organs and public, that would result in gradual reduction of criminal displays among minors.

Juvenile delinquency attracts constantly the fact attention of scientists and practical workers. Today it is predefined caused by that not only minors were always considered the offenders of the special type, but also that in recent years minors are one of the most criminally staggered layers of the population.

Adoption the Constitution of Ukraine, the President desire of our state to enter the European community, the determination by the Ukrainian the priority and obligatory direction of their activity on supporting rights and freedoms of a man and citizen requires the necessity of bringing substantial changes to the current national legislation and adopting a number of new legislative acts. For this

reason today the research of certain problems of participation of minor defendants is topical enough in rule-making with the aim of making suggestions in relation to their solving and preparing recommendations to improve investigative and judicial practice [4, с. 7].

Accordingly, in relation to minor offenders criminal punishment is not more justified, even if it is not connected with imprisonment, but other measures of criminal law character, aimed forming at their law-abiding behavior, namely laying on teenagers certain duties and clear determination of their rights that find their expression in application in relation to the last measures of restraint for the offence committed.

By applying a measure of restraint to a juvenile offender, the investigator, the prosecutor and the investigating judge, first of all takes into account his/her age, regardless of their behavior, his/her place in the society and parents occupations and his/her characteristics feature other of the individual juvenile offender, and in this case applies, the mildest form of the measure of restraint, such as personal liability or personal guarantee.

Unlike the adult criminal justice system, where the basic goals are to punish, deter, and maybe rehabilitate offenders, the main thrust of the juvenile justice system is to supervise, treat, and rehabilitate defendants to turn them from the criminal path before they become repeat adult offenders. Since this is the case, although juvenile defendants have some constitutional rights like the right to an attorney and the right against self-incrimination in common with adult defendants, they do not have others, like the right to a jury trial or the right to bail. Any juvenile who is being tried as an adult, however, will be entitled to bail.

Not having a constitutional right to bail does not mean, however, that juvenile defendants will be kept in custody prior to trial without limitation. Most states have in place strict procedures regarding when and how a juvenile can be kept in custody prior to trial. In Pennsylvania, for example, once a juvenile is arrested, he can only be kept in custody for 24 hours prior to a detention hearing.

The court officer who presides over these hearings is called a juvenile master who will determine if enough probable cause exists to show the juvenile may have committed the criminal acts. If it does, based on factors such as seriousness of the offense, the

juvenile's prior contacts with the system, and the sufficiency of parental supervision, the juvenile master will then decide whether or not the defendant should continue to be held until the trial date [5].

Let's pay our attention on one of the types of the measures of restraint in Ukraine, namely, personal responsibility, which is often used by investigators to juvenile criminals. Thus, the personal guarantee (art. 180 CPC) is a measures of restraint, the essence of which is providing by the people whom the investigating judge, the court consider credible, a written undertaking that, they vouch for the caring out by the suspect or accused their obligations under Art. 194 CPC and undertake if necessary to deliver him/her to pre-trial investigation body or in court on the first requirement [1, c. 460–461, 490–491].

So, bail is an agreement to appear in court on a set day. It is juvenile offender right to apply for bail when charged with an offence. Bail applies only if juvenile offender has been charged and does not apply to your child if they have been issued with a court attendance notice.

There are two types of bail:

Unconditional – juvenile offender must appear at court on a set day.

Conditional – juvenile offender is released with conditions which might include:

reporting to police

times when your child must be at home

an acceptable person vouching for the child

requiring a surety or an amount of cash be lodged, which may be forfeited if they do not appear at court on the set day.

If juvenile offender does not abide by the conditions of bail the police can place them in custody.

On occasions the court may direct juvenile offender to accept supervision of Juvenile Justice while on bail.

If this occurs it is important that guarantee and juvenile offender make prompt contact with juvenile justice officer.

When juvenile offender is charged the senior police officer on duty will decide whether or not bail will be granted. A number of issues are considered including the seriousness of the offence, community ties and likelihood of attendance at court [6].

As it occurs in other countries, not in Ukraine?

When juveniles commit crimes, the court treats them differently from adults – especially if they come from a background of abuse or neglect. The court aims to save juvenile offenders from the path they're on and rehabilitate them through counseling and other efforts.

But this doesn't always work. Some juveniles are repeat offenders who commit serious crimes. In these instances, the law permits most courts to decide penalties for these offenders on a case-by-case basis.

When a juvenile is charged with a misdemeanor – usually a minor offense – the arresting officer might call the parents and release the child into their custody. This doesn't mean the officer won't charge the juvenile with the crime, but only that the child can go home until the next hearing date.

Police officers have the option of sending the minor to a juvenile detention facility instead. This might happen with more serious offenses or if the authorities can't locate a family member or some other responsible adult. Juvenile felonies almost always involve detention.

Generally, juvenile offenders do not have the right to bail. When a minor is held in detention, most states will schedule a first hearing very soon after arrest. The judge can also decide to release the juvenile to a parent or guardian. The adult must promise to return the minor to court for trial. When serious charges are involved, a judge might decide to keep the minor in a detention facility until trial.

Juveniles do not have the right to jury trials. A judge decides their guilt and sentence. Usually, the hearing is closed – although the judge can decide to open it to the public. In some states, if the juvenile is accused of a felony, the courtroom is open just as it would be for an adult trial.

Judges can decide to try juveniles as adults, and this decision is often made at the first hearing. Most state laws don't allow a minor younger than 14 to be tried as an adult. When this happens, the crime must generally be a felony.

With some very serious crimes, such as murder, judges don't have a choice – the law automatically tries a juvenile as an adult if the child is 16 or older. When judges choose this option, they'll

usually order a mental health evaluation first to try to decide if the child can be rehabilitated rather than sent to an adult prison if convicted [7].

But in some countries used very loyal preventive measure. For example, in Australia if the person who is accused of committing the crime was less than 18 years old at the time of the offence, he or she will usually be dealt with through the juvenile justice system. This system recognises that some young people do hurt other people and their property, and should do something to make up for this. However, they do not have the full legal responsibilities of an adult, and may still be in the process of learning about these responsibilities and how to exercise them. In South Australia, youths who abide by the law, but made mistakes in growing up, are encouraged to start life without being limited by youthful errors.

However, the principle of restoration is an important one. This can be demonstrated through the Family Conference system.

Under the Young Offenders Act 1993, Family Conferences are held, in certain circumstances, as a way of diverting young offenders from court where the offence is minor.

Family Conferences provide an opportunity for the young person, the victim of the offence, family, supporters and a police officer to discuss what has happened, how it has affected each person and how the offence will be dealt with. The conference is chaired by a Youth Justice Coordinator who encourages all participants to arrive, by consensus, at an appropriate outcome.

An outcome may include agreement by the youth to pay compensation, apologise either in person or in writing, perform community service, participate in various programs or anything else that is considered appropriate under the circumstances. Victims are encouraged to contribute to discussion regarding suitable restitution for the harm caused, or how the harm should be made good.

Compliance with undertakings is monitored by the Youth Justice Coordinator, and you will be informed of the outcome at the conclusion of the case.

Having you present at a conference can significantly affect a young person's understanding of the consequences of his or her offending behaviour. The process therefore encourages a young

offender to take responsibility for that behaviour and participate in a process that is both restorative and healing for all participants [8].

Therefore, in criminal proceedings, where the crimes were committed by minors and if the measure of restraint to them was personal responsibility, the guarantors are their parents, guardians or carers. In return the guarantor, in this case parents, guardians or carers are responsible to ensure not only coming of a minor suspect accused coming the police or the court on the first requirement, but the accused suspect carrying out obligations under Art. 194 CPC, namely to: abstain from communicating with any person, not to visit certain places, to undergo treatment from drug or alcohol addiction, to make the effort to seek training [3, c. 177].

When using a personal guarantee as a measure of restraint the guarantor gives a written undertaking that he vouches for the accused minor suspect carrying out his/her duties. In particular, it's written in Part 2 of Art. 202 CPC that if personal bail is chosen as a measure of preventive measure a juvenile suspect or accused, if he was arrested, is released from custody immediately after his/her guarantors give specified obligations [1, c. 507].

The investigator shall monitors carrying out the obligations of personal bail, or the prosecutor does if the case is in court proceedings.

Thus, I come to the conclusion that the use of personal bail as a measure of restraint to a miner in the form is one of the best measures, because person who took him on bail is for his actions and deeds fully responsible, and in most those persons are cases their parents, who are interested in their son or daughter not going on to be engage of in crime and not suffer from cruel punishment.

LIST OF REFERENCES

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] : у 2 т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2013. – 768 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України [наук.-практ. комент.] : у 2 т. – Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова – Х. : Право, 2013. – 664 с.

3. Кримінальний процес : [підруч.] / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : Центр учб. л-ри, 2013. 554 с.

4. Попелюшко В. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, види та загальна характеристика / В. Попелюшко // Юридичний вісник України. – 2012. – № 39 (900). – С. 6–7.

5. Am I entitled to bail out of juvenile hall like an adult can bail out of jail? [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http://criminal-law.freeadvice.com/criminal-law/juvenile law/juvenile bail.htm#ixzz3LuPaNQAW](http://criminal-law.freeadvice.com/criminal-law/juvenile%20law/juvenile%20bail.htm#ixzz3LuPaNQAW).

6. Juvenile Justice [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.djj.nsw.gov.au/family_info_kit_bail.htm.

7. Juveniles Who Commit Crimes [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://criminal.lawyers.com/juvenile-law/juveniles-who-commit-crimes.html>.

8. The juvenile justice system [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://voc.sa.gov.au/information/the_legal_process/the_juvenile_justice_system.asp.

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 343.14:351.745.7(048)

Чернявський Сергій Сергійович – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ;

Грібов Михайло Леонідович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-пошукової роботи та документування факультету підготовки фахівців для спеціальних підрозділів Національної академії внутрішніх справ

Cherniavsky Sergei – Doctor of Law, Professor, Vice Rector of the National Academy of Internal Affairs;

Gribov Mikhail – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of operational-search work and documentation of faculty training for special units of the National Academy of Internal Affairs

ПЕРШЕ ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ МОНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ*

* Рецензія на монографію: Сергєєва Д. Б. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні : [моногр.] / Д. Б. Сергєєва. – К. : ДП «Розвиток», 2014. – 272 с.

THE FIRST FUNDAMENTAL MONOGRAPHIC RESEARCH PROBLEMS OF USING THE RESULTS OF UNDERCOVER (SEARCH) INVESTIGATIONS IN CRIMINAL PROCEDURAL PROVING

Нпротягом останнього десятиріччя світовий та вітчизняний досвід діяльності правоохоронних органів щодо попередження, припинення й розкриття злочинів свідчить про те, що саме завдяки негласній діяльності правоохоронних органів розкривається понад 85 % злочинів, а в таких сферах, як господарська, службова діяльність, громадська безпека, обіг зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, цей відсоток значно більший.

Незважаючи на особливу важливість негласних слідчих (розшукових) дій для боротьби із сучасною злочинністю, у вітчизняній теорії ОРД, кримінальному процесі та криміналістиці на сьогодні немає комплексного монографічного дослідження, присвяченого проблемам використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України. Лише окремим аспектам цього законодавчого інституту присвячено праці вітчизняних науковців: Ю. П. Аленіна, М. В. Багрія, О. А. Білічак, В. О. Глушкова, С. О. Гриненка, О. М. Дроздова, В. А. Колесника, С. С. Кудінова, Є. Д. Лук'янчикова, В. В. Луцика, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького, Є. Д. Скулиша, О. Ю. Татарова, В. Г. Уварова, Л. Д. Удалової, Р. М. Шехавцова, М. Є. Шумила та інших фахівців. Важливість наукового доробку цих учених щодо розроблення зазначеної проблематики є беззаперечним. Кожен із них зробив суттєвий внесок у дослідження певних аспектів провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Багато теоретичних ідей слугують і будуть слугувати вихідними положеннями для більш глибоких і всебічних досліджень. Проте їх розвідки об'єктивно обмежувалися попередніми періодами розвитку законодавства та правозастосовної практики. Порівняно з уже застарілою

системою регулювання судочинства за кримінально-процесуальним законодавством минулого сторіччя, особливого значення набуло створення оптимальних процесуальних механізмів діяльності слідчих у сучасних соціально-економічних і політико-правових умовах.

Водночас нерозробленість окремих правових положень використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному судочинстві негативно позначається на законотворчому процесі та правозастосовній діяльності. Цим насамперед і зумовлена актуальність рецензованої праці, що, на нашу думку, є вдалою спробою такого дослідження.

Д. Б. Сергєєва запропонувала своє бачення науково обґрунтованих засад використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі. За глибиною й комплексністю дослідження, новизною, науковою обґрунтованістю концептуальних положень, використанням наукової методології, практичного досвіду, у тому числі й зарубіжних країн, Європейського суду з прав людини, а також за своїм обсягом, монографія Сергєєвої Д. Б. є першим монографічним дослідженням такого рівня.

Зі змісту роботи видно, що опрацьовано значну кількість наукових публікацій із філософії, психології, теорії управління, загальної теорії права, історії права, кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного права, теорії ОРД, криміналістики та кримінології. У ній використано архівні оперативно-розшукові, номенклатурні, й кримінальні справи (провадження), статистичні дані ОВС, СБУ, судову практику.

Привертає увагу науково обґрунтована методологія дослідження, його структура, що дала змогу авторові в межах своєї концепції повно й усебічно викласти здебільшого всі проблемні питання цієї складної та багатогранної теми в доступній формі.

Методологічно правильним є початок дослідження використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінально-процесуальному доказуванні, а саме – з генезису проблеми законодавчого закріплення негласного

розслідування та використання його результатів. Це дає змогу читачеві в історичній ретроспективі поглянути на виникнення й розвиток проблеми використання результатів негласного розслідування в кримінальному процесі впродовж століть, зрозуміти головні причини виникнення, зміни й розвитку тих чи інших правових доктрин, правових концепцій, зміни законодавства й практики в цій сфері.

Такий методологічний підхід сприяє більш глибокому розумінню сучасних проблем досліджуваного інституту, розробленню наукових підходів до їх розв'язання.

У виданні висвітлено такі аспекти теорії доказування, як сутність і поняття доказів у кримінальному провадженні, їх властивості й види, поняття, сутність та структура доказування, предмет і межі доказування. Хоча методологічним підґрунтям їх розкриття є теорія відображення, проте результати досліджень характеризуються новизною й певною оригінальністю.

У роботі розкрито проблемні питання провадження негласних слідчих (розшукових) дій, що безпосередньо впливають на визнання їх результатів допустимими доказами в кримінальному провадженні. Зокрема, ідеться про безпосередніх суб'єктів проведення негласних слідчих (розшукових) дій та суб'єктів, що складають протокол їх проведення, про процесуальну форму окремих негласних слідчих (розшукових) дій, можливості використання негласного співробітництва в досудовому розслідуванні, відповідно до ст. 275 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, та інші проблемні аспекти. Автор звертає увагу також на окремі негласні заходи забезпечувального характеру, що проводяться перед початком окремих негласних слідчих (розшукових) дій, необхідність їх правової регламентації на рівні кримінального процесуального законодавства й організацію проведення.

Логічність, лаконічність і доступність для сприйняття викладеного матеріалу, чітке формування проблем та ідей, їх обґрунтування, а також змістовність, аргументованість і переконливість більшості доводів і висновків, – безсумнівно, позитивні риси рецензованої наукової праці.

Викладене дає підстави вважати видання значним внеском не лише у вітчизняну процесуальну теорію, а й у загальну теорію права, насамперед із позиції наповнення її сучасним змістом з урахуванням вимог юридичної практики. Отже, монографія Д. Б. Сергєєвої «Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні» заслуговує на високу позитивну оцінку, адже не викликає сумніву, що її зміст позитивно вплине на розвиток кримінальної процесуальної теорії, законодавства й практики його застосування.

УДК 343.97:343.352:351.745.5

Заблоцький Юрій Павлович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

Zablockyi Yuriy – Researcher of
Scientific Laboratory problems with
pre-trial investigation of the National
Academy of Internal Affairs

ШЛЯХИ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТА ПОДОЛАННЯ ЛАТЕНТНОСТІ СЛУЖБОВИХ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ПРАЦІВНИКИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

WAYS OF REDUCING LEVEL AND OVERCOMING LATENCY OFFICIAL CRIMES COMMITTED BY EMPLOYEES BODY OF INTERNAL AFFAIRS

Здійснено аналіз підходів до визначення поняття латентності злочинів. Охарактеризовано латентність службових злочинів серед органів внутрішніх справ. Визначено чинники, що призводять до латентності злочинів, а також пропоновано шляхи зниження рівня та подолання латентності злочинів, що вчиняють працівники органів внутрішніх справ. Розкрито головні фактори, що зумовлюють існування природної латентності злочинності серед органів внутрішніх справ.

Ключові слова: латентність; класифікація латентності злочинів; чинники; службова латентність.

Проанализированы подходы к определению понятия латентности преступлений. Охарактеризована латентность служебных преступлений среди органов внутренних дел. Определены факторы, способствующие существованию

латентности преступлений, а также предложены пути снижения и преодоления латентности преступлений, совершаемых сотрудниками органов внутренних дел. Раскрыты основные факторы, обуславливающие существование естественной латентности преступности среди органов внутренних дел.

Ключевые слова: латентность; классификация латентности преступлений; факторы; служебная латентность.

The author analyzes approaches to the definition of crimes latency, latency characterizes official crime among law-enforcement bodies, determines the factors contributing to the existence of latent crimes, as well as offering ways to reduce and overcome the latency of crimes committed by members of the Interior.

Latent crime generates significant negative impact on the success of the law enforcement agencies and ultimately to society as not be ignored, ignored relevant actors combating crime, creates new crimes, forms of public distrust in the ability of public authorities to ensure their safety. To create the conditions necessary for the protection of the rights and freedoms inflicted losses sustained non-refundable, and society has no idea about the real statistic of crime and that it damages.

Criminalized acts that weren't recorded at all belong to the absolute delinquency. The relative latent crime are punishable act that the victim, the offender.

In the process of combating crime officer with the main task is to crime facts discovered and registered. Otherwise, the person who committed them, remain at large and commits new crimes. That is why the study of latency police official crimes is of great scientific and practical importance.

Among the most latent crimes committed by the police exceeded the most common power or authority, combined with the deliberate infliction of bodily harm

In conclusion, the analysis of latency problem of crime in the area of performance of the Interior can draw some conclusions. Latency official crimes among police officers is quite high. We have identified factors that determine the existence of natural latent official crime among police officers. It found that the estimates of latency crimes in the area of performance police indicate that the

actual level of crime than officially recognized in 10–12 times. Most are hidden undue advantage, ranks second abuse of power, and the third – the abuse of power or position.

Keywords: latency; latency classification of crimes factors; service latency.

Українська держава реалізовує зовнішні та внутрішні функції через виконавчі органи державного управління, ефективна діяльність яких є запорукою забезпечення потреб громадянського суспільства. З огляду на це, значну суспільну небезпеку становлять злочини у сфері службової діяльності.

Дослідження проблем латентної злочинності серед працівників органів внутрішніх справ, як у теоретичному, так і в практично-прикладному плані набуває все більш актуального характеру, що здебільшого зумовлено особливостями сучасного етапу суспільного розвитку з властивими йому рисами перехідного стану від соціалістичних принципів організації народного господарства до ліберальної економіки й відповідного соціального облаштування суспільства. Такі масштабні перетворення не можуть не впливати на стан злочинності, що є одним із найбільш чутливих індикаторів соціального буття [1].

Статистичні показники стану злочинності працівників органів внутрішніх справ були б неповними, якщо не враховувати приховані від офіційної реєстрації злочини, що в декілька разів перевищують зафіксовану. «Насамперед, – зазначає В. В. Лунєєв, – кількість розкритих діянь набагато перевищує кількість злочинів, за вчинення яких винних притягують до кримінальної відповідальності. Значно менше діянь стають предметом судового розгляду, і ще менше – за вчинення яких виносять обвинувальні вироби з призначенням покарання» [2, с. 125].

Перші дослідження латентної злочинності з'явились у колишньому СРСР наприкінці 60-х – початку 70-х років. Цій проблемі присвячено праці М. М. Бабаєва, Ю. В. Бишевського, С. Є. Віцина, В. В. Василевич, К. К. Горяїнова, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, Г. І. Забрянського, А. П. Ісиченка, І. І. Карпеця, Л. В. Кондратюка, О. Г. Колб, О. О. Ковалкіна, А. А. Конєва,

А. С. Шляпочникова та ін. Однак окремі питання донині мають спірний характер, причому не лише щодо методів визначення обсягів, найбільш ефективних засобів запобігання, а й моніторингу трансформаційних змін латентності злочинності.

Латентна злочинність призводить до істотних негативних наслідків для успішної діяльності правоохоронних органів і зрештою для всього суспільства, оскільки, залишаючись неврахованою, породжує нові злочини, формує в громадян невіру в здатність органів державної влади забезпечити їх безпеку, створити необхідні умови для захисту їх прав і свобод, завдана злочинами матеріальна та моральна шкода не відшкодовується, а суспільство не має уявлення про реальний стан злочинності і про те, які збитки вона причиняє [3].

Латентна злочинність (від лат. «latens», «latentis» – прихований) – кримінально карані діяння, що не стали відомими державним правоохоронним органам протягом певного періоду часу на певній території та не відображені в офіційній кримінальній статистиці [4].

Офіційним джерелом кримінологічно значущої інформації слугує система статистичного обліку злочинів. Дані, що містяться в ній, використовуються як під час розроблення заходів щодо протидії зазначеним негативним явищам, так і під час здійснення планування ресурсного забезпечення системи органів, покликаних забезпечувати таку протидію. Лише наявність достовірної та повної інформації про злочинність, відображеної в системі статистичного обліку, сприятиме ефективній реалізації цілей, що стоять перед кримінологічною наукою.

Таким чином, підставою розподілу злочинності на «латентну» й «не латентну» слід визнати наявність або відсутність відомостей про неї в системі статистичного обліку злочинів. Отже, латентною необхідно вважати лише ту частину фактичної злочинності, що не знайшла відображення в зазначеній системі офіційної статистики.

Кримінально-карані діяння, що не були зафіксовані взагалі, належать до абсолютної латентної злочинності. Відносно латентну злочинність становлять кримінально карані діяння, які жертва, злочинець або третя особа сприймають як злочин, але не заявляють про нього до правоохоронних органів.

З огляду на історичний аналіз й головні трактування змісту поняття «латентна злочинність» можна умовно вважати, що це – невиявлені й не відображені в обліку кримінальні діяння [5, с. 99]. У поняття «латентність» Б. Холист включає чотири групи злочинів за такими ознаками: злочини, невідомі поліції; злочини з невстановленим злочинцем; розкриті злочини, за якими не винесено обвинувального вироку; коли не всі злочинні діяння відображено в обвинувальному вирокі [6, с. 22–23].

Під час протидії службовій злочинності головне завдання полягає в тому, щоб факти злочинів було виявлено та зареєстровано. Інакше особи, що їх учинили, залишаються на волі й вчинюють нові злочини. Ось чому вивчення латентності службових злочинів працівників міліції має важливе наукове й практичне значення.

Латентність властива будь-яким протизаконним або соціально небажаним виявам [7, с. 234–237]. Вона є властивістю посадових злочинів загалом. Це пояснюється насамперед тим, що їх учасники не зацікавлені в розкритті зазначених злочинів. Стосовно службової злочинності в органах внутрішніх справ ця обставина набуває особливої ваги ще й тому, що існує перспектива застосування небажаних санкцій проти тих осіб, що спробують викрити злочинця й звернуться за допомогою до тих самих правоохоронних органів.

Проблема латентності службової злочинності серед працівників органів внутрішніх справ особливо актуальна не тільки для визначення обсягу, інтенсивності (рівня) злочинності та виявлення її об'єктивних показників, а й як суттєвий криміногенний фактор.

Невід'ємними наслідками латентності службової злочинності серед працівників органів внутрішніх справ є:

спотворення уявлення про фактичний стан, рівні, структуру, динаміку злочинності, значущість і характер шкоди, заподіяної суспільству внаслідок злочинних діянь;

перешкоджання реалізації принципу невідворотності відповідальності за вчинені злочини;

активізування злочинності, особливо рецидивної;

зниження вірогідності прогнозів злочинності, що ускладнює визначення головних напрямів протидії їй;
зниження авторитету власне правоохоронних органів;
зменшення активності громадян щодо протидії злочинності.

Підкреслюючи важливість повних і достовірних статистичних даних про службову злочинність, першочергово слід звернути увагу на те, що латентна злочинність, у тому числі й природна як її різновид, сприяє порушенню прав громадян (насамперед – прав потерпілих від злочину осіб), а часом дає можливість безкарно нехтувати, зневажати ними. Багато в чому з цієї причини поглиблюється розрив між декларованими й реальними правами людини, між правовими, нерідко демагогічними, деклараціями та практикою життя. Крім цього, зазначений розрив – свідчення значно ширшого масштабу нехтування цивільних прав, ніж наші уявлення про це.

Серед найбільш латентних злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ, найпоширенішим виявилось перевищення влади або службових повноважень, поєднане з умисним заподіянням тілесних ушкоджень [8, с. 64].

Приховуванню зазначених злочинів здебільшого сприяють самі потерпілі, які не звертаються за захистом своїх прав. Мотиви цього можуть бути найрізноманітніші – від небажання бути втягнутим у кримінальний процес, побоювання переслідування через колишню судимість до банального незнання своїх можливостей із захисту порушених прав тощо.

Значну питому вагу в структурі латентної злочинності становлять «злочини без потерпілих», до числа яких можна віднести злочини проти державної влади, інтересів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, злочини у сфері економіки.

Злочин може бути виключено зі складу латентних лише за наявності двох підстав: 1) реєстрації в системі державного статистичного обліку; 2) закінчення строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину. Зазначена специфіка латентної злочинності зумовлює кумулятивний, або накопичувальний, характер зазначеного явища [9].

У більшості наукових джерел латентну злочинність поділяють на природну, штучну та межову [10, с. 47; 11, с. 178; 12, с. 27; 13, с. 9–11].

Природна латентність злочинів передбачає ситуацію, коли наявна сукупність учинених злочинів, про які невідомо правоохоронним органам, що здійснюють їх реєстрацію.

Штучною латентністю злочинів вважають сукупність злочинів, про вчинення яких стало відомо правоохоронним органам, але вони з огляду на різні причини не беруть їх на облік.

Межовою латентністю називають сукупність тих злочинів, учинення яких потерпілому невідомо, або факт їх учинення не сприймається чи не усвідомлюється потерпілим як злочин.

На думку Н. В. Сазонової, така класифікація потребує деталізації. Латентність частини злочинів (діянь, про які невідомо нікому; злочинів «без потерпілого», злочинних діянь, що залишилися невідомими з огляду на недосконалість законодавства, що регламентує облік, відомчу роз'єднаність органів, що здійснюють реєстрацію, допущену помилку під час винесення рішення тощо) виникає внаслідок об'єктивних причин на рівні механізму вчинення злочину. Інші діяння стають латентними із суб'єктивних причин (наприклад, небажання співробітників правоохоронних органів реєструвати заяву про злочин або небажання потерпілого заявляти до правоохоронних органів про вчинення злочину).

Тому латентну частину службової злочинності слід розділити залежно від причин виникнення латентності на об'єктивно-латентну й суб'єктивно-латентну.

В. В. Василевич поділяє латентну злочинність на два види: сховану та приховувану злочинність. Першу правоохоронні органи не можуть виявити через специфіку злочинів і ставлення до них потерпілих або з інших причин. Друга не відображено в статистичних звітах унаслідок неправомірних дій правоохоронних органів [12, с. 27].

Акутаєв Р. М. виділяє такі види латентної злочинності: природнолатентними він вважає сукупність злочинів, що не стали надбанням органів внутрішніх справ та установ, що реєструють їх і здійснюють переслідування винних, відповідно

не врахованих у кримінальній статистиці, і щодо яких не вжито передбачених законом заходів реагування [14].

На думку, Р. М. Акутасва, залежно від специфіки чинників, що сприяють природній латентності службових злочинів, вони, насамперед, можуть бути поділені на чотири групи.

Перша група передбачає службові злочини, про вчинення яких може не знати ніхто, у тому числі й правопорушник. Це – злочини, учинені за недбалості, або ситуації, коли з огляду на правову некомпетентність учасники правовідносин вдаються до підміни однієї норми (кримінально-правової) іншою (моральною або адміністративною).

До другої групи належать злочини, що вчинили працівники органів внутрішніх справ, за яких потерпілі не повідомляють про них з огляду на незацікавленість у їх виявленні. Мотиви такої незацікавленості можуть бути різними. Наприклад, так звані «врадівські гвалтівники» (працівники органів внутрішніх справ спочатку згвалтували, а потім учинили замах на вбивство потерпілої з метою приховання злочину). Так, у разі згвалтування це – небажання потерпілої стати об'єктом обговорення, бути компрометованою, або потерпіла сторона погоджується на домовленості «мирно залагодити справу» [15].

Третю групу становлять службові злочини, за яких немає явно вираженої потерпілої сторони, тому й нема кому повідомити про злочин до компетентних органів. Нерідко таке можна зустріти під час зазіхань на державні чи громадські інтереси, особливо в разі екологічних правопорушень, на яких позначається також відсутність надійно працюючих систем оперативного екологічного контролю, що призводить не тільки до анонімності винуватців злочину, а й до невстановленого власне факту злочину, тобто невинуватено висока латентна (прихована) екологічна злочинність.

Четверта група – злочини, за яких факт його вчинення відомий вузькому колу осіб або тільки винній особі. Подібними злочинами можна вважати замасковані розкрадання, отримання неправомірної вигоди, убивство з подальшим приховуванням трупа, зберігання наркотичних речовин, посягання на осіб із психічними розладами, що ускладнює адекватну оцінку того, що сталося, та деякі інші.

Найбільш суттєвими факторами, що зумовлюють існування природної латентності злочинності органів внутрішніх справ є такі:

небажання розголосу інтимних сторін життя (особливо це властиво такому виду злочинів, як зґвалтування);

малозначність заподіяної злочином шкоди (дрібні розкрадання, крадіжки особистого майна громадян, коли потерпілому завдано не настільки значну для нього шкоду, а також; заподіяння легкої шкоди здоров'ю й низка інших злочинів);

брак часу в потерпілого для подавання заяви та розгляду того, що сталося;

непевненість у неминучості покарання злочинця (такий сумнів виникає тому, що в певної частини громадян склалося хибне уявлення про «усесильність» злочинців та обмежені можливості правоохоронних органів);

особливі взаємини потерпілого або свідків зі злочинцем (родинні зв'язки, залежність по службі, страх щодо розголошення злочинцем компрометуючих потерпілого відомостей);

боязнь погроз із боку злочинця вчинення щодо потерпілого фізичної розправи, насильства щодо нього або членів його сім'ї;

дефекти правосвідомості (деякі потерпілі розглядають злочин тільки як порушення їх особистих інтересів, ніяк не пов'язуючи його з небезпекою для суспільства й принципом невідворотності покарання за вчинене протиправне діяння);

непристойна поведінка потерпілого (зв'язки зі злочинцем, за яких потерпілий вдається до нівелювання норм моральності та моралі, а іноді й прямі порушення закону, що здебільшого властиве жертвам шахрайства);

складний, замаскований характер злочинних діянь (розкрадань шляхом привласнення, розтрата, отримання неправомірної вигоди, шахрайства тощо), що ускладнює встановлення правоохоронними органами самого факту вчинення злочину.

Другий різновид латентності службової злочинності – сукупність штучно латентних злочинів – становлять злочини, що відомі правоохоронним органам, але не взяті ними на облік, а

також ураховані, але не розкриті або неповною мірою розкриті. Штучно латентні злочини можуть бути представлені в двох групах.

Перша група передбачає невраховані правоохоронними органами злочини, по яких кримінальні провадження не відкрито, хоча інформація про них відома тим чи іншим установам, підприємствам, організаціям, вона стала надбанням і правоохоронних органів, але останні не вживають необхідних заходів щодо законної реалізації цієї інформації.

Другу групу становлять суб'єктно-латентні службові злочини. Це – нерозкриті (неповно розкриті) злочини, коли сам факт їх відомий і врахований, але невідома й не притягнута до кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, або окремі з них, якщо злочин учинила група осіб. Суб'єктно-латентні злочини відрізняються від інших форм вияву латентності здебільшого тим, що в цьому разі йдеться про латентність суб'єкта, який учинив кримінально-каране діяння, а не латентність злочину. У таких ситуаціях особа, винна у вчиненні злочину, через його невстановлення не зазнає тих негативних для нього наслідків, передбачених кримінальним законом. З огляду на це, стає неможливим досягнення цілей кримінального покарання, зазначеного в ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України.

У науковому й практичному контексті становить певний інтерес і поняття уявної латентності, під яким слід розуміти помилкове сприйняття діяння як злочинного, що залишилося без відповідного реагування з боку компетентних органів. Виявом уявної латентності є випадки, коли особи, які вважають себе потерпілими від злочину, заявляють про це до офіційних органів, хоча за критеріями кримінального права діяння «винної» особи не містить складу злочину.

Вищезазначене дає змогу зробити низку висновків. Латентність службових злочинів серед працівників органів внутрішніх справ залишається досить високою. Ми визначили фактор, що зумовлюють існування природної латентної службової злочинності серед працівників органів внутрішніх справ. Зокрема, оцінювання латентності злочинів у сфері службової діяльності міліції свідчать про те, що реальний рівень цієї злочинності перевищує офіційно визнаний у 10–12 разів.

Найбільш прихованими є неправомірна вигода, друге місце посідає перевищення посадових повноважень, а третє – зловживання владою або службовим становищем.

На нашу думку, для зниження латентності службових злочинів міліції необхідно: а) посилити її зв'язки із населенням і засобами масової інформації, у тому числі шляхом використання «прямих телефонних гарячих ліній», залучення громадськості до проведення заходів щодо профілактики правопорушень серед особового складу; б) запровадити моніторингове вивчення оцінок населенням якості роботи різних служб міліції; в) проводити регулярні робочі зустрічі, брифінги, прес-конференції керівників міліції з питань висвітлення її діяльності та зміцнення правопорядку й законності в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проблемы естественно-латентной преступности : по материалам Республики Дагестан [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.dissercat.com/content/problemy-estestvenno-latentnoi-prestupnosti-po-materialam-respubliki-dagestan>.

2. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ / В. В. Лунеев. – М. : Норма, 1997. – 497 с.

3. Веприцький Р. С. Латентність злочинності та шляхи її подолання [Електронний ресурс] / Р. С. Веприцький. – Режим доступу :

http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2014_1_14.pdf.

4. Латентная преступность. Понятие, виды, значения. Детерминанты латентной преступности. Способы сокращения латентной преступности [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.refine.org.ua/pageid-11300-1.html>.

5. Панкратов В. В. Методология и методика криминалистических исследований / В. В. Панкратов. – М. : Юрид. лит., 1972. – 167 с.

6. Криминология: основные проблемы. – М. : Юрид. лит., 1980. – 436 с.

7. Милуков С. Ф. Классификация скрытых преступлений по степени их латентности / С. Ф. Милуков // Латентная преступность: политика, познание, стратегия : материалы междунар. семинара. – М. : ВНИИ МВД России, 1993. – С. 234–237.

8. Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Новаков Олександр Сергійович. – К., 2003. – 210 с.

9. Латентна злочинність і методи її виявлення в сучасних умовах [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http://ua-referat.com/Латентна_злочинність_і_методи_е_виявлення в сучасних умовах.](http://ua-referat.com/Латентна_злочинність_і_методи_е_виявлення_в_сучасних_умовах)

10. Гишинский Я. Криминология. Курс лекций / Я. Гишинский. – СПб. : Питер, 2002. – 504 с.

11. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 427 с.

12. Кримінологія : [навч. посіб.] / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2010. – 312 с.

13. Поклад В. І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності [навч. посіб.] / В. І. Поклад. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. – 48 с.

14. Акутаев Р. М., Криминологический анализ латентной преступности [Электронный ресурс] Р. М. Акутаев. – Режим доступа :

[http://www.twirpx.com/file/873091.](http://www.twirpx.com/file/873091)

15. Врადиевское дело: главных фигурантов посадили на 15 лет [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

[http://news.liga.net/news/society/932138-vradievskoe_delo_glavnykh_figurantov_posadili_na_15_let.htm.](http://news.liga.net/news/society/932138-vradievskoe_delo_glavnykh_figurantov_posadili_na_15_let.htm)

УДК 343.542

Несбитов Андрій Анатолійович –
кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ

Niebytov Andrii – PhD in Law,
applicant of the Department of
Criminology and the Penal Law of
the National Academy of Internal
Affairs

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРИМУШУВАННЯ ДО УЧАСТІ У СТВОРЕННІ ПРЕДМЕТІВ ПОРНОГРАФІЧНОГО ХАРАКТЕРУ

CRIMINAL LIABILITY FOR COMPULSION TO PARTICIPATE IN THE CREATION OF WORKS, IMAGES OR OTHER OBSCENE MATERIALS: CURRENT PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

Розглянуто актуальні проблеми кримінальної відповідальності за примушування до участі у створенні творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру.

Ключові слова: порнографія; дитяча порнографія; порнографічні предмети; суспільна мораль; кримінальна відповідальність.

Рассмотрены актуальные проблемы уголовной ответственности за принуждение к участию в создании произведений, изображений или других предметов порнографического характера.

Ключевые слова: порнография; детская порнография; порнографические предметы; общественная мораль; уголовная ответственность.

The international community developed a number of legal acts aimed at protecting people from all forms of sexual exploitation. Simultaneously, these steps require a response from each state concerning the ratification of these documents and further improvement of the national legislation.

The article aims to study topical issues of criminal liability for compulsion to participate in the creation of works, images or other obscene materials. In view of that, it is necessary to study the criminal and legal characteristics of the crime mentioned.

According to Art. 1 of the Law of Ukraine «On Protection of Public Morality» child pornography is a depiction of a child or a person, who looks like a child, engaged in real or simulated sexually explicit conduct by any means, or any depiction of child genitals for sexual purposes. The analysis of this definition gives reason to believe that materials of erotic nature belong to the items that contain child pornography, and children participation include them in pornographic category automatically. Thus, materials with child erotica donot exist. This position of the legislator is justified because of the social danger of children involvement in pornography production.

To determine pornographic character of mentioned works, images and other materials, films, videos and computer programs setting and conducting the art-expertise is mandatory.

Committing unlawful acts related to obscene materials containing child pornography should be considered as a qualifying feature of the crime, since this type of material causes a higher degree of social danger of the crime. After all, if adults can voluntarily participate in the creation of obscene materials, the involvement of children in most cases is accompanied by compulsion, or the use of children inability to understand the nature of committed acts. The damage made to mental and physical health of such most vulnerable category of victims is much bigger compared to committing similar unlawful acts against adults.

Keywords: pornography; child pornography; pornographic items; public morality; criminal liability.

У сучасному світі набуває поширення така категорія протиправних діянь, як злочини, пов'язані з сексуальною експлуатацією. Особливу стурбованість викликає вчинення їх

відносно неповнолітніх і малолітніх. Лише за даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), близько двох мільйонів дітей щорічно використовуються в «секс-індустрії», а в Інтернет-мережі розміщено безліч фотографій, на яких демонструється сексуальне насильство над дітьми [1].

Україна перебуває в списку лідерів світової індустрії дитячого порноринку. За даними Інтерполу, дохід від фото- та відеопорнографії, виробленої в Україні, становить понад 100 млн доларів на рік. Дані Фонду Internet Watch Foundation свідчать, що за рівнем популярності дитячої порнографії в Інтернеті Україна посідає сьоме місце у світі [2].

Міжнародною спільнотою розроблено низку нормативно-правових актів, спрямованих на захист людей від усіх форм сексуальної експлуатації. Водночас такі кроки вимагають відповідних дій від кожної держави щодо ратифікації цих документів і подальшого вдосконалення національного законодавства.

Гармонізація законодавства України з положеннями Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. [3], Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. [4], Конвенції ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р. [5], Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. [6], Європейської соціальної хартії від 18 жовтня 1961 р. [7] тощо вимагає внесення змін і доповнень до українського законодавства, зокрема кримінального, що покликане забезпечувати кримінально-правову охорону від суспільно небезпечних виявів сексуальної експлуатації.

Однією з форм сексуальної експлуатації є примушування до участі у створенні творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, кримінальну відповідальність за яку передбачено ст. 301 Кримінального кодексу (КК) України.

Проблеми кримінально-правової та кримінологічної протидії різноманітним виявам сексуальної експлуатації досліджували такі вчені, як Ю. М. Антонян, І. О. Бандурка, Ю. В. Баулін, А. В. Виговська, Б. В. Волженкін, В. О. Глушков, С. В. Гринчак, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, І. М. Доляновська,

А. І. Єлістратов, О. М. Ігнатов, Д. О. Калмиков, М. Й. Коржанський, В. В. Кузнєцов, Н. Ф. Кузнєцова, А. В. Ландіна, Я. Г. Лизогуб, Н. О. Лопашенко, М. І. Мельник, О. В. Паньчук, С. П. Репецький, Н. О. Семчук, П. П. Сердюк, А. Х. Степанюк, В. В. Сучкова, Є. В. Фесенко, В. Д. Філімонов, П. Л. Фріс, В. І. Шакур, Н. М. Ярмиш та ін. Водночас у судовій практиці виникають проблемні питання під час кваліфікації примушування до участі у створенні творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру. Результативність роботи правоохоронців у цьому напрямі частково залежить від якості правових норм, що передбачають кримінальну відповідальність за злочин, юридичний склад якого описано в ст. 301 КК України, що й зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є дослідження актуальних проблем кримінальної відповідальності за примушування до участі у створенні творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру. З огляду на це, необхідно дослідити кримінально-правову характеристику зазначеного злочину.

Об'єктом увезення, виготовлення, збуту й розповсюдження порнографічних предметів є суспільна мораль, що, відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі», визначена як система етичних норм, правил поведінки, що склалися в суспільстві на підґрунті традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [8]. Водночас В. О. Навроцький стверджує, що об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що складаються відносно протидії поширенню порнографії [9].

Предметом цього злочину є різноманітні порнографічні предмети:

1) твори, зображення або інші предмети порнографічного характеру (ч. 1–3 ст. 301);

2) кіно- та відеопродукція, комп'ютерні програми порнографічного характеру (ч. 2–4 ст. 301);

3) твори, зображення або інші предмети порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію (ч. 4–5 ст. 301).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі», порнографія – це вульгарно-натуралістична,

цинічна, непристойна фіксація статевих актів, самоцільна, спеціальна демонстрація геніталій, антиетичних сцен статевого акту, сексуальних збочень, зарисовок із натури, що не відповідають моральним критеріям, ображають честь і гідність людини, спонукаючи до негідних інстинктів [8].

Залежно від категорії предметів цього злочину, законодавець здійснив диференціацію кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину. Так, різновид предмета злочину частково визначає ступінь його суспільної небезпеки, оскільки, наприклад, зображення порнографічного характеру порівняно з відеопродукцією в однаковій кількості має менш негативний вплив на моральні засади суспільства.

Водночас предмети, які містять дитячу порнографію, породжують попит на цей товар, що зумовлює необхідність залучення дітей до їх виготовлення, а також сприяє поширенню педофільії.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі», дитяча порнографія – зображення в будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної в реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях [8]. Аналіз цього визначення дає підстави стверджувати, що до предметів, які містять дитячу порнографію, належать предмети, які зазвичай є предметами еротичного характеру, однак участь у них дітей автоматично зараховує їх до категорії порнографічних. Отже, предметів із дитячою еротикою не існує. Така позиція законодавця з огляду на суспільну небезпеку втягнення дітей у виготовлення порнографічної продукції цілком виправдана.

Предмети порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію, мають специфічні ознаки:

1) зображення особи певного віку чи вигляду: дитини, тобто особи, яка не досягла 18-річного віку, або особи, яка виглядає як дитина – особи, старшої 18-річного віку, але яка має відповідний вигляд через свої анатомічні особливості (невеликий зріст, недорозвинутість певних органів тощо) чи коли спеціально створено ознаки «дитячості» або ж приховані

ознаки, притаманні дорослим (завдяки гриму, специфічному одягу, комп'ютерній графіці зображень і т. п.);

2) зображення відверто сексуальної поведінки з участю дитини або особи, яка виглядає як дитина. Тобто це поведінка, сексуальний характер якої не викликає сумніву, є очевидним для особи, яка сприймає (дивиться, слухає) предмет дитячої порнографії. Так, зображаються або реальні сексуальні дії, об'єктом чи учасником яких є діти, чи такі дії імітуються (коли зображається статеві поведінка, у якій діти не можуть брати участь через вікові особливості);

3) зображення певної поведінки дитини або особи, яка виглядає як дитина, її статевих органів, що здійснюється в сексуальних цілях – для задоволення статевих інтересів інших осіб, для того, щоб викликати їх статеве збудження. Відповідно, не можуть бути визнані предметом злочину всі інші зображення оголеної дитини – у сімейних фото, навчальних посібниках тощо [9].

Продукцією порнографічного характеру, відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі», є будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, у тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру [8]. Водночас до кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру належать кіноплівки, відеоплівки, комп'ютерні диски та цифрові носії інформації, на яких містяться фільми чи їх окремі фрагменти відповідного змісту й призначення, або ж порнографічні відеоігри [9].

Для визнання порнографічного характеру зазначених творів, зображень, інших предметів, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм обов'язковим є призначення й проведення місцевознавчої експертизи.

Примусування до участі у створенні творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру є одним з альтернативних діянь, що становлять *об'єктивну сторону злочину*, передбаченого ст. 301 КК України. Серед інших

альтернативних діянь, зазначених у цій статті, слід виокремити:

- 1) увезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження;
- 2) виготовлення творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження;
- 3) зберігання творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження;
- 4) перевезення творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження;
- 5) інше переміщення творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження;
- 6) збут творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру;
- 7) розповсюдження творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру.

Серед зазначених діянь за ступенем суспільної небезпеки найбільш небезпечним є примушування до участі у створенні творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру.

Водночас це положення не достатньо враховано під час укладання ст. 301 КК України. Лише в ч. 4 ст. 301 посилено відповідальність за примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру.

Отже, пропонуємо уточнити положення ст. 301 КК України щодо диференціації кримінальної відповідальності за цей злочин. Кримінальну відповідальність за це протиправне діяння необхідно диференціювати з огляду на різний ступінь суспільної небезпеки правопорушень, спеціальних потерпілих від злочину, предмета злочинного посягання, форм множинності та співучасті в злочині. Предмет злочину можна уніфікувати й позначити одним узагальнюючим терміном «порнографічні предмети». Водночас кваліфікуючою ознакою злочину слід визнати вчинення протиправних діянь відносно предметів порнографічного характеру, які містять дитячу порнографію. Цей вид предмета дійсно зумовлює вищий ступінь суспільної небезпеки злочину. Адже якщо повнолітні особи можуть добровільно брати участь у створенні порнографічних предметів, то залучення до цього дітей здебільшого

супроводжується примусом або використанням нездатності дітей усвідомлювати характер учинюваних дій. Шкода, завдана психічному й фізичному здоров'ю такої вразливої категорії потерпілих значно більша порівняно з учиненням аналогічних протиправних діянь відносно повнолітніх осіб.

Аналізуючи об'єктивну сторону, слід констатувати, що назва ст. 301 КК України не повністю відповідає її змісту, оскільки не містить переліку всіх суспільно небезпечних діянь, передбачених цією статтею. Тому пропонуємо назву ст. 301 КК України уточнити, виклавши як «Незаконні дії з предметами порнографічного характеру».

Для *суб'єктивної сторони* злочину характерний прямий умисел. Особа усвідомлює порнографічний зміст певного предмета, а отже, суспільно небезпечний характер свого діяння, бажаючи його вчинити. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони в разі вчинення злочину у формі ввезення в Україну, виготовлення, зберігання, перевезення чи іншого переміщення порнографічних предметів є мета збуту чи розповсюдження зазначених предметів.

Загальний *суб'єкт злочину* – це фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Водночас кримінальна відповідальність за примушування неповнолітніх до участі у створенні таких предметів настає з 18-річного віку.

Унаслідок дослідження актуальних проблем кримінальної відповідальності за примушування до участі у створенні творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру встановлено, що кримінальну відповідальність за це протиправне діяння необхідно диференціювати з огляду на різний ступінь суспільної небезпеки правопорушень, спеціальних потерпілих від злочину, предмета злочинного посягання, форм множинності та співучасті в злочині.

Водночас предмет злочину потребує уніфікації. Його можна позначити одним узагальнюючим терміном «порнографічні предмети».

Кваліфікуючою ознакою злочину слід визнати вчинення протиправних діянь відносно предметів порнографічного характеру, які містять дитячу порнографію, оскільки цей вид предмета зумовлює вищий ступінь суспільної небезпеки

злочину. Адже якщо повнолітні особи можуть добровільно брати участь у створенні порнографічних предметів, то залучення до цього дітей здебільшого супроводжується примусом, або використанням нездатності дітей усвідомлювати характер учинюваних дій. Шкода, завдана психічному та фізичному здоров'ю такої найбільш уразливої категорії потерпілих значно більша порівняно з учиненням аналогічних протиправних діянь відносно повнолітніх осіб.

Назва ст. 301 КК України не повністю відповідає її змісту, оскільки не містить переліку усіх суспільно небезпечних діянь, передбачених цією статтею. Тому її можна уточнити, виклавши як «Незаконні дії з предметами порнографічного характеру».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Україна наразі не ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист дітей [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу :

<http://www.radiosvoboda.org/content/article/1865332.html>.

2. Ремовська О. Сексуальне рабство: постраждати може кожен [Електронний ресурс] / О. Ремовська // Галицький Кореспондент. – 2014. – 11 лют. – Режим доступу :

<http://www.gk-press.if.ua/node/4721>.

3. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс] : резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. – Режим доступу :

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_791.

4. Конвенція про права дитини від 20 листоп. 1989 р. (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

5. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 груд. 1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_162.

6. Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовт. 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

7. Європейська соціальна хартія від 18 жовт. 1961 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_300.

8. Про захист суспільної моралі [Електронний ресурс] : Закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.

УДК 343.2.01+343.9.01

Джужа Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ;

Василевич Віталій Вацлавович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Dzhuzha Aleksandr – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminology and the Penal Law of the National Academy of Internal Affairs;

Vasiljevic Vitaliy – Candidate of Law, Associate Professor, Head of Department of Criminology and the Penal Law of National Academy of Internal Affairs

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

CONCEPTUAL FOUNDATION OF THE RATIO BETWEEN CRIMINAL, PENAL AND CRIMINOLOGICAL POLICY

Визначено спільні й відмінні риси кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики держави, особливості процедури її формування на підґрунті наукових положень, що є

ключовими для гносеологічного процесу пізнання та практичної реалізації останньої.

Ключові слова: кримінальна політика; кримінально-правова політика; кримінологічна політика; злочинність; боротьба зі злочинністю; політика у сфері боротьби зі злочинністю; запобігання злочинності.

Определены общие и отличительные черты уголовной, уголовно-правовой и криминологической политики государства, особенности ее процедуры формирования на основании научных положений, которые являются ключевыми для гносеологического процесса познания и практической реализации последней.

Ключевые слова: уголовная политика; уголовно-правовая политика; криминологическая политика; преступность; борьба с преступностью; политика в сфере борьбы с преступностью; предупреждение преступности.

Problem setting. Solving theoretical issues and practical problems of crime prevention largely depends on the clarification of concepts and contents, interconnection and interdependence of the «criminal», «criminal law» and «criminological» government policy, procedure of formation on the basis of scientific statements, which are dominant to the epistemological process of learning and practical implementation of the latter one.

Recent research and publications analysis. Up to this day the theoretical and practical issues of concepts and contents, interconnection and interdependence of the «criminal», «criminal law» and «criminological» government policy was carried out on various levels and formats. Their results led to forming of a large number of interesting and valuable ideas, separate theories.

Paper Objective. However despite the availability of some scientific works, that are dedicated to this problem, the single-valued theoretical approaches concerning the concept, content, and especially the interconnection and interdependence of the «criminal», «criminal law» and «criminological» government policy are not defined and formulated.

Paper main body. For the first time the concept of «criminal policy» was used by famous German criminologist Anselm Feuerbach in 1804. And despite the sufficiently wide use in the

scientific circulation is not quite correct in its literal conception, in our opinion, because it means nothing more than «felonious policy».

At the beginning of the last century M.P.Chubynsky defined the concept of «criminal policy» at three controversial issues:

1) whether the criminal policy should include combat crime in general, whether it should worry only about the best organization of repression, leaving caring for crime prevention to other disciplines;

2) whether the criminal policy should give instructions to the legislator just for the best organization of the combat against crime or should not be limited to these frameworks and bear in mind the broader problem of the best organization of all cases of justice in our country;

3) if the criminal etiology is indispensable as a basis for criminal policy, whether it should be enough to stop search for other strong points any more.

In particular in the broadest sense N. O. Lopashenko, revealing the content of the policy in combating crime methods of criminal law, the author suggests to use several concepts «penal policy», «criminal policy», «policy in the combat against crime».

The representatives of a mid-level interpretation of «criminal policy» include to a concept a set of other branches of the criminal legal policy set: criminal law, criminal executive, criminal procedure, criminological less. They do not make mention of the criminological policy that is considering it an integral part of a broad interpretation of «criminal policy».

A classic narrow interpretation (based on the literal sense of the term) was given by V. M. Kudryavtsev. He determined «criminal policy» as only that part of the government policy in the field of crime prevention, which is carried out by means and methods of criminal law.

Conclusions of the research. Criminological policy is in a difficult interconnection with the criminal law policy. On the one hand, in the certain conception it defines the priorities of criminal law policy, its strategic line, including its focus on the crime prevention. On the other hand, criminological policy is subordinate to criminal law because the latter one decides the problems on the unlawfulness and punishment of the act and forms the corresponding field of action to prevent crimes.

In view of the fact that «criminal policy acts as a part of the criminological policy because the latter one is based on social policy too» the author follows the mid-level conception of criminological policy including a range of interests criminal law, criminal procedure, criminal-executive and operational-search government policies the main aim of which is to reduce the level of crime in society.

Keywords: criminal policy; penal policy; criminological policy; crime; fight against crime; policy in the fight against crime; Crime Prevention.

Ефективна й скоординована діяльність державних органів влади, органів місцевого самоврядування та громадськості щодо боротьби зі злочинністю залишається сьогодні найбільш складною та важливою в розбудові України як незалежної, демократичної й правової держави. Динаміка структурних перетворень політичних, економічних і правових інститутів супроводжується нині значним рівнем та небезпечними тенденціями злочинності в Україні, що загрожує її національній безпеці, негативно впливаючи на всі сфери суспільного життя.

Саме тому формування й реалізація вираженої, ефективної та збалансованої кримінологічної політики держави має забезпечити активну й дієву боротьбу зі злочинністю, а зміцнення законності та правопорядку має бути пріоритетними в діяльності всіх державних органів влади, органів місцевого самоврядування й суспільства загалом. Проте розроблення теоретичних і практичних засад кримінологічної політики належить до значущих та складних проблем сучасної антикримінальної діяльності держави. Зокрема, невизначеність доктринальних положень кримінологічної політики, її понятійного апарата, методологічного інструментарію, змісту, напрямів, пріоритетів і форм реалізації зрештою позначається на рівні ефективності боротьби зі злочинністю в країні.

Вирішення зазначених теоретичних питань та практичних завдань здебільшого залежить від з'ясування поняття й змісту, взаємозв'язку та взаємозалежності кримінальної, кримінально-правової, кримінологічної політики держави, процедури її формування на підґрунті

наукових положень, що є ключовими для ґносеологічного процесу пізнання та практичної реалізації останньої.

Дослідження теоретичних і практичних аспектів поняття, змісту, взаємозв'язку та взаємозалежності кримінальної, кримінально-правової й кримінологічної політики держави здійснювалося до сьогодні на різних рівнях, що сприяло формуванню значної кількості цікавих і цінних думок, окремих теорій.

Доволі активно такі проблеми досліджували вітчизняні науковці-кримінологи О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, М. В. Костицький, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, П. Л. Фріс, В. І. Шакун та ін. Не залишилися поза увагою дослідників зазначені проблемні питання й за рубежом. Серед таких авторів Г. А. Аванесов, А. В. Арендаренко, М. М. Бабаєв, С. Є. Віцин, М. Ю. Воронін, О. О. Герцензон, А. Г. Горшенков, А. І. Долгова, Н. І. Загородніков, С. В. Іванов, А. Н. Ігнатов, М. П. Клеймьонов, А. І. Коробєєв, В. М. Кудрявцев, Н. О. Лопашенко, Г. Ю. Лєсніков, Г. М. Міньковський, В. А. Номоконов, Н. Н. Панченко, Е. Ф. Побейгало, В. П. Рєвін, А. Л. Рєпєцька, М. П. Чубинский, Д. А. Шестаков, А. Фейєрбах, Ф. Лист, У. Меррісон, М. Фітджеральд, П. Девіс та ін.

Проте, незважаючи на наявність окремих наукових праць, присвячених розгляду проблеми, однозначних теоретичних підходів щодо поняття, змісту, а особливо взаємозв'язку й взаємозалежності кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики держави не визначено й не сформульовано. Тому метою статті є з'ясування точок дотику та відмінностей, взаємозв'язку й взаємозалежності зазначених типів державної політики, їх змістового наповнення та реалізації.

Уперше поняття «кримінальна політика» вжив у 1804 р. відомий німецький криміналіст Ансельм Фейєрбах [1, с. 55–56]. Незважаючи на досить широке його використання в науковому обігу, на нашу думку, є не зовсім коректним усвідомленням його в буквальному розумінні, оскільки воно означає не що інше, як «злочинна політика».

Така ситуація слугувала підґрунтям для розроблення концепції (підходів) щодо визначення кримінальної політики. Так, М. Ю. Воронін вважає, що їх можна розділити на три групи:

1) кримінальна політика передбачає всю сукупність заходів кримінально-правового впливу на злочинність;

2) кримінальна політика полягає в здійсненні заходів у сфері соціальної профілактики злочинності, що впливає на її детермінанти і в застосуванні кримінально-правових заходів;

3) кримінальна політика передбачає широкий спектр заходів, починаючи від кримінально-правових і закінчуючи заходами соціального розвитку [2, с. 4–17].

Причини різних підходів щодо визначеної проблеми, на нашу думку, слід шукати перш за все:

а) у різному визначенні змісту й масштабів цієї політики;

б) у спробах визначення різного статусу цього феномену.

Відносно визначення змісту та масштабів політики у сфері протидії злочинності (кримінальної, антикримінальної) Н. О. Лопашенко слушно зауважує, що її різні визначення можна розуміти в широкому, середньому чи вузькому тлумаченні «кримінальної політики», що, визначається тим, у чому автори бачать призначення цієї політики і як він пов'язує її з іншими різновидами близьких політик, що виокремлюються в науці [3, с. 6].

На початку минулого століття М. П. Чубинський визначив поняття «кримінальна політика» на рівні трьох спірних питань:

1) чи повинна кримінальна політика передбачати ведення боротьби зі злочинністю загалом, чи вона має турбуватися лише про найкращу організацію репресії, залишаючи вирішення питання щодо запобігання злочинам для інших дисциплін;

2) чи повинна кримінальна політика надавати законодавцю вказівки тільки для найкращої постановки справи боротьби зі злочинністю, чи, не обмежуючись цим, повинна мати на увазі й більш широке завдання щодо найкращої організації всієї справи правосуддя в країні;

3) якщо кримінальна етіологія необхідна як підґрунтя для кримінальної політики, то чи можливо нею обмежуватися й ніяких інших опорних пунктів більше не шукати.

Питання, які визначив М. П. Чубинський, актуальні й у сучасний період становлення кримінологічної політики.

Зокрема, у **широкому розумінні** Н. О. Лопашенко, розкриваючи зміст політики в галузі протидії злочинності методами кримінального закону, констатує можливість використання декількох понять: «кримінально-правова політика», «кримінальна політика», «політика у сфері боротьби зі злочинністю». Дещо по-іншому бачить цю проблему А. І. Коробєєв, який, крім того, виділяє соціальну політику в галузі боротьби зі злочинністю, розуміючи кримінальну політику як генеральну лінію, що визначає головні напрями, цілі й засоби впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства, регулювання практики його застосування, вироблення й реалізації заходів, спрямованих на запобігання злочинам, та кримінально-правову політику, що визначає ключові завдання, принципи, напрями й цілі кримінально-правового впливу на злочинність, а також засоби їх досягнення, та відображається в нормах кримінального права, актах тлумачення норм на практиці їх застосування [4, с. 54–59].

Позиція Г. Ю. Лесникова щодо цих питань полягає в тому, що сучасна кримінальна політика значно ширша за змістом, ніж кримінально-правова. Стосовно кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої галузей права кримінальна політика виконує методологічну роль [5, с. 101].

На нашу думку, цю роль має виконувати саме кримінологічна політика. Звертаючись до тлумачення поняття «кримінальна політика» в широкому розумінні, слід навести як вдалий приклад переконання О. А. Герцензона, який включив до цього поняття все, що прямо чи опосередковано було спрямоване на боротьбу зі злочинністю [6, с. 179].

Згідно з концепцією Е. Ф. Побегайла, кримінальна політика — це державна політика в галузі боротьби зі злочинністю і «в реальному житті боротьба зі злочинністю здійснюється комплексно з використанням можливостей кожної із зазначених політик» [7, с. 87–88].

Досить широким є визначення, що сформулював В. П. Ревін. Зокрема, він тлумачить кримінальну політику як:

1) державну політику (доктрину) боротьби зі злочинністю, виражену у відповідних державних актах; 2) особливий вид соціальної діяльності, спрямований на активну наступальну протидію злочинності та іншим правопорушенням; 3) наукову теорію й синтез відповідних політичних, соціологічних і правових знань [8, с. 7]. На думку А. Л. Репецької, поняття «кримінальна політика» означає «вихідні вимоги боротьби зі злочинністю». Вона передбачає розроблення й реалізацію в діяльності компетентних органів норм кримінального (матеріального, процесуального) та кримінально-виконавчого права, що встановлюють криміналізацію (декриміналізацію) і пеналізацію (депеналізацію) діянь, систему заходів кримінально-правового реагування на їх вчинення, умови й порядок застосування цих заходів, систему і порядок реалізації заходів безпосереднього профілактичного впливу на фактори, що продукують злочинність [9, с. 8].

На нашу думку, найбільш вдалим визначенням поняття «кримінальна політика» в широкому розумінні, яку автор розуміє як кримінологічну політику, є визначення С. В. Іванова: це – самостійний напрям діяльності держави, що становить систему ставлення влади до злочинності, який втілює на рівні політичного керівництва вищих органів державної влади стратегічну організацію комплексу спеціальних заходів, засобів і способів протидії злочинності, спеціально призначених для її максимально можливої нейтралізації на основі кримінального закону, що передбачає визначення та реалізацію завдань, засад, форм і тактики впливу на них через функціональну систему правоохоронних органів (кримінальної юстиції), в управлінні ними, контролі та координуванні їх діяльності [10, с. 12].

Представники **середнього рівня** (згідно з визначенням Н. О. Лопашенко) тлумачення кримінальної політики позначають цим поняттям сукупність інших галузей правової політики кримінального комплексу: кримінально-виконавчу, кримінально-процесуальну, рідше – криміналістичну, не беручи до уваги кримінологічну політику, яку вважають невід'ємним елементом широкого тлумачення поняття. Середнє тлумачення в науці представлено напрацюваннями Н. І. Загороднікова та П. М. Панченка, на думку яких, система

кримінальної політики містить певні підсистеми: кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу, кримінально-тактичну, кримінально-профілактичну й криміналістичну політику [11, с. 106].

Класичне вузьке тлумачення (з огляду на буквальне розуміння цього терміна) запропонував В. М. Кудрявцев, який кримінальною політикою позначає тільки ту частину державної політики в галузі боротьби зі злочинністю, що реалізовується засобами й методами кримінального права. Вузьке визначення поняття «кримінальна політика» сформулював Ф. Ліст, який визначив його як «систематичну сукупність підстав, що ґрунтуються на науковому дослідженні причин злочину й дії застосування покарання, за допомогою якого держава бореться зі злочинністю» [12, с. 7].

Спроби щодо виокремлення відповідного статусу окремих різновидів глобальної політики держави у сфері протидії злочинності на сьогодні є проблемними. Під час пізнання цього складного феномену соціальної дійсності доцільно створити логічно обґрунтовану доктрину, що б могла реалізуватися на практиці.

З огляду на зазначене, державна політика боротьби зі злочинністю має поєднувати в собі не тільки правові, а й соціальні, економічні, виховні та інші заходи й засоби, спрямовані на профілактику, відвернення, припинення злочинів, скорочення найбільш небезпечних її виявів, покарання злочинів, їх виправлення та ресоціалізацію, постпенітенціарний вплив на осіб, звільнених від кримінальних покарань, подолання негативних тенденцій, підвищення ефективності законодавчих і підзаконних нормативних актів.

Увесь далеко не повний перелік змісту цього напрямку соціальної політики не може бути відображеним у статусі будь-якого різновиду тієї чи іншої політики у сфері боротьби зі злочинністю. Тому, на нашу думку, зважаючи на тенденції розвитку відповідного напрямку державної діяльності антикримінальної спрямованості, у процесі формування його наукового, правового і прикладного базису має право на існування відповідний різновид конкретної державної політики: кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-

виконавчої (пенітенціарної), кримінологічної тощо. Незважаючи на певну спільність змістових ознак і принципів, відповідні різновиди державної політики в цій сфері повинні мати свої головні, за можливості, чітко окреслені ознаки й статуси.

Дискусійність цих питань можна пояснити передусім недостатнім розробленням зазначеної проблеми. Тому ми пропонуємо визначити зміст доктринальних положень кримінологічної політики з урахуванням теоретичних і прикладних положень антикримінальної діяльності держави.

Щодо становлення та формування кримінологічної політики як дефініції влади, системи в певному стратегічному напрямі, управління кримінальною юстицією, теоретико-методологічне підгрунття боротьби зі злочинністю, то вона, на відміну від кримінально-правової політики (яка, хоча й має нині низку невирішених проблем, проте більш активно розробляється в кримінально-правовій науці з середини 80-х рр. у XX ст.) як самостійний вид політики практично не досліджувалася.

На сьогодні не створено визнаний більшістю теоретиків її понятійний апарат, не визначено її зміст, методи, рівні, суб'єкти й напрями формування та реалізації.

Термін «кримінологічна політика» вперше застосував Г. А. Аванесов [13, с. 123]. Більш детально й широко цей термін розкрив М. М. Бабаєв, який уперше дослідив проблему кримінологічної політики [14, с. 7, 12].

Під час вирішення питання щодо змісту поняття кримінологічної політики необхідно брати до уваги два принципові положення: 1) поняття кримінології як науки (теорії), що забезпечує теоретико-методологічне підгрунття; 2) поняття власне кримінологічної політики як стратегічного й тактичного напрямку діяльності системи кримінальної юстиції (правоохоронних органів і громадянського суспільства).

Традиційне розуміння політики полягає у визначенні її як мистецтва управління державою. Слушним, на нашу думку, є висловлювання П. М. Панченко щодо політики «як сфери державної суспільної діяльності, спрямованої на володіння державною владою та визначеними між класами, націями й іншими соціальними групами, їх інтересами та рухами,

головний зміст якої – це соціальне управління, керування суспільними процесами» [15, с. 9].

Отже, чи існує кримінологічна політика, тобто державна дефініція з управління системою кримінальної юстиції (конкретними правоохоронними органами) у контексті проблем, які вивчає кримінологія та реалізовує кримінологічна практика щодо злочинності загальною, особи злочинця, причин злочинності? Чи спрямована діяльність щодо управління державою на розв'язання зазначених проблем із використанням заходів запобігання злочинам спеціальними кримінологічними методами та методами управління й практичної реалізації кримінологічного впливу? Відповідь, з огляду на коло спеціальних питань цього напрямку, може бути лише ствердною. Оскільки є очевидним те, що наявність злочинності в суспільстві й державі підриває безпеку проголошених і гарантованих державою цінностей, вплив на злочинність (її різновиди, тенденції) є невід'ємною функцією держави. Головний напрям цього впливу – боротьба зі злочинністю. Тому слід погодитись із твердженням, що всі різновиди політик, які належать у широкому розумінні до політики боротьби зі злочинністю, підпорядковані кримінологічній політиці, що є безпосереднім продовженням затвердженої в країні головної лінії в подоланні небезпечних антисоціальних явищ – орієнтуванні на всебічне запобігання злочинності.

На нашу думку, саме запобігання злочинності є визначальною ідеєю, що дає змогу констатувати самостійність існування спеціальної – кримінологічної політики в межах державної глобальної антикримінальної політики. У той час як кримінально-правова та кримінально-виконавча політики займаються запобіганням злочинам своїми специфічними методами, переважно карального характеру, кримінологічна політика, і це підтверджує П. М. Панченко, є стратегією «кримінальної» в широкому розумінні державної політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Політичний вплив і значення компонентів предмета кримінологічної політики вчені визначають по-різному, оскільки вона здебільшого передбачає діяльність держави у сфері запобігання злочинності. Водночас вважають, що її зміст

цим не вичерпується, адже до її предмета, крім запобігання, належать такі компоненти, як власне злочинність (як феномен), її етіологія та носії, тобто особа злочинця, причини й умови, а також методи та методики дослідження злочинності (без чого неможливо успішно здійснювати запобіжну діяльність). Тому можна вважати, що кримінологічні методи та методики дослідження злочинності самостійного політичного значення не мають без їх остаточного втілення в запобіжній функції держави. Водночас існує свобода в їх виборі, зумовлена політичними визначальними векторами запобігання й протидії злочинності в їх комплексному визначенні та реалізації.

Оскільки пріоритет у сфері визначення злочинного й карного належить кримінально-правовій політиці, дослідження становища структури та динаміки злочинності є прерогативою кримінологічної політики. До цієї прерогативи слід включити політичний вплив на особу злочинця, що полягає в намірах держави вилучити особу, яка порушила кримінальний закон, з категорії «злочинець» (індивідуальна превенція). Щодо політичного впливу на причини й умови злочинності (як прерогативи кримінологічної політики), то тут можна погодитися з А. І. Долговою відносно того, що цей вплив становить «цілеспрямований вплив держави, суспільства, фізичних та юридичних осіб на процеси детермінації й причинності злочинності з метою недопущення нових кримінальних діянь, розширення криміналізації суспільних відносин» [16, с. 219–220].

Як слушно зазначає Г. М. Мінковський, оскільки запобігання злочинності не існує відокремлено, воно полягає у:

а) виявленні, усуненні чи послабленні та нейтралізації причин злочинності, окремих її видів, а також умов, що їм сприяють;

б) з'ясуванні й усуненні ситуацій, що безпосередньо мотивують чи провокують учинення злочинів;

в) виявленні в структурі населення груп підвищеного кримінального ризику та зниження останнього;

г) визначенні осіб, поява яких свідчить про реальну можливість учинення злочинів, для подальшого здійснення на них стримуючого й коригуючого впливу [17, с. 280].

Саме тому під час з'ясування змісту кримінологічної політики недостатньо зазначити те, що це – політика кримінологічного запобігання злочинам. Необхідно спеціально підкреслити, у чому саме полягає специфіка цього запобігання. З огляду на цю причину, вважаємо не зовсім доцільним використання термінів «профілактична політика» замість «кримінологічна політика», оскільки профілактика є лише складовою запобігання злочинам, хоча й досить важливою.

На нашу думку, *кримінологічну політику варто визначити як засновану на ідеях гуманізму та принципі верховенства права стратегічну складову внутрішньої й зовнішньої антикримінальної політики держави, владна дефініція якої полягає у формуванні ключових доктринальних засад боротьби зі злочинністю та їх практичної реалізації у сфері функціонування системи кримінальної юстиції та громадських організацій із метою захисту людини й громадянина, суспільства та держави від злочинних посягань.*

У зарубіжній та вітчизняній кримінологічній науці запропоновані й інші визначення кримінологічної політики. На думку Е. Ф. Побегайла, кримінологічна політика – це політика в галузі запобігання злочинам, що передбачає нормотворчість, визначальний напрям і шляхи реалізації кримінологічної профілактики антисоціальних явищ, а також напрями практичного здійснення запобіжної діяльності, управління цією практикою [18, с. 75].

Досить цікавою є позиція В. І. Борисова, який розуміє під кримінологічною політикою «складний комплекс нормативно-правових, загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання злочинності й усунення її причин» [19, с. 572], хоча в цьому визначенні й не враховано особу злочинця та вплив на неї. Концепцію щодо підтримання позицій нерепресивної протидії злочинності висловлює В. В. Голіна, який вважає, що кримінологічна політика – це складова державної соціальної політики, яка на основі Конституції України й інтегрованих кримінологічною наукою знань і світового досвіду визначає методологічні засади та

шляхи, якими керується держава та її інституції під час здійснення нерепресивної протидії злочинності [20, с. 19].

Кримінологічна політика перебуває в тісному взаємозв'язку з кримінально-правовою політикою. З одного боку, вона в певному розумінні визначає пріоритети кримінально-правової політики, її стратегічну лінію, зокрема спрямованість на запобігання злочинам. З іншого боку, кримінологічна політика є підпорядкованою кримінально-правовій, оскільки остання вирішує питання відносно протиправності та карності діяння й формує відповідне поле діяльності щодо запобігання злочинам. Тому варто погодитись із тезою про те, що від того, яке коло діянь буде визначено злочинним, який характер карності їм надано, за яких умов і на яких підставах кримінальна відповідальність буде виключатися чи замінюватися іншими заходами впливу, залежить зрештою розвиток кримінологічної політики.

На нашу думку, кримінально-правова та кримінологічна політика суттєво співпадають відносно окремих сторін їх формування та реалізації. Водночас кожна з них вирішує свої завдання, що різняться сферами суспільних відносин. Під час визначення пріоритетів щодо встановлення понять злочинного й карного першість належить кримінально-правовій політиці, а не кримінологічній.

Зважаючи на те, що «кримінальна політика є частиною кримінологічної політики, оскільки остання ґрунтується ще й на соціальній політиці», дотримуємося посереднього розуміння кримінологічної політики, включаючи в коло її інтересів кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та оперативно-розшукову політики держави, головним завданнями яких є зниження рівня злочинності в суспільстві.

Такий висновок, на нашу думку, є досить логічним, водночас не може тлумачитися в буквальному сенсі, оскільки має низку відмінностей щодо співпадіння цих політик у межах кримінологічної політики за їх змістом, об'єктом і предметом дослідження, методами й способами реалізації тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чубинский М. П. Очерки уголовной политики (понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права) / М. П. Чубинский. – Харьков : Тип. «Печатное дело» кн. К. Н. Гагарина, 1905. – С. 55–56.
2. Воронин М. Ю. Уголовная политика: понятие, история возникновения и развития / М. Ю. Воронин. – М., 2000.
3. Лопашенко Н. А. Уголовная политика / Н. А. Лопашенко. – М. : Волтер Клувер, 2009. – 579 с.
4. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации: Российское уголовное право : [курс лекций] / А. И. Коробеев. – Владивосток, 1999. – С. 54–59.
5. Лесников Г. Ю. О современных тенденциях уголовной политики России / Г. Ю. Лесников // Российский криминологический взгляд. – 2006. – № 2. – С. 99–107.
6. Герцензон А. А. Уголовное право и социология / А. А. Герцензон. – М. : Юрид. лит., 1970. – 286 с.
7. Побегайло Э. Ф. Кризис современной российской уголовной политики / Э. Ф. Побегайло // Преступность и уголовное законодательство: реалии, тенденции и взаимовлияние : [сб. науч. тр.] / под ред. Н. А. Лопашенко. – Саратов, 2004. – С. 87–88.
8. Ревин В. П. Уголовная политика и ее реализация органами внутренних дел / В. П. Ревин ; под ред. Л. И. Беляевой. – М. : Акад. упр. МВД России, 2003.
9. Репецкая А. Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике / А. Л. Репецкая. – Иркутск, 1994. – 151 с.
10. Иванов С. В. Уголовная политика Российской Федерации: политолого-криминологический и уголовно-правовой аспект / С. В. Иванов. – Екатеринбург : УрГЮА, 2006.
11. Панченко Н. П. Управление применением уголовного законодательства как стратегия и тактика уголовной политики / Н. П. Панченко // Проблемы юридической техники в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве : [сб. науч. тр.] / под ред. Л. Л. Кругликова. – Ярославль, 1996. – С. 106.

12. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление / Ф. Лист. – М. : Инфа-М, 2008. – 106 с.

13. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика / Г. А. Аванесов. – М., 1980. – 450 с.

14. Бабаев М. М. О соотношении уголовной и криминологической политики / М. М. Бабаев // Проблемы социологии уголовного права. – М., 1982. – С. 7–12.

15. Панченко П. Н. Уголовная политика – основа законности борьбы с преступностью. – Н. Новгород, 1991.

16. Долгова А. И. Криминология / А. И. Долгова. – М. : Норма, 2001. – 227 с.

17. Криминология / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М., 2001. – 415 с.

18. Побегайло Э. Ф. Уголовная политика современной России: концептуальный поход / Э. Ф. Побегайло // Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты : материалы III Рос. Конгресса уголов. Права (Москва, 29–30 мая 2008 г.). – М., 2008. – С. 466.

19. Борисов В. И. Место уголовно-правовой политики в системе направлений политики государства в сфере борьбы с преступностью // Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты : материалы III Рос. Конгресса уголов. Права (Москва, 29–30 мая 2008 г.). – М., 2008. – С. 572.

20. Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – 304 с.

УДК 347.734:336.47

Трач Сергій Степанович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

Trach Sergei – Researcher of
Scientific Laboratory problems with
pre-trial investigation of the National
Academy of Internal Affairs

БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД США Й ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

BANK LENDING IN UKRAINE: NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE THE UNITED STATES OF AMERICA AND GREAT BRITAIN

Проаналізовано особливості банківських систем і кредитування на прикладі України, Великої Британії та Сполучених Штатів Америки. Розкрито міжнародний досвід побудови та функціонування банківського кредитування. З'ясовано, що банківське кредитування є важливим джерелом забезпечення грошовими ресурсами поточної господарської діяльності підприємств різних форм власності й сфер господарювання. Запропоновано шляхи покращання банківського кредитування в Україні.

Ключові слова: банк; банківські установи; кредит; позика; кредитування.

Проанализированы особенности банковских систем и кредитования Украины, Великобритании и Соединенных Штатов Америки. Раскрыт международный опыт построения

и функционирования банковского кредитования. Выяснено, что банковское кредитование является важным источником обеспечения денежными ресурсами текущей хозяйственной деятельности предприятий различных форм собственности и сфер хозяйствования. Предложены пути улучшения банковского кредитования в Украине.

Ключевые слова: банк; банковские учреждения; кредит; заем; кредитование.

The paper analyzes the features of banking systems and lending to the case of Ukraine, the United Kingdom and the United States. The analysis of international experience in the construction and operation of bank lending. It found that bank lending is an important source of financial resources ongoing business enterprises of different ownership and management areas. The analysis and proposed ways to improve bank lending in Ukraine.

The author developed that the nature of bank lending, is the main piece of legislation governing these relations is the Civil Code of Ukraine. Credit and banking system is the most significant segment of the financial system, which, in addition to credit and banking, are the state budget, taxation, finance certain sectors of the economy, national insurance, treasury and its agencies, various funds, etc.

In the global banking practice there is no single classification of bank credits as their distribution all kinds of forms depending on the level of economic development, traditions, ways of granting and repayment of loans, historically established stereotypes in the minds of the population.

The author found that the Bank of England – the only emission institution in England and Wales. (Coins produced by the Royal Mint (Royal Mint) on behalf of the Treasury, and their output is not within the competence of the Bank of England). All profits from the release notes coming government.

The US central bank takes the role the Federal Reserve. The main distinguishing feature that separates the United States from the banking system in other countries is that banks in the US are in the nature of a separate submission. This means that of

commercial banks, the so-called national banks, licensing, control, supervision and regulation of the activities carried out by the federal government, and for the rest of – the power of individual states, while in Ukraine all banks, regardless of ownership and purpose and obey belong exclusively to the office of the NBU.

Keywords: bank; banks; credit; loan; the crediting.

За сьогодні одну з найважливіших ролей у стимулюванні відтворювальних процесів в економіці відіграє банківський кредит як головне джерело забезпечення грошовими ресурсами поточної господарської діяльності підприємств незалежно від форм власності та сфер господарювання. Незважаючи на те, що кризові явища в економічній системі практично підірвали фінансову стійкість більшості вітчизняних підприємств, унаслідок чого різко скоротилася кількість надійних фірм-позичальників (на фоні падіння прибутковості банківських операцій), кредитні операції залишаються головним видом активних операцій комерційних банків, у якому зосереджена переважна більшість залучених банками ресурсів.

Дослідженню суспільних відносин, зокрема злочинності у сфері банківського кредитування, приділяли увагу у своїх працях С. М. Андросов, В. Н. Бурлаков, О. П. Бушан, П. С. Матишевський, Л. Г. Рябкота, В. Д. Поливанюк, Р. Л. Степанюк, С. С. Чернявський, В. В. Хилюта та ін.

Сукупність кредитних відносин та інститутів, що організовують ці відносини, становлять кредитну систему. Головним провідником (ядром) кредитних відносин є банківська система, тобто сукупність усіх видів банків і банківських установ країни. Банки й банківська система – не звичайні економічні структури. Їх вплив на економічні процеси надто великий. Не випадково банки іноді називають «кровоносною системою, що пронизує все суспільне господарство», а гроші – «мовою ринку» [1, с. 96]. Банківська діяльність – набір посередницьких операцій на грошовому ринку, здійснення яких дозволено законом лише під особливим наглядом держави спеціальним інститутам, що називаються банками [2, с. 44].

У Законі України «Про банки і банківську діяльність» [3] банком названо юридичну особу, що має виняткове право на підставі ліцензії НБУ проводити в сукупності такі операції: залучати до вкладів грошові кошти фізичних та юридичних осіб, розміщати названі кошти від свого імені на власних умовах і на власний ризик, відкривати й вести банківські рахунки фізичних та юридичних осіб (абз. 3 ч. 1 ст. 2).

Кредитно-банківську систему становлять банки (що є ядром цієї системи) та небанківські фінансово-кредитні організації, які здійснюють кредитні операції, що виникають відносно мобілізації тимчасово вільних грошових коштів фізичних та юридичних осіб [4, с. 14]. Кредитно-банківська система є найвагомішим сегментом фінансової системи держави, до якої, крім кредитно-банківської, належать державний бюджет, податкова система, фінанси окремих галузей народного господарства, державне страхування, казначейство та його органи, різні фонди тощо [5, с. 7–9].

Кредит (від лат. «creditum» – позика, борг) – одна з найскладніших економічних категорій, характер об'єктивної необхідності якої зумовлений, з одного боку, становищем і розвитком товарно-грошових відносин, з іншого – такою специфікою її вияву, як поворотний рух вартості. Оскільки надання кредиту є специфічною, відокремленою формою грошових відносин, воно має власні особливості, пов'язані з обслуговуванням усього процесу розширеного відтворення та забезпеченням його безперервності. У цьому плані база функціонування кредитних відносин – тимчасове вивільнення грошових коштів і поява тимчасової потреби в них [6].

Банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, що надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів із такої суми (абз. 6 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Розкриваючи сутність банківського кредитування, зазначимо, що ключовим законодавчим актом, який регулює ці відносини, є Цивільний кодекс України [7], у якому банківському кредитуванню присвячено ст. 380–385. Крім того, з різною мірою цієї сфери стосуються й інші норми Кодексу. Крім цього, відносини у сфері банківського кредитування регулюють норми спеціального банківського законодавства, зокрема ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність», ст. 42 Закону України «Про Національний банк України» [8]. Інші нормативні акти, що визначають відносини у сфері банківського кредитування, поділяються на два типи: 1) акти НБУ, обов'язкові для всіх банків, що є складовими банківської системи України; 2) акти Президента України, Кабінету Міністрів України; Міністерства фінансів України; Державної податкової адміністрації України та ін., що поширюються на всіх учасників кредитних відносин. Крім того, кожний комерційний банк, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» та інших нормативних актів НБУ, видає власний нормативний документ у вигляді правил, процедур, інструкцій щодо надання кредитів.

У світовій банківській практиці немає єдиної класифікації банківських кредитів, оскільки поширення їх різних форм залежить від рівня економічного розвитку країни, її традицій, способів надання й погашення позичок, що історично склалися, стереотипів у свідомості населення [9, с. 21].

Банківське кредитування має принципові відмінності від інших видів кредитних відносин, зокрема від цивільно-правового договору позики та комерційного кредитування.

По-перше, для банків головним джерелом кредитування є запозичені грошові кошти. Потреба в захисті інтересів вкладників і власне банків зумовлює публічно-правовий характер регулювання кредитних відносин, тобто передбачає низку обов'язкових законодавчих вимог до банків. По-друге, договір банківського кредитування обов'язково характеризує його відплатний характер, тобто сплату позичальником відсотків за користування коштами банку протягом певного

календарного строку. Нарахування відсотків за користування кредитом здійснюється відповідно до правил бухгалтерського обліку процентних та комісійних доходів і витрат банків, затверджених постановою Правління НБУ [10]. По-третє, забезпеченість кредиту. Для забезпечення своєчасного повернення кредиту банки приймають заставу, поручительство, гарантію іншого банку, а також зобов'язання в інших формах, надбаних банківською практикою. Згідно з ч. 7 ст. 49 Закону «Про банки і банківську діяльність», банк має право видавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів. По-четверте, договір банківського кредитування відрізняє цільовий характер призначення кредитних коштів.

Отже, банківське кредитування можна розглядати як правовідносини між банком (кредитором) і суб'єктом підприємницької діяльності (позичальником), що передбачають зобов'язання банку надати певну суму грошей позичальникові у власність та взаємне зобов'язання позичальника взяти кредит, повернути його у визначені договором строки, сплатити процентну ставку, а також використати кредитні кошти за цільовим призначенням, якщо інше не буде передбачено кредитним договором [11, с. 9–10].

Банківські системи зарубіжних країн загалом мають багато спільного, але водночас у кожного з них є свої особливості, які варто більш детально розглянути.

Банківська кредитна система Великобританії є однією з найстаріших і найбільш найрозвинутих у світі. Вона має добре організовану фінансову інфраструктуру та ґрунтується на потужному грошовому ринку в Лондонському Сіті, що має тісні зв'язки з головними фінансовими центрами світової спільноти.

У Великобританії тривалий час не було спеціальних законів, які б регламентували роботу банків, а контроль за ними мав прихований та неформальний характер. Банки в цій країні регулювалися загальним Законом про акціонерні компанії та мали змогу розвиватися на основі пруденційних, практичних і конкурентних принципів. Саме завдяки відсутності антимонопольного законодавства та жорсткого контролю над

злиттям банків у країні було досягнуто високого ступеня концентрації банківського капіталу. Але останніми роками ситуація дещо змінилася в напрямі посилення формальних аспектів регулювання банківської діяльності. Так, лише на початку 90-х рр. XX ст. було введено обов'язкове ліцензування комерційних банків, засновано загальнонаціональний фонд страхування депозитів. Дещо згодом було визначено правила надання великих кредитів, порядок банківських зливів тощо. Але й нині контроль над банківською діяльністю у Великобританії залишається менш формальним і жорстким, ніж в інших країнах.

Британське законодавство не має обмежень стосовно окремих видів операцій та сфер фінансового обслуговування. Усі кредитно-фінансові інституції можуть укласти будь-які види угод і надавати клієнтам повний обсяг послуг. Хоча фактично в кредитній системі існує чітка спеціалізація: депозитно-позичкова та емісійна функції закріплені за банківським сектором, інвестиційна – за небанківськими інституціями. При цьому всередині банківського сектора також існує чітка спеціалізація. Велику роль у функціонуванні банківської системи Великобританії відіграє високий ступінь самоконтролю фінансових інституцій, суворе дотримання звичаїв і традицій, які напрацювало банківське співтовариство.

Банківська статистика Великобританії поділяє всі фінансові інституції на дві групи: банківський сектор та небанківські фінансові інституції. До банківського сектора належать: Банк Англії, комерційні (у тому числі клірингові) банки, торговельні банки, облікові (дисконтні) дома (зараз немає), іноземні комерційні банки та ін.

Банк Англії, як і центральні банки інших країн, є центром фінансових та економічних перетворень, зумовлених потребами адаптації до умов, що постійно змінюються. Численні функції Банку Англії можна поділити на дві групи:

1) прямі професійні обов'язки, що впливають із банківського статусу (депозитно-позичкові, розрахункові й емісійні операції);

2) контрольні функції, завдяки яким держава здійснює втручання в грошово-кредитну систему, намагаючись впливати на хід економічних процесів.

Ці функції Банк Англії виконує ґрунтуючись, насамперед, на традиціях, а не на правових нормах. Різноманітні правила та процедури, що регламентують діяльність кредитно-банківських установ, установлені як «джентльменські угоди» між цими установами й Банком Англії.

Специфіка взаємовідносин між державою, її центральним банком та окремими банками дає змогу охарактеризувати Банк Англії водночас як «праву руку в Сіті та як представника Сіті в уряді». Завдяки цій подвійній ролі Банку Англії уряд має можливість проводити вільну грошово-кредитну політику більш гнучкими засобами, а фінансові олігархи в Сіті впевнені в тому, що їх інтереси будуть відстоюватися за будь-якого уряду й будь-якого економічного курсу.

Другим рівнем Британської банківської системи представлені комерційні банки та спеціальні кредитно-фінансові інститути (ощадні інститути, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні трести, довірчі пайові фонди, фінансові корпорації та фірми венчурного фінансування). Банківська система Великобританії є універсальною системою. Така сама банківська система наявна і в Україні. З цього випливає, що всі кредитно-фінансові інститути можуть здійснювати будь-які види угод та надавати клієнтам повний набір послуг. У системі комерційних банків діє так званий принцип спеціальних банків. Банк Англії оперує комерційними банками, які поділяє на головні чотири групи, а саме: 1) депозитні банки (роздрібні) або «банки головної вулиці, найважливішими з яких є клірингові банки, тобто фінансові дома; 2) торговельні банки; 3) облікові дома, що забезпечують вигідний збут для банків ліквідних фондів через гарантовані депозити на вимогу; 4) консорціумні банки, іноземні банки та ін. [12, с. 25].

Банк Англії – єдина емісійна інституція в Англії й Уельсі. Монети випускає Королівський монетний двір (Royal Mint) від

імені Казначейства, їх випуск не є компетенцією Банку Англії. Весь прибуток від випуску банкнот надходить до уряду.

У США роль центрального банку виконує Федеральна резервна система. Головною відмінною ознакою, що відмежовує банківську систему США від систем інших країн, є те, що банки в США мають характер роздільного підпорядкування. Це означає, що для частини комерційних банків, так званих національних банків, ліцензування, контроль, нагляд і регулювання їх діяльності здійснює федеральний уряд, а для іншої частини – влада окремих штатів, тоді як в Україні всі банки незалежно від форм власності та призначення підпорядковуються та належать до відомства виключно НБУ.

Аналізуючи систему банківського кредитування в США, умовно можна виділити два рівні, зокрема: на першому рівні грошово-кредитної системи США перебуває Федеральна резервна система; а на другому – комерційні банки й небанківські кредитно-фінансові установи.

Комерційні банки поділяються на:

1) універсальні банки, тобто тип комерційних банків, що здійснюють усі види банківських операцій, у тому числі кредитування приватних компаній, фізичних осіб, фермерів і держави, розміщують депозити, здійснюють розрахунково-касове обслуговування та інші послуги;

2) спеціалізовані банки – тип комерційних банків, що спеціалізуються на проведенні певних банківських операцій.

Інвестиційні банки – спеціалізовані комерційні банки, що здійснюють фінансування інвестицій приватних підприємств і держави. Ще однією важливою ланкою державного регулювання економіки, зовнішньої торгівлі та міжнародних кредитних відносин є державний експортно-імпортний банк США [13].

Також інфраструктура грошово-кредитної системи США передбачає й інші небанківські кредитно-фінансові інститути.

Федеральні кредитні установи – спеціалізовані державні кредитні установи, що діють у сфері сільського господарства, житлового будівництва, вищої освіти.

Пенсійні фонди гарантують виплати доходу після виходу на пенсію.

Страхові компанії спеціалізуються на страхуванні життя та майна, функціонуючи у фінансовому посередницькому бізнесі (налічують близько двох тисяч компаній зі страхування життя й понад три тисячі компаній зі страхування майна) [14, с. 83].

До інших небанківських фінансово-кредитних інститутів належать інвестиційні компанії, кредитні спілки, позиково-ощадні асоціації тощо.

Підбиваючи підсумки, можна зробити такі висновки. Федеральна резервна система США та банківська система України мають певні спільні риси, зокрема вони відповідають за здійснення монетарної політики, підтримання рівня ліквідності, надійності й стабільності банківської системи, підтримання та регулювання платіжної системи країни, установа важелів впливу на грошово-кредитну політику країни. На нашу думку, це є дуже важливими функціями для банківської системи будь-якої країни, оскільки від її стабільності та благополуччя залежить економічне становище країни, її подальший розвиток і вдосконалення. Саме тому керівництву НБУ та комерційних банків необхідно більш ретельно слідкувати за рівнем ліквідності банків і намагатися вживати більш досконалих методів щодо керівництва для підтримання стабільності всієї банківської системи країни, що дасть змогу в майбутньому досягти стрімкого покращання певних економічних показників. НБУ необхідно надати можливість працювати не лише «великим» банкам. Слід приділити увагу також розвитку системи гарантування вкладів. Водночас Федеральна резервна система відрізняється від центральних банків європейських країн тим, що вона містить 12 регіональних федеральних резервних банків; у головному місті кожного округу перебуває федеральний резервний банк, за яким закріплено федеральну резервну територію; вітчизняні банки не мають можливості стати національним банком-членом, зробивши пайовий внесок до НБУ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банковское дело / Белостоцкая Н. Д., Валенцева Н. И., Ершова Т. А. и др. ; под ред. О. И. Лаврушина. – М. : Банк. и бирж. науч.-консультат. центр, 1992. – 428 с.
2. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович. – К., 2001. – 309 с.
3. Про банки і банківську діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
4. Ларичев В. Д. Преступления в кредитно-денежной системе и противодействие им / В. Д. Ларичев. – М. : ИНФРА, 1996. – 234 с.
5. Жданов А. А. Финансовое право РФ : [учеб. пособие] / А. А. Жданов. – 2-е изд. : М. : ТЕИС, 1995. – 170 с.
6. Кредитні операції банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://pidruchniki.com/17190512/bankivska_sprava/kreditni_operatsiyi_bankiv.
7. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
8. Про Національний банк України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
9. Ольшаный А. И. Банковское кредитование: российский и зарубежный опыт / А. И. Ольшаный. – М. : Рус. делов. лит., 1998. – 352 с.
10. Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0583-03>.
11. Чалий Ю. І. Договір банківського кредиту та правові засоби забезпечення поворотності кредитних грошей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.03 «Цивільне право; сімейне право; цивільний процес; міжнародне приватне право» / Ю. І. Чалий. – Х., 1997. – 22 с.

12. Мельник П. В. Банківські системи зарубіжних країн : [підруч.] / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, О. Д. Гордей. – К. : Алерта ; Центр учб. л-ри, 2010. – 589 с.

13. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/17/1423.html>.

14. Корецька Н. І. Структура кредитної системи Сполучених Штатів Америки / Н. І. Корецька, Н. С. Різник // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Х. – Вип. № 1 (10). – Ч. 2. – 2011. – С. 82–89.

УДК 343.36

Savchenko V. – Researcher of Criminal Law Department of National Academy of Internal Affairs

Савченко В. О. – здобувач кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

DISTINCTIONS OF CRIMINAL AMENABILITY FOR EVASION OF PUNISHMENT NOT RELATED TO IMPRISONMENT IN LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ, НЕ ПОВ'ЯЗАНОГО З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ, ЗГІДНО ІЗ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

This article is entitled «Distinctions of criminal amenability for evasion of punishment not related to imprisonment in legislation of foreign countries». The subject of the research is criminal liability for evasion of punishment not related to imprisonment. At the beginning of article, it deals with conceptual framework, which establish criminal amenability for evasion of punishment not related to imprisonment under the legislation of foreign countries. Then in article considered the three conceptual approaches fastening (description) prohibition of the criminal law for evasion of punishment, not related to imprisonment.

Keywords: criminal liability for evasion of punishment not related to imprisonment; amenability; prohibition; criminal law; conceptual framework.

Розкрито концептуальні засади кримінальної відповідальності за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, згідно із законодавством зарубіжних країн. Розглянуто альтернативні підходи до застосування кримінальної відповідальності за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі в інших країнах світу.

Ключові слова: кримінальна відповідальність за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; відповідальність; заборона; кримінальне законодавство.

Раскрыты концептуальные основы уголовной ответственности за уклонение от наказания, не связанного с лишением свободы, в соответствии с законодательством зарубежных стран. Рассмотрены альтернативные подходы к применению уголовной ответственности за уклонение от наказания, не связанного с лишением свободы в других странах мира.

Ключевые слова: уголовная ответственность за уклонение от наказания, не связанного с лишением свободы; ответственность; запрет; уголовное законодательство.

The fundamental factor in ensuring an effective criminal justice and combating crime is inevitable punishment and serving it. De jure, it means that every person, which commit a crime, must be incurred a punishment. There must be applicable legislative state reaction in the form of prosecution of person and imposition of punishment. Each person must serve her own penalty.

De facto, the reality is far from ideal. It is clear, that not every person which committed a crime has been prosecuted. At once, not every person, which has been assignment to punishment, really complete one's sentence.

In some cases, such person released from penalty or serving the sentence by proper means, while others – willfully evading them serving the sentence. In the first case, it is the refusal of the country from the use of punishment in connection with a major social and beneficial circumstances and deficiency of social danger. While, the presence of the second case is a direct evidence of resistant antisocial

orientation of such person. Doubtless, factor directly influences the effectiveness of the combating crime. Moreover, when we speaking about evasion of punishment, not related to imprisonment, it points to increasing the degree social danger of such person. In addition to the observing, acts of the person indicates the growth of social danger. The matter is that for the previous criminal wrongdoings the court imposed a milder sentence than assignment for the evasion of punishment in future.

Therefore, the existence of criminal proscription of evasion of punishment is very important. In addition, the presence of such proscription directly affects the implementation of their reversible principle of punishment, and even for the effectiveness of countering crime in general.

Analys is of the evasi on punishment not related to imprisonment is particularly relevant in this context.

Perhaps we should also point out the fact that some issues of criminal liability for such acts were studied by such Ukranian and foreign scholars as E. Abdrahmanova, L. Bandolya, I. Bogatyreva, B. Botoyev, I. Vartyletska, O. Demidov, A. Dzhuzha, S. Ivanova, A. Kolosov, V. Kvashys, K. Maznyak, L. Safina, A. Timofeeva, V. Utkinand others. Despite the importance of the existing studies, we should say the researches does not completely show the features of criminal a menability for evasion of punishment not related to imprisonment under the law so fforeign countries. According to this there is a need for a separate study characteristics of criminal responsibility for these acts under the law to foreign countries.

At first, we should find out the conceptual framework, which establish criminal amenability for evasion of punishment not related to imprisonment under the legislation of foreign countries. It is clear from the seobservations that invasion of punishment not related to imprisonment.

It means that the background for the pursuance of the comparative and judiciary research of the criminal liability for invasion of punishment not related to imrisonment is the determination of the conceptual principles of illegal activity the criminal law of foreign countries. At the same time, it is clear

that a comparative legal research cannot cover criminal law of foreign countries.

According to our opinion, we should draw attention to the criminal law of foreign countries, the legal system that is most similar to the legal system of Ukraine.

In particular, such as a country of continental Europe and countries which formed the part of the USSR.

Therefore, the aim of this work is to clarify the conceptual framework to establish criminal liability for evasion of punishment, not related to imprisonment under the law of continental Europe and other countries.

Analysis of the criminal law of foreign countries allows to state that criminal penalties for evasion of punishment exists in almost all foreign countries in one or another way.

Therefore, such criminal legal prohibition described in a separate article №389 of the Criminal Code of Ukraine. Evasion of punishment not related to imprisonment defined as a separate crime. At the same time, there are no provisions that deals with responsibility for evasion of these types of punishments in general part of Criminal Code of Ukraine, punishment of which the person evades.

Besides, the same approach applies in the criminal law of the Republic of Estonia, the Republic of Belarus, and Poland. The evasion of punishment not related to imprisonment, submitted in the special part of the Criminal Code of these countries. General part of the Code does not contain provisions, which makes it possible to replace the punishment of which the person evades. In other words, evasion of such punishments in the criminal legislation of the Republic of Estonia, the Republic of Belarus and Poland also identified as a separate offense. The description of the signs of the crime is also different.

However, description system of criminal legal prohibition for evasion of punishment not related to imprisonment is quite confusing and ambiguous in criminal legislation of other foreign countries. System of punishments of foreign countries is different because of its specificity (features of structure). Therefore, criminal legal prohibition of such acts not always find expression in special part of

Criminal Code. Namely, not all foreign countries identified such acts as a separate crime. It means that foreign legislation have liability for their commission. Such liability established by fixing general legal propositions (legal propositions of law in general part of Criminal Code) that gives opportunity to replace concrete punishment, not related to imprisonment for rather heavy punishment.

In such a case, provisions that make it possible to replace the punishment describe in the rule so regulations in individual chapters criminal codes of foreign countries. These rules defines the content and amount of punishment and dedicated to the general characteristics of criminal punishment. In particular, that approach reflected in the criminal law of Georgia, the Kyrgyz Republic, the Kingdom of Denmark, the Kingdom of Spain, Norway, Sweden, the Republic of Latvia, the Republic of Austria, the Republic of Azerbaijan, Bulgaria, Armenia, Kazakhstan, Moldova, Tajikistan, Uzbekistan, Russia, the Republic of Turkey, Turkmenistan, the Federal Republic of Germany and Switzerland.

Measures that describes the substitution of punishment, not related to imprisonment are different. Conceptual foundations of fixing legal prohibition of such evasion are the only one.

It should be noted that the maximum similarity in the description of the changes in punishments in case of evasion their execution, is seen in the criminal legislation of countries which were in the part of the USSR.

To our opinion, this is due to the orientation of legislators of the provisions of the Model Penal Code for the State of the Common wealth of Independent States and the provisions of the Criminal Code of the Russian Federation.

Besides, the similarity of the provisions set in the criminal law of Georgia, the Kyrgyz Republic, the Republic of Latvia, the Republic of Azerbaijan, Armenia, Kazakhstan, Moldova, Tajikistan, Uzbekistan, Russia and Turkmenistan, we can see because of the legal prohibition evasion of punishment not related to imprisonment secured through the provisions of the General Part, while the responsibility for evasion of punishment associated with imprisonment, set in specific part of Criminal Code.

There is some ambiguity existing approaches for fixing criminal liability for evasion of different punishment in legislation of these countries.

More over, the article of the criminal law of these countries separately assumed amenability for wilful default or evasion of the judgment court. Partly this approach is available in the criminal law of other foreign countries.

We can distinguish the mixed approach to establish the criminal liability for evasion of punishment not related to imprisonment during of our research of the criminal law of foreign countries. Criminal liability for the evasion of certain types of punishment not related to imprisonment, are in Individual part of Code and for the evasion of others punishment in the General part of the Code. That will be the essence of this approach. That depends from the type of punishment. Evasion from serving can recognize as a separate crime or as a ground for replacing of the punishment to rather heavy one.

This approach exists in the criminal law of the Netherlands, the Republic of Lithuania and the French Republic. For example, ch. 1, art. 24 of the Criminal Code of the Netherlands implies the necessity to replace the penalty of a fine, if it is not paid, for the custodial punishment. At the same time, art. 195 of the same Code provides the responsibility for the implementation of law, which is prohibited by court order. The articles of the Criminal Code of the French Republic 434–38–434–41 set the evasion of punishment in the form of prohibition appearance in certain places, the disclosure of a verdict of guilty and deprivation of some rights. Article 131–25 of the Criminal Code of the French Republic describes grounds replacement of unpaid fines compulsory imprisonment. In the art. 243 and art. 244 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania established the evasion of serving the punishment or other sanctions not related to imprisonment, as well as serving the punishment appointed to the legal person. At the same time, art. 46 and Art. 47 Criminal Code of the Republic of Lithuania defines the grounds replacing punishment in the form of social works and a fine, provided evading their execution, to rather heavy types of punishment.

Thus, we can formulate the following conclusions on conceptual framework to establish criminal liability for evasion of punishment, not related to imprisonment under the laws of foreign countries.

The approach for establishing responsibility for examining acts in the criminal law is not the only one. We can distinguish three conceptual approaches fastening (description) prohibition of the criminal law for evasion of punishment, not related to imprisonment:

1. Criminal liability for such actions assumed only in the Individual part of the Criminal Code. The articles of the General Code have no direct reason for replacing punishment not related to imprisonment, which person deviates from, for rather heavy one. For example, criminal law of the Republic of Estonia, the Republic of Belarus, Poland and Ukraine.

2. Responsibility for evasion of such punishments is not expected separately in the Individual part of the Code. According to the norms of the General Part, evasion recognized as reason for replacing punishment, which avoids the person to a rather heavy punishment. In individual articles of the Code the evasion of serving the punishment connected with imprisonment and by default or evasion from fulfillment the decision or a court verdict may be envisaged separately. For example, the criminal laws of Georgia, the Kyrgyz Republic, the Kingdom of Denmark, the Kingdom of Spain, Norway, Sweden, the Republic of Latvia, the Republic of Austria, the Republic of Azerbaijan, Bulgaria, Armenia, Kazakhstan, Moldova, Tajikistan, Uzbekistan, Russia, the Republic of Turkey, Turkmenistan, the Federal Republic of Germany, Switzerland.

3. Failure to implement certain types of punishment not related to imprisonment is a ground provided for in the articles of the General part of the Code to replace such punishments on a rather heavy, while for evasion of other types of punishment not related to imprisonment, responsibility assumed in the article of the Individual part of the Code. For example, the criminal law of the Netherlands, the Republic of Lithuania and the French Republic.

УДК 342.922

Павленко Наталія Григорівна –
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу організації науково-
дослідної роботи Національної
академії внутрішніх справ

Pavlenko Nataliya – Candidate of
Law, Senior research fellow,
Department of organization of
scientific-research activity of the
National Academy of Internal Affairs

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРОКІВ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

THE LEGISLATIVE REGULATION OF THE TERMS OF APPEAL TO COURT IN ADMINISTRATIVE PROCEEDING

Розглянуто спільні й відмінні риси інституту позовної давності в цивільному праві та інституту звернення до суду в адміністративному процесі. Розкрито підхід до правильного обчислення строків звернення до адміністративного суду, а також проблемні питання, пов'язані з визначенням поважності причин пропуску зазначеного строку.

Ключові слова: строк звернення; адміністративне судочинство; перебіг строку.

Рассмотрены общие и отличительные черты института исковой давности в гражданском праве и института обращения в суд в административном процессе. Раскрыт подход к правильному исчислению сроков обращения в административный суд, а также проблемные вопросы,

связанные с определением уважительности причин пропуска указанного срока.

Ключевые слова: срок обращения; административное судопроизводство; течение срока.

The appeal deadlines are exist in administrative process, which is analogous to period of limitation, which relates to the material of private law. However, there are no uniform rules on timing of going to court in areas of substantive public law. Therefore, the legislator introduced this institution through the Code of Administrative Procedure of Ukraine, which contains the rules of procedural law.

The questions of the definition of the term course of early appeal to the administrative court are relevant in view of the fact that a misnomer court inception of it arouses the persons' interests and their procedural right of access to justice. The courts of first instance in administrative procedure must take into account that the institute of term appeal to the administrative court is not completely identical to the period of limitation in civil legislation of Ukraine, although they have much in common.

The term «statute of limitations», which is used in private law, the public law does not apply. Thus, the Code of Administrative Procedure of Ukraine has a term «period of appeal to the administrative court».

The terms for appeal from an administrative lawsuit divided into general and special.

However, there are significant differences between the period of limitation in civil law and the institute of term appeal to the administrative court. The term of appeal to the Administrative Court can not be renewed or extended; the court may adopt procedural decisions only on the recognition of the causes of missed deadline to appeal administrative court valid.

The definition «good reasons» of missing a deadline to appeal the court deserves special attention. The legislation is not regulated, which is a valid reason or not, so this causes different approaches and assessment by the courts on this issue. The result is not the same jurisprudence on the question of abandonment the claim of its omission term recourse.

In practice, the judge's consideration of the case themselves determine the causes of admission may be considered valid. It is obvious that this issue requires further legal regulation. To unify the judicial practice, as well as to the formation of legal certainty in this area is the need to include a rule in the legislation, which would contain an indicative list of valid reasons for this kind.

The institute of limitations in civil law helps for the courts in facilitatsng the establishment of objective truth in the case and thus helps to make the right decisions. Similar functions are performing by the term appeal to the administrative court in the administrative process.

Keywords: term of appeal; administrative proceeding; course of term.

У законодавстві України по-різному здійснюється правове регулювання строків, у межах яких особа може розраховувати на захист свого права в суді. З одного боку, у цивільному праві існує інститут позовної давності, норми якого визначені в гл. 19 Цивільного кодексу (ЦК) України. Тобто правила цього інституту регулює кодекс, що містить норми матеріального права. З іншого боку, відокремлено існують строки звернення до адміністративного суду, які є аналогом інституту позовної давності, що належить до галузей матеріального приватного права. Однак у галузях матеріального публічного права немає уніфікованих правил про строки звернення до суду, тобто інституту там як такого не існує. Тому законодавець цей інститут запровадив через Кодекс адміністративного судочинства (КАС) України, що містить норми процесуального права [1, с. 422].

Проблемні питання визначення початку перебігу строку звернення до адміністративного суду є актуальними з огляду на те, що неправильне визначення судом вищезазначеного початку строку суттєво порушує інтереси особи, що охороняються, та її процесуальне право на доступ до правосуддя. Суди першої інстанції під час розгляду адміністративних позовів мають брати до уваги той факт, що інститут строку звернення до адміністративного суду не є повністю тотожним інституту позовної давності в цивільному законодавстві України, хоча

вони мають багато спільного. Розглянемо ці спільні та відмінні риси детальніше.

Термін «позовна давність», що використовується в приватному праві, у публічному не застосовується. Таким чином, у КАС України вживається термін «строк звернення до адміністративного суду».

Наявність інституту позовної давності в цивільному праві полегшує встановлення судами об'єктивної істини в справі, чим сприяє винесенню правильних рішень. На думку вчених, якби можливість захисту порушеного права не обмежувалася певним строком, це надзвичайно ускладнювало б розв'язання цивільних справ у зв'язку з великою імовірністю втрати доказів, можливістю неадекватного відображення обставин справи особами, які беруть у ній участь, тощо. У літературі зазначено, що позовна давність сприяє стабілізації цивільного обігу, усуненню невизначеності у відносинах між його учасниками. Крім того, позовна давність слугує зміцненню договірної дисципліни, стимулює активність учасників цивільного обігу щодо здійснення їх прав, а також посилює взаємний контроль за виконанням зобов'язань [2, с. 167–168]. Аналогічні функції виконує й інститут строку звернення до адміністративного суду в адміністративному процесі.

Так само, як і строки позовної давності, строки на звернення з адміністративним позовом поділяються на загальні та спеціальні.

Частина 2 ст. 99 КАС України встановлює загальний шестимісячний строк для звернення до адміністративного суду як суб'єкта владних повноважень, так і за захистом прав, свобод та інтересів особи.

До спеціальних строків звернення до адміністративного суду, передбачених КАС України, зокрема, належать:

місячний строк у разі, якщо законом передбачено можливість досудового порядку вирішення спору й позивач скористався цим порядком;

місячний строк у справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, щодо звернення до адміністративного суду з оскарженням рішення суб'єкта владних повноважень;

місячний строк з оскарженням рішення суб'єкта владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів;

п'ятнадцятиденний строк для звернення суб'єкта владних повноважень у справах щодо застосування у випадках, передбачених законом, заходів реагування щодо державного нагляду (контролю), дозвільної системи у сфері господарської діяльності, якщо вони можуть бути застосовані виключно за судовим рішенням;

п'ятиденний строк щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчої комісії, комісії з референдуму, членів цих комісій з дня прийняття рішення, учинення дії або допущення бездіяльності;

дводенний строк щодо рішень, дій чи бездіяльності дільничної виборчої комісії, дільничної комісії з референдуму, членів цих комісій, що мали місце в день голосування, під час підрахунку голосів і встановлення результатів голосування на дільниці, з дня прийняття рішення, учинення дії або допущення бездіяльності;

дводенний строк до дня голосування в справах щодо уточнення списку виборців;

десятиденний строк у справах щодо рішень, дій або бездіяльності державної виконавчої служби з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод чи інтересів;

триденний строк у справах стосовно рішень, дій або бездіяльності державної виконавчої служби з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод чи інтересів, у разі оскарження постанови про відкладення провадження виконавчих дій;

двадцятичотиригодинний строк із моменту встановлення обставин, що зумовлюють звернення до суду органів доходів і зборів.

Законодавець пов'язує початок перебігу строку звернення до адміністративного суду не з фактичним порушенням прав чи свобод особи, а з моментом, коли остання отримує інформацію про таке порушення.

Суди при визначенні початку перебігу строку звернення до адміністративного суду інколи автоматично відраховують

шестимісячний чи інший строк від дати подання позовної заяви, що є неправильним. Частина 3 ст. 99 КАС України встановлює загальне правило: строк, якщо не встановлено інше, обчислюють із дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів.

Для прикладу наведемо механізм обчислення строку звернення до адміністративного суду в справах щодо соціальних виплат, оскільки це доволі поширена категорія справ. Зазвичай такі виплати здійснюються раз на місяць, причому нерідко після закінчення календарного місяця, за який здійснюється виплата. Таким чином, дата, коли особа дізналася або мала дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів, часто не співпадає з календарним місяцем, за який повинні були здійснені соціальні виплати. Більше того, проведення антитерористичної операції та відповідні труднощі в здійсненні соціальних виплат населенню в окремих районах Донбасу можуть призвести до ситуації, коли про порушення своїх прав, свобод чи інтересів особи будуть дізнаватися через значний проміжок часу після закінчення календарного місяця, за який мають бути здійснені такі виплати.

Водночас між інститутом позовної давності в цивільному праві та інститутом строку звернення до адміністративного суду є суттєві відмінності у сфері вирішення справи по суті. Частина 2 ст. 267 ЦК України прямо передбачає, що заяву про захист цивільного права або інтересу суд має прийняти до розгляду незалежно від впливу позовної давності. Таким чином, суд повинен відкрити провадження в справі та почати вирішення справи по суті з в'ясування питання про порушення права, про захист якого порушується питання в позовній заяві. Лише на цій процесуальній стадії за заявою сторони процесу суд може встановити факт впливу позовної давності та прийняти відповідне рішення – відмовити в задоволенні позову.

Інакшими є наслідки пропущення строків звернення до адміністративного суду, передбачені ч. 1 ст. 100 КАС України, – адміністративний позов, поданий після закінчення строків, установлених законом, залишається без розгляду, якщо суд на

підставі позовної заяви та доданих до неї матеріалів не знайде підстав для визнання причин пропуску строку звернення до адміністративного суду поважними, про що постановляється ухвала. Відповідно до положень ч. 2 ст. 100 КАС України, адміністративний суд не зобов'язаний відкривати провадження в справі для вирішення питання визнання факту пропущення строку звернення до суду; він має право прийняти таке процесуальне рішення як на стадії вирішення питання про відкриття провадження в адміністративній справі без проведення судового засідання, так і під час підготовчого провадження чи судового розгляду справи. З огляду на це, виникає питання: як має діяти суд у разі, коли наявні ознаки пропуску строку звернення до адміністративного суду, а заяву про визнання причин пропуску строку звернення до адміністративного суду поважними позивач не подав?

Частково на це питання дає відповідь лист Вищого адміністративного суду України «Про особливості провадження у справах за зверненням органів державної податкової служби» від 2 лютого 2011 р. № 149/11/13-11 [3]. У ньому зазначено, що оскільки ст. 183–3 КАС України не передбачає спеціальних наслідків пропущення строків звернення до суду, визначених цією нормою, недотримання заявником строків звернення до суду, визначених ст. 183–3 КАС України, тягне за собою застосування приписів ст. 100 КАС України (залишення подання податкового органу без розгляду, якщо суд за заявою особи, яка його внесла, не знайде підстав для поновлення строку).

Далі в листі чітко зазначено, що відсутність заяви про поновлення пропущеного строку звернення з поданням суд має розцінювати як недолік подання, для усунення якого може бути надано строк у межах 24 год, відповідно до ч. 3 ст. 183–3 КАС України.

Застосовуючи індуктивний метод, цілком обґрунтовано можна застосувати такий механізм вирішення питання на всі випадки встановлення факту пропуску строку звернення до адміністративного суду в разі неподання позивачем заяви про поновлення такого строку. У такому разі суд має право

залишати позовну заяву без руху на підставі ч. 1 ст. 108 та п. 5 ч. 1 ст. 106 КАС України (оскільки відсутня необхідна заява про визнання причин пропуску строку звернення до адміністративного суду поважними), а також пропонувати позивачу подати таку заяву.

Строк звернення до адміністративного суду також не належить до категорії процесуальних строків, оскільки ч. 4 ст. 102 КАС України передбачає, що правила поновлення та продовження процесуальних строків не поширюються на строки звернення до адміністративного суду. Таким чином, строк звернення до адміністративного суду не може бути поновлено чи продовжено; суд має право прийняти процесуальне рішення лише про визнання причин пропуску строку звернення до адміністративного суду поважними.

На окрему увагу заслуговує визначення поняття «поважні причини» відносно пропуску строку звернення до суду. На законодавчому рівні не регламентовано, які причини є поважними, а які – ні, що зумовлює різні підходи в оцінюванні судами такого питання. Наслідком цього є неоднакова судова практика щодо вирішення питання про залишення позову без розгляду з огляду на пропуск строку звернення до суду.

Можна виокремити дві головні групи найпоширеніших причин пропуску строку звернення до суду: тривале листування позивачів з органом, що вчинив порушення, замість звернення до суду (щодо правовідносин, у яких не передбачений досудовий порядок вирішення спорів) та помилкове звернення до іншого суду з порушенням правил підсудності [4, с. 96].

На практиці судді під час розгляду конкретної справи самі визначають причини пропуску, що можуть вважатися поважними. Очевидно, що це питання потребує додаткового правового врегулювання. Для уніфікації судової практики, а також із метою формування правової визначеності в цій сфері необхідно включити до КАС України норму, яка б містила орієнтовний перелік поважних причин такого типу (з можливим зазначенням, що такий перелік не є вичерпним).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс адміністративного судочинства України : [наук.-практ. комент.] / за заг. ред. Р. О. Куйбіди. – К. : «Юстиніан», 2009. – 976 с.
2. Цивільний кодекс України : [комент.]. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2003. – 856 с.
3. Про особливості провадження у справах за зверненням органів державної податкової служби [Електронний ресурс] : лист Вищого адміністративного суду України від 2 лют. 2011 р. № 149/11/13-11. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0149760-11>.
4. Клочкова Н. В. Окремі питання строків звернення до адміністративного суду та поважність причин їх пропуску / Н. В. Клочкова // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 2 (3). – С. 92–99.

УДК 159.9:35.078.1:343.915

Porokhnya V. – Researcher of
Juridical Psychology Department of
National Academy of Internal Affairs

Порохня В. – здобувач кафедри
юридичної психології Національної
академії внутрішніх справ

INTERNATIONAL EXPERIENCE FOR PREVENTION OF JUVENILE DELINQUENCY

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

In this article the features of international experience in the prevention of juvenile delinquency were investigated. The systems of foreign countries for the organization of preventive measures were defined. The necessity of comprehensive cooperation between population and law enforcement authorities for effective prevention of illegal activity among teenagers was substantiated.

Keywords: international experience; prevention; illegal activity; law enforcement authorities; foreign program; cooperation.

Розглянуто особливості міжнародного досвіду профілактики дитячої злочинності. Проаналізовано системи зарубіжних країн щодо організації профілактичних заходів у цій сфері. Обґрунтовано необхідність усебічної взаємодії населення та правоохоронних органів для забезпечення ефективного запобігання протиправної діяльності в підлітковому середовищі.

Ключові слова: міжнародний досвід; профілактика; протиправна діяльність; правоохоронні органи; закордонна програма; співробітництво.

Рассмотрены особенности международного опыта профилактики детской преступности. Проанализированы системы зарубежных стран относительно организации профилактических мероприятий в этой сфере. Обоснована необходимость всестороннего взаимодействия между населением и правоохранительными органами с целью осуществления эффективного предотвращения противоправной деятельности в подростковой среде.

Ключевые слова: международный опыт; профилактика; противоправная деятельность; правоохранительные органы; зарубежная программа; сотрудничество.

Statement of the problem. For implementation and development new, effective forms and methods of prevention offences committed by children it is essential to explore views in experience of other countries, execute certain foreign methodical achievements and practical techniques in this area of field. Taking into account this problem, it becomes very relevant to search concepts adapted to the contemporary conditions of modern life with aim to prevent the juvenile delinquency.

Analysis of the latest researches and publications. Foreign experience of crime prevention among children was observed by such scientists as V. Antipov, R. Abyzov, G. Avanesov, A. Alekseev, O. Andreev, A. Bandurka, N. Barahtyan, I. Holosnichenko, S. Goncharuk, A. Dzhezha, A. Ishchenko, V. Kazmirenko, J. Kvitka, Y. Kondratyev, V. Kolpakov, L. Lesko, N. Nizhnyk, R. Opatskiy, S. Povolotska, V. Olefir, V. Synov, L. Tuzov and others.

Purpose of this article is a comprehensive research of experience in the sphere of crime prevention among children by law enforcement activities in foreign countries and practicable ways for its implementation in Ukraine.

Statement of material. Improving the system for prevention of misdemeanors committed by juveniles is based on the scrutiny of police experience in other countries. The numerous foreign sources indicate that the modern state is primarily searching for protection

from illegal activities by using legal capacities of law enforcement activities and justice.

Law enforcement bodies of foreign countries devote much attention to this problem because the prevention of juvenile delinquency is recognized like priority direction of public and private establishments. Nowadays it is characterized by negative quantitative and qualitative changes in the level, structure and dynamics of misdemeanors committed by juveniles almost in all countries of the world.

In the early 80s the UN paid attention to the youth and its position as a leading humanitarian problem of our time. For the first time in the history of this authoritative organization in 1985 was proclaimed the International Year of Youth and UNESCO declared in 1998 the Year of teenager [1, c. 4]. Also worth noting that the UN special structures of crime prevention were created more than 50 years ago. According to the UN General Assembly resolution dated 1 December 1950, international congresses are conducted every 5 years and they provide forum for the exchange of political attitudes, provision of incentives in struggling against crime and its prevention. Thus, if during the first Congress of the United Nations in 1955 in Geneva were attended by representatives of 40 countries and on the twelfth Congress in 2010 in Brazil took part 103 States (Ukraine did not take participation for unknown reasons and on the previous 11th Congress which held in 2005 in Bangkok our country had its delegate) [2, c. 239].

Quite interesting is the experience of such countries as the United States of America and United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland who have significant achievements in the field of preventive maintenance of offenses among children. Anglo-American system of crime prevention has a dominant and leading position in Europe, America and Japan [3, c. 36], as it is carried out in three main forms: situational, social and prevention by means of the public [4, c. 76–77].

Western scientists have identified the following approaches to the prevention: structural approach that links the implementation of effective crime prevention of significant social and economic reforms in society; psychological approach that recognizes the

crucial importance of preventive influence on potential perpetrators, and although the persons who have committed offenses (with aim to prevent of recurrence); situational approach, what assigns the decisive role to influence of social and individuals factors of the environment affecting on the committed offenses by juveniles, and the totality of thus factors create a favorable situation for the criminal activity [5, c. 978].

With these approaches scientists verified concepts targeted to measures of general prevention (structural approach) and theories that justifying necessity of special preventive measures (psychological and situational approach). British and American criminologists special attention paid to the special measures of prevention.

For many years these directions of prevention activities carried out separately from each other. At the same time primary prevention was carried out primarily by the police, secondary – by juvenile justice and social services, tertiary – employees of the penitentiary system and probation services. Recently, it is emerging tendency to use in preventive activities the multifaceted approaches that extend outside of the conventional classification and providing the implementation of many agencies and organizations [6, c. 274]. In this case final value belongs to preventive measures that are aimed at eliminating the external factors contributing to the commission of offenses and preventing the formation of negative qualities in children.

The modern criminological schools in the United States of America have developed a new concept with the idea of restorative justice with great importance to the necessity of transition from repressive measures to restoration. The last 10–15 years this concept has been actively implemented as its foundation was the formula about primary competence of police is active work to prevent crime rather responding to calls for appointments. In spite of this much attention is paid to the demonstration of the presence in residential areas with the highest child offenses. The peculiarity is that police refused to use official cars and started using bicycles or patrolling the streets on foot to approximate the local population.

Trust relationship between police and citizens became to assist in detection of offenses by obtaining information about the

whereabouts of children who have committed offenses. In connection with this, the effectiveness of prevention activities was improved significantly, while the loss in the police decreased significantly [7, c. 232]. Therefore, as in the Great Britain and in the United States is a constant monitoring of the effectiveness of various programs in order to match the financial costs of their implementation and the real economy by reduction of crimes and other offenses among juveniles. Also always the most effective programs are used to provide not only social but also economic effect [8, c. 74]. In order to encourage public participation for cooperation with law enforcement agencies it is applied various measures such as issuance of free uniforms; promotion of courtesies (reference cards for birthday, memorable and award medals); organization of free lunches, parties, issuing cash prizes; posts in the media. All this gives people a sense of self-importance and necessity of their activities.

Interestingly enough is experience of crime prevention in general, and the offenses committed by children in Japan because the direction of this country is determined by the active reliance of special measures of struggle and not only early prevention, and rehabilitation of young offenders often conducted by the people [9, c. 44]. The main idea that defines the purpose and principle of punishment in Japan is a rehabilitation of young offenders on the basis of individual preventive influence and work with them. According to Japanese specialists the preventive effect of punishment should provide not only the severity and intimidation but the inevitability and education. The main factors that ensure the effectiveness in the prevention of children's offenses are the pre-trial prosecution of the numerous cases, close cooperation between police population, successful coordination of Justice.

Central role in the prevention of juvenile delinquency is allocated to such services structural as police patrol service. Throughout the country there are special points of contact with law enforcement agencies, which include members of voluntary associations of citizens. Each point includes about 50 families, and there are about 700 thousand points in the country. Also the

effectiveness in the field of crime prevention committed by juveniles depends on a developed civil organization cooperation with police authorities called «Federation of crime prevention, it consists of 50 associations at the prefectural, 1200 district departments at police headquarters, 410 thousand local offices at police stations. They conduct various measures to prevent crime among children and youth, organize among its members groups called «vigilante groups» who are patrolling the streets at night and have a close relationship with police department. Moreover, very often it is used the voluntary assistance of ordinary citizens in Japanese penal colonies. The members of the association called "Voluntary Visitors» visit prisons and special schools for young offenders to assist in the training, organization of leisure activities and help in development of labor skills. Such associations as «Women's Association re-education», «Association of re-education», «Association of Parents and Teachers», «Voluntary association of employees» engaged in improving of living conditions for children who have taken the path of illegal activity. The members of these associations help to refresh in educational establishments [10, c. 256]. It should be noted that the main emphasis in the implementation of activities related to the prevention of child offenses is done on the partnership and cooperation of various social institutions and people.

Police is a key element of partnership in the framework of many programs of local governments in Western Europe and North America, South and East Africa. The basic condition for the effectiveness of policing considered the prevention of crime and illegal behavior of children in particular, and primary task is rapprochement with population, the elimination of social exclusion, making contact with community including local business groups. [11, c. 69]. For example, there are more than 1,000 municipal councils for the prevention of juvenile delinquency in France. The structure of these councils include local elected representatives, regional representatives of various ministries and departments (with housing issues, governance, employment, justice) and representatives of private organizations dealing with issues related to children, drugs and reforms of correctional institutions.

These councils collectively discuss the problem of illegal minors, especially reasons for its appearance, and organize measures aimed to preventing the commission of various offenses and crimes among children. They work under the slogan «Help someone else child and you help your own», «Together we shall reach more», «Protect neighbor and you will protect society as a whole» and so on. In turn, people are actively collaborating with police. Society, media, family, schools bring up in every child a sense of respect for law enforcement from early childhood. Each police station has a special department of public relations. And oddly enough, but there where are the municipal council the infant of offenses decreased significantly and close relationship between people and police allowed to prevent various crimes.

In Denmark for the prevention of offenses among children created the State Council for the Prevention of Crime, it is independent structure that reports directly to the Minister of Justice. Central Council is a division of the General Assembly, it consists of 46 units (government and municipal authorities, research institutions, trade unions, youth and sports organizations and others). The head of the council executive committee members are: the National police commissioner, chief of the city police, the National police chief constable, representatives of insurance companies and local governments of Denmark, scholars and practitioners. The Committee establishes cooperation directly with the media. The new initiative is participation of council representatives in the development of urban and local plans for the prevention of juvenile delinquency. The Council provides recommendations of preventive measures in connection with urban construction, reconstruction and upgrading of poor neighborhoods [12, с. 289].

The state policy in Italy concerning the financial support in developing and implementing programs for prevention of illegal behavior of minors and young people is one of the most important factors reducing crime. Main directions of policy is making and posting in all cities social centers for minors, implementation of prevention programs in schools, such as a program for prevention of

prosperity drug abuse among children and youth; conducting measures in order to support families at risk [13, c. 37].

At the beginning of the XX century in Italy were developed two programs preventing illegal behavior of children and young people what positively influenced on the reducing of its level:

The project «Zond» (Progetto Sonda). It was based on the theory of communication using the latest achievements of cybernetics and scientific technology. The main purpose of the project was to prevent offences committed by children in alcohol or drug intoxication. In cities with strategic points of special danger, apartment buildings, stores were installed special technical means what enable to track the number of illegal goods sold to children;

The project «Prevention of mental deviations, marginalize, drug addiction, alcoholism» (Progetto D.E.T.A.) It combines the use of a multidisciplinary approach, consisting of sociological, psychological and criminological components. To a greater extent the program is aimed on the prevention of juvenile delinquency rather than family and juvenile environment. In practice these two projects have been very effective in spite of some failures and lack of theoretical and methodological knowledge, which are essential in the scientific sense.

The analyzing of various foreign crime prevention programs among children draws attention to such circumstances as extensive public participation (ordinary citizens, volunteers) in prevention; active role of the state in the organization and financing of preventive maintenance of offenses programs at the national and at the local government level.

Conclusions and proposals. Not much credits need to be done in order to point out the fact that the necessity of complex innovative model for prevention of offenses among children is primarily caused by the need of more effective responses on the illegal behaviour of juveniles. New understanding of methods and ways of preventive juvenile delinquency must be based on the best practice of European countries and also the experience of Canada and the United Kingdom. For the development of effective forms and methods for prevention of juvenile crime it is necessary to study and implement the best foreign developments but it needs to perform taking into account national

features due to previous development of the Ukrainian and modern processes that are constant in all spheres of life.

LIST OF REFERENCES

1. Молоде покоління нової України. – К. : А.Л.Д., 1995. – 96 с.
2. Голіна В. В. 12-й конгрес ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя: комплексні стратегії на глобальні виклики / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол. : В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2011. – № 1 (64). – 256 с.
3. Голіна В. В. Попередження злочинності: Конспект лекцій. / В. В. Голіна. – Харків : Укр. юрид. академія, 1994. – 40 с.
4. Взаємодія міліції та громадськості в Україні (з використанням досвіду діяльності поліції Великобританії) : [навч. посіб.] / О. М. Бандурка, О. Н. Ярмиш, О. В. Поволоцький та ін. – Харків : Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. – 200 с.
5. The Oxford handbook of criminology, second edition // edited by Mike Maguire, Rod Morgan, Robert Reiner. – Oxford. – 1997. – 987 p.
6. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании / О. Н. Ведерникова. – М. : Рос. криминолог. ассоциация, 2001. – 344 с.
7. Иншаков С. М. Зарубежная криминология / С. М. Иншаков. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 233 с.
8. Поволоцька С. Г. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: з досвіду Великобританії / С. Г. Поволоцька // Проблеми злочинності в Україні: роль правоохоронних органів та громадськості у їх запобіганні : матеріали круглого столу. – Харків : НУВС, 2003. – 90 с.
9. Белая книга Японии. – М. : ИНФРА, 1999. – 56 с.
10. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухоруков. – М. : НОРМА, 2001. – 349 с.

11. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 лип. 1997 р. // Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн проти корупції / [упоряд. : М. І. Камлик та ін.]. – К. : Школяр, 1999. – 79 с.

12. *Materiaux du Congres a la Recherche d'ime Politique Criminelle Efficace, Colierente et Humaniste Cahiers de Defence Sociale.* – Milan, 1995. – 325 с.

13. Cavallo M. *Il Rispetto Dell'identita del Minore Nella Famiglia Adottiva e, Affidataria* / M. Cavallo // *Minori Giustizia (rivista interdisciplinare)* / Franco Angeli. – 1996. – № 4. – P. 35–44.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 378:351.745.5(477)

Черней Володимир Васильович –
доктор юридичних наук, доцент,
ректор Національної академії
внутрішніх справ

Cherney Volodymyr – Doctor of
Juridical Sciences, Associate
Professor, Rector of the National
Academy of Internal Affairs

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

CURRENT PROBLEMS OF THE MIA EDUCATIONAL SYSTEM IMPROVEMENT REFORM IN THE UKRAINE IN ACCORDANCE WITH THE STANDARDIZED TRAINING PROGRAMS FOR POLICE PERSONNEL IN EUROPE

Розглянуто актуальні питання вдосконалення системи освіти МВС України з огляду на визначені Міністром концептуальні засади реформування органів внутрішніх справ та сучасні моделі підготовки поліцейських кадрів у країнах Європи.

Ключові слова: реформування органів внутрішніх справ; МВС України; Болонський процес; трирівнева система підготовки кадрів; європейська модель поліцейської освіти.

Рассмотрены актуальные вопросы совершенствования системы образования МВД Украины с учетом обозначенных Министром концептуальных основ реформирования органов внутренних дел и современных моделей подготовки полицейских кадров в странах Европы.

Ключевые слова: реформирование органов внутренних дел; МВД Украины; Болонский процесс; трехуровневая система подготовки кадров; европейская модель полицейской образования.

The current issues of the MIA educational system improvement in line with the basic concept of the law enforcement agencies reforming outlined by the Minister of the Interior in accordance with the standardized training programs for police personnel in Europe are examined.

Willingness and ability of the law enforcement officers to meet the challenges such as securing public order, combating crime and enhancing the state sovereignty and territorial integrity in complicated social, political and economic conditions require constant improvement of the staff professionalism, their knowledge, analytical skills, ability to predict the events and react adequately. All the above mentioned conditions demand the law enforcement educational establishments to improve training programs and professional level of its staff.

The current issues of the MIA educational system improvement in line with the basic concept of the law enforcement agencies reforming outlined by the Minister of the Interior in accordance with the standardized training programs for police personnel in Europe are examined. The newly adopted Law «On Higher Education» is aimed to solve the main problems of the law enforcement educational establishments confirming the special status of the higher military educational establishment with specific training environment.

Theoretical and practical training in USA and European countries have a three-level structure which allows to integrate and interact with civil national educational establishments in many ways: first level – basic training course for qualified police officers; second level – specialized training (advanced training for the middle police command staff); third level – advanced training for the senior command staff.

The above mentioned three-level system of law enforcement education is based on the following principles: «lifetime appointment» for policemen, progressive complication of knowledge and skills according to the level of professional development and working environment and staff specifications.

Keywords: reform of the Interior; Ministry of Internal Affairs of Ukraine; the Bologna Process; three-tier training; European model of police education.

70ридична освіта на сьогодні є одним із визначальних чинників розбудови правової держави, здійснення реформ у правоохоронній сфері, що визначено Конституцією та Президентом України. Розвиток мережі навчальних закладів МВС України як складової системи національної освіти зумовлений інтегруванням країни до європейського освітнього й наукового простору.

Готовність і здатність працівників ОВС вирішувати в складних соціально-політичних та економічних умовах завдання щодо охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, зміцнення суверенітету й територіальної цілісності держави вимагають постійного підвищення професіоналізму кадрів, поглиблення їх знань, аналітичного складу мислення, уміння прогнозувати події та адекватно реагувати на них. Це, насамперед, потребує належного рівня підготовки правоохоронців у відомчих освітніх закладах і відповідної кваліфікації педагогічного персоналу.

Серед проблем галузевої освіти, що потребують особливої уваги, можна виокремити такі: недостатньо якісна система відбору кандидатів для навчання; відсутність належної взаємодії між освітніми установами та комплектуючими підрозділами; неготовність випускників до самостійного вирішення оперативно-службових завдань; застарілість методів проведення занять тощо. На розв'язання багатьох із них спрямовано положення Закону України «Про вищу освіту», що закріплює особливий статус вищого військового навчального закладу зі специфічними умовами навчання [1].

Під час компетентного обговорення питань щодо реформування галузевої освіти бажано брати до уваги такі методологічні положення.

Головним суб'єктом правоохоронної діяльності у всіх країнах є органи й підрозділи поліції (міліції), на які покладено функції реалізації правової політики держави у сфері запобігання та протидії правопорушенням, охорони громадського порядку.

Зважаючи на визнані багатьма провідними європейськими країнами стандарти, правоохоронна (поліцейська) діяльність повинна ґрунтуватися на засадах верховенства закону, деполітизації, демілітаризації, децентралізації, підзвітності та прозорості в роботі, тісної співпраці з населенням і місцевими громадами (принцип «community policing») [2, с. 5].

Визнання важливої ролі органів внутрішніх справ в організації державного управління, підтриманні стабільності соціального розвитку та безпеки життєдіяльності громадянського суспільства зумовлює необхідність першочергового звернення до заходів реформування саме цих суб'єктів у загальній системі правоохоронних органів.

Однак здійснення реформування практичних підрозділів, що належать до сфери повноважень МВС України як цивільного органу з реалізації державної політики у сферах протидії злочинності та забезпечення громадського порядку, комплексного управління державним кордоном, громадянства й міграції, цивільного захисту, пожежної безпеки та протидії надзвичайним ситуаціям, об'єктивно передбачає запровадження нової моделі відомчої системи освіти, у межах якої формується та вдосконалюється кадровий потенціал відповідних служб.

Визначені МВС України питання щодо реформування галузевої освіти повинні вирішуватися з урахуванням зарубіжного досвіду організації та функціонування національних поліцейських систем (Польща, ФРН, США та ін.).

Незважаючи на те, що в інших країнах існують відмінні від вітчизняних політичні, правові, історичні та культурні традиції, чисельність населення, географічні особливості та інші специфічні риси, що визначають своєрідність стратегії й тактики їх поліцейських утворень, об'єктивні передумови для застосування відповідного зарубіжного досвіду все ж існують. Ідеться

насамперед про те, що правоохоронні органи України, як і в інших європейських країнах та США, розв'язують чимало однакових проблем щодо протидії сучасним викликам і загрозам, злочинам терористичного й транснаціонального характеру, використовуючи, по суті, однакові методи протидії злочинності, нерідко об'єднуючи зусилля на міждержавному рівні. Слід урахувати також окремі спільні тенденції, властиві сучасному розвитку правоохоронних інститутів.

Нині за кордоном намітилися загальні тенденції розвитку в системах професійної освіти кадрів поліції, що забезпечують приведення освіти і підготовки кадрів поліції у відповідність до вимог часу та змін у поліцейській діяльності [3, с. 6–8]. До них належать такі: здійснення підбору й навчання кадрів на конкурсній основі, з урахуванням думки громадськості (участь у роботі кадрових та екзаменаційних комісій), результатів тестування на детекторі брехні; професіоналізація, що ґрунтується на базовій професійній підготовці (початковій і подальшій) та керуванні кар'єрою з урахуванням набутої компетенції; удосконалення професійної підготовки персоналу, розвиток ініціативи працівників, самостійності в прийнятті ними рішень і почуття особистої відповідальності; інтелектуалізація освіти; використання в процесі підготовки поліцейських технологій дистанційної, відкритої, безперервної освіти; прагнення систем поліцейської освіти різних країн до інтеграції та кооперації.

Остання тенденція також зумовлена ключовими позиціями, що реалізуються в межах Болонського процесу та зводяться здебільшого до запровадження кредитної системи, упровадження загального моніторингу якості освіти, розширення мобільності студентів, забезпечення працевлаштування випускників [4]. Крім того, європеїзація поліцейської освіти в Україні передбачає вироблення уніфікованих стандартів, програм, методик, критеріїв оцінювання, спеціалізацій, за якими готують фахівців у навчальних закладах, з урахуванням кваліфікаційних вимог до різних категорій персоналу.

Під впливом сукупності різних політичних, історичних, соціально-педагогічних та інших чинників у зарубіжних країнах сформувалися різні моделі систем поліцейської освіти, зокрема

в Європі виокремилися: німецька – з обов’язковим проходженням практики й додаткового навчання (підвищення кваліфікації) перед призначенням на вищу посаду, досить тривалим строком підготовки (загалом за всіма рівнями – 7,5 року); французька – з централізованим управлінням освітою, відносно нетривалими термінами одержання освіти (загалом по всіх рівнях – 4,5 року) та британська, якій притаманні рання вузька спеціалізація та децентралізація підготовки. У деяких країнах відбувається поєднання різних ознак як європейських, так і американської моделей (Хорватія, Угорщина, Туреччина, Грузія та ін.).

Якщо до кінця 80-х років ХХ ст. соціалістичні країни та країни народної демократії копіювали радянську освітню модель професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ, то нині вони, за винятком Білорусі, уже здебільшого орієнтуються на Захід і використовують переважно американську або німецьку моделі (країни Східної Європи, Балтії).

Особливістю європейської доктрини професійної поліцейської освіти, на відміну від американської, є те, що поліції країн Європи від початку прагнули створити освітні відомчі системи, що надавали б повноцінну дипломовану освіту, затребувану й в інших сферах діяльності, яка може порівнюватися до відповідного загальнодержавного освітнього ступеня.

Сутність американської традиції професійної поліцейської освіти полягає в тому, що там беруть до поліції вже за наявності певного освітнього ступеня, а відомчі навчальні заклади (поліцейські академії, коледжі, навчальні центри) пропонують лише спеціальну підготовку необхідного професійного рівня, що не вважається дипломованою освітою. Вищу ж освіту в США надають лише коледжі й університети, що не є складовою поліцейської системи (подібну модель сьогодні реалізовано в Грузії).

Як поліцейська освіта, так і поліцейська підготовка в США та країнах Європи мають трирівневу структуру, за якої по-різному здійснюються взаємодія та інтеграція з цивільними національними освітніми системами: перший рівень – первинна (базова) підготовка з присвоєнням кваліфікації поліцейського;

другий рівень – спеціалізована підготовка (перепідготовка й підвищення кваліфікації) середнього керівного складу поліції; третій рівень – підготовка та підвищення кваліфікації кадрів вищого керівного складу.

У відповідній трирівневій системі професійної відомчої освіти враховано: принцип «пожиттєвого» призначення поліцейських (підготовка поліцейських-професіоналів будь-якого рангу й для будь-якого виду поліцейської діяльності); поступове нарощування та ускладнення знань, умінь, навичок у міру просування по службі й необхідності реагування на мінливі умови службової діяльності; потреби кадрової роботи (необхідною умовою просування по службі вважається проходження поліцейським профільної підготовки або підвищення кваліфікації в навчальних закладах).

Поряд із головними рівнями професійної освіти діє широка багатопрофільна мережа післядипломної освіти, що передбачає: підвищення кваліфікації та перепідготовку поліцейських кадрів, що функціонує як на базі навчальних закладів, так і безпосередньо в підрозділах поліції (тренінгових центрах) на місцях. Реальне втілення одного з ключових принципів «навчання впродовж життя» означає, що, незалежно від стажу роботи, вислуги років, займаної посади, поліцейський повинен удосконалювати свої професійні знання, займатися самоосвітою.

Для освітнього процесу підготовки поліцейських в країнах Європи характерні: чітка регламентованість усіх дій суб'єктів педагогічного процесу (адміністрації, викладачів, інструкторів, курсантів); потужне методичне забезпечення, що має прикладне спрямування у вигляді інструкцій, пам'яток, навчальних посібників, методичних матеріалів; прагматичність, раціональність, конкретність у навчанні, які передбачають чітке розуміння як викладачами, так і студентами кола необхідних знань і вмінь (accomplishments and skills), якими слід оволодіти в максимальному стислі терміни; кожен випускник, наперед, знає місце своєї майбутньої служби та посаду (це пов'язано і з тим, що місцеві органи влади й органи поліції, як уже зазначалося, беруть безпосередню участь у рекрутуванні та відборі кандидатів на навчання, в управлінні навчальним закладом, його фінансуванні, складанні навчальних програм, визначенні змісту

навчання); активність і професійна спрямованість навчання, що досягаються завдяки широкому спектру в західній професійній поліцейській освіті практичних (позааудиторних) форм (experiential learning); висока інтенсивність занять під час створення студентам необхідних умов для навчання й відпочинку; довіра до студентів у поєднанні з жорсткою системою контролю рівня знань, умінь і навичок; виховання студентів, що передбачає весь педагогічний процес відомчих поліцейських навчальних закладів (особливий наголос робиться на патріотичному вихованні, формуванні та розвитку в студентів навичок, якостей, звичок поведінки, спілкування, а також уміння протистояти стресам і професійній деформації); особливі вимоги до науково-педагогічних (педагогічних) працівників, які обираються на конкурсній (рейтинговій) основі з урахуванням набутого ними практичного досвіду і проходять додаткову педагогічну підготовку на базі вищого навчального закладу другого та третього рівнів; постійний «зворотний зв'язок» («feedback») між студентами, викладачами, адміністрацією на всіх рівнях навчання, а також випускниками, практичними працівниками.

Пріоритетними серед визначених Міністром внутрішніх справ України та Урядом актуальних завдань щодо реформування освітньої діяльності МВС України [5; 6] є такі:

По-перше, згідно з Переліком посад в органах внутрішніх справ, за якими передбачається заміщення фахівцями відповідного рівня освіти, слід визначити прогнозовані розрахунки реальних потреб органів внутрішніх справ (від територіального відділу поліції й вище – до служб МВС України) у кадрах за рівнем освіти та спеціалізації, урегулювати на цьому підґрунті прогнозоване (принаймні на кілька років) державне замовлення на підготовку й підвищення кваліфікації персоналу.

По-друге, потрібно збалансувати кадрові потреби у фахівцях (молодших бакалаврах, бакалаврах, магістрах) і реальну спроможність наявних навчальних закладів МВС України якісно виконувати завдання у сфері освітньої діяльності, що нині суттєво ускладнилися.

По-третє, необхідно запровадити систему первинної (базової) підготовки поліцейських у школах (коледжах) поліції (на базі

училищ професійної підготовки) можливо в складі консорціумів «школа – вищий навчальний заклад» (створення яких передбачено ч. 6 ст. 27 Закону України «Про вищу освіту») за єдиною погодженою з МОН та МВС України освітньо-професійною програмою. Орієнтовний термін такої підготовки має становити шість місяців із подальшим, за підсумками атестування, присвоєнням кваліфікації «поліцейський». Крім теоретичної підготовки, слухачі повинні набувати практичні навички застосування спеціальних засобів і вогнепальної зброї, складання службових документів, керування автотранспортом, володіння комп'ютерними й спеціальними технічними засобами, здійснення рятувальних операцій, долікарської допомоги, комунікації та спілкування з населенням тощо.

По-четверте, у вищих навчальних закладах МВС України (другого рівня) за базовими навчальними планами мають готувати фахівців ступенів вищої освіти «молодший бакалавр» і «бакалавр» – для оперативних служб поліції, слідчих підрозділів, а також поліції громадської безпеки (зокрема, служби дільничних інспекторів), та «магістр» (для експертної спеціалізації). На базі інститутів (академій) поліції доцільно було б також здійснювати навчання (перепідготовку) осіб, які вже мають повну вищу освіту та бажають працювати в поліції, органах досудового слідства, експертно-криміналістичній службі тощо (перш за все становлять інтерес освіта юридична, з державного управління, з національної безпеки, економічна, педагогічна, психологічна, філософська, історична, філологічна, соціологічна, політична, військова, з фізичного виховання та спорту, а для окремих служб – інформаційна й технічна).

По-п'яте, організаційно та професійно вдосконалити систему післядипломної освіти (підвищення кваліфікації) всіх груп кадрів за посадами, рівнями й спеціалізаціями, у тому числі наукових і науково-педагогічних кадрів. Запровадити обов'язкове підвищення кваліфікації на базі академії (університету) МВС України (третього рівня) старших офіцерів у разі зарахування до кадрового резерву номенклатури кадрів вищого керівного складу або призначення на відповідну посаду, а також науково-педагогічних кадрів вищів другого рівня освіти.

По-шосте, на перехідному етапі реформування системи вищої освіти (п'ять – сім років) та з урахуванням необхідності поетапного збільшення бюджетного фінансування вищих навчальних закладів МВС України на рівні їх реальних потреб зберегти за відомчими вишами право підготовки фахівців ступенів вищої освіти бакалавр та магістр, які навчаються за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб.

З урахуванням законодавчих новацій, відповідно до статутних положень, завдань і доручень МВС України, у 2013–2014 рр. колектив Національної академії внутрішніх справ здійснив комплекс важливих заходів за головними напрямками освітньої та наукової діяльності, у роботі з персоналом, спрямованих на формування нової генерації української міліції [7], що полягає в такому.

Реалізуються оновлена Концепція розвитку Національної академії внутрішніх справ та «Комплексна цільова програма національно-патріотичного, морально-етичного та культурно-естетичного виховання особового складу», переформатовано й удосконалено управлінський вплив ректорату, оптимізуються структура, штатна чисельність підрозділів, запроваджено системний ректорський контроль за головними напрямками діяльності.

Завершено процедуру погодження в інстанціях стандартів вищої освіти (за напрямками «Правознавство», «Правоохоронна діяльність», «Психологія», «Судова експертиза») та підвищення кваліфікації (галузі знань «Право», «Соціально-політичні науки»). У комплексі це забезпечило здійснення експертного оцінювання освітньої діяльності академії з підтвердженням вищого рівня її акредитації. У структурі закладу нині наявні шість навчально-наукових інститутів, чотири факультети, два центри, юридичний ліцей, 14 регіональних відділень і пунктів, усього стаціонарно та заочно навчаються понад 15 тис. осіб.

Відновлено підготовку фахівців за напрямом «Правознавство» для служб кримінальної міліції та спеціальних підрозділів, запроваджено актуальні міліцейські спеціалізації (для підрозділів по боротьбі з торгівлею людьми й кіберзлочинністю), забезпечується виконання завдань Уряду щодо підготовки фахівців для Державної пенітенціарної служби

України, спільно з якою проводяться заняття з керівниками її територіальних органів. З огляду на процеси реформування системи МВС України, розглядаються можливості започаткування підготовки фахівців у галузі міграційної діяльності, працівників міліції (поліції) у сфері цивільного захисту населення, поліграфологів, експертів-вибухотехніків тощо.

Помітно вдосконалюються організація та форми навчання, системно практикуються тестові зрізи знань, визначені критерії оцінювання. Скореговано навчальні плани й програми (у тому числі практик і стажування), усунено дублювання у викладанні дисциплін, збільшено бюджет навчального часу, введено нові спецкурси та факультативи (з проблем демократії та прав людини, порівняльного правознавства, антинаркотичної профілактики, протидії тероризму тощо). Практичні заняття з дисциплін спеціалізації найчастіше проводяться з використанням наявних полігонних комплексів, спеціалізованих класів, за участі досвідчених практиків (поширено роль кафедр на громадських засадах), учасників бойових дій і міжнародних експертів. Активніше застосовуються локальні комп'ютерні мережі, навчальні сервери, програмні продукти, у тому числі з дистанційного навчання, а також короткометражні й профорієнтаційні відеофільми, аудіо-, мультимедійні матеріали за головними міліцейськими професіями.

Посилено практичну складову занять, оновлено навчально-методичну й дидактичну бази. Позитивно зарекомендували тренінги й тактико-спеціальні навчання, зокрема в червні цього року проведено комплексне вчення за участі понад тисячі осіб постійного й перемінного складу, а також представників усіх силових структур, з виробленням навичок реагування на ускладнення ситуацій (охорона громадського порядку, масові заворушення, напади на ОВС, захист блокпостів, допомога прикордонникам тощо).

З урахуванням результатів службових відряджень робочих груп академії до зони проведення антитерористичної операції, під час навчальних зборів запроваджено додаткові тренінги для кандидатів на посади керівників ОВС з професійно-психологічної підготовки працівників до дій в екстремальних умовах і, зокрема, під час проведення бойових операцій.

Суттєво оновлено й розширено зміст академічного веб-сайту з широким доступом користувачів, налагоджено співпрацю з неурядовими та громадськими організаціями, фондами, спілками й засобами масової інформації. Через п'ять юридичних клінік безоплатно надаються юридичні консультації населенню (а це – і авторитет закладу та системи МВС України загалом, і школа набуття юридичної практики, і ефективний засіб профорієнтації).

Невід'ємна складова вузівської освіти – наукова діяльність. Академія хоча і є відомчим вузом, водночас відома як потужний науковий центр. Тільки поточного року досліджено понад двісті прикладних тем (146 – за замовленням МВС України). З урахуванням ситуації в державі скореговано тематику досліджень. Намагаємося відчувати попит практики, бачити прогалини та рухатися на випередження. Високо оцінено виконані за дорученням керівництва МВС України окремі цільові розробки та рекомендації, що вже безпосередньо втілені, зокрема: електронний збірник нормативно-правових актів «Кадрова робота в ОВС», пам'ятка працівника міліції за оновленим законодавством і сучасною практикою, серія тематичних методичних рекомендацій. Наші науковці отримали сім авторських свідоцтв і низку патентів на винаходи, три з яких чекають на серійний випуск для забезпечення правоохоронців.

Підготовка персоналу ОВС у контексті євроінтеграційних перспектив держави потребує комплексних змін в організації освітнього процесу та кадрової роботи.

Насамперед, слід зосередити зусилля на доопрацюванні стандартів вищої освіти. Має бути внесено зміни до розподілу часу на навчальні курси з наданням можливості здобувачам вищої освіти обирати певні дисципліни й науково-педагогічних працівників, які для них викладають. Стосовно змістової частини навчальних програм і планів – необхідно збільшити обсяг навчальних годин на вивчення проблем профілактики та розслідування злочинів, тактики дій в умовах надзвичайного стану, форм і методів управління, координації дій різних служб в ускладненій оперативній обстановці.

Для підвищення міжнародної академічної мобільності доцільно вивчити можливість викладання частини дисциплін

англійською чи іншими іноземними мовами за допомогою інтерактивних методик. Пріоритетним вважається створення міжвузівської (міжнародної) бібліотечної системи з правом доступу до наявних методичних матеріалів кожного зацікавленого курсанта, слухача або науково-педагогічного працівника.

З урахуванням ідеї університетської автономії потрібно: вживати заходів щодо подальшого вдосконалення управління системою галузевої освіти, зокрема забезпечувати цільове й ефективне використання бюджетних коштів з огляду на об'єктивні потреби в кількісному та якісному складі фахівців для системи МВС України; уникати необґрунтованого створення нових навчальних закладів, позбавлятися тиску регіональних факторів під час добору кандидатів на навчання, розподілу випускників, їх призначення на посади; спрямовувати зусилля та забезпечити координацію вузів щодо оновлення навчальних планів, освітньо-професійних програм та освітньо-кваліфікаційних характеристик, а також адаптації положень Закону України «Про вищу освіту», нормативних документів МОН України до специфіки діяльності галузевих вишів.

З метою посилення професійної компетентності викладацького складу на плановій основі слід залучати до навчального процесу керівників правоохоронних підрозділів, практичних працівників, які мають багатий досвід роботи в окремих службах (у форматі проведення бінарних занять: викладач – практик з розбиранням «живих» прикладів за матеріалами кримінальних проваджень, ОРД, адміністративних справ та ін.). Науково-педагогічні працівники кафедр, які викладають профільні прикладні дисципліни (кримінальний процес, криміналістику, оперативно-розшукову діяльність) мають у цільовому порядку проходити стажування в практичних підрозділах, як в управлінських апаратах, так і «на землі», беручи безпосередню участь у розкритті та розслідуванні злочинів.

Безумовно, підтримуючи ініційовані керівництвом МВС України заходи щодо давно назрілої потреби в реформуванні галузевої освіти, крім уже розроблених концептуальних засад у цьому напрямі, пропонуємо спільно з експертами відомчих ВНЗ розробити систему ступеневої підготовки кадрів, що б

ураховувала вітчизняний і закордонний досвід профільної спеціалізованої підготовки правоохоронців. Її втілення забезпечуватиме досягнення не просто оновлених («косметичних»), а якісно нових стандартів освітньої та кадрової роботи в органах внутрішніх справ України з ефективною позитивною віддачею, у тому числі щодо набуття працівниками міліції професіоналізму й закріплення їх на службі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про вищу освіту : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556–VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004.
2. Зозуля І. В. Теорія і практика реформування системи МВС України : [моногр.] / І. В. Зозуля. – Х. : Харків юрид., 2008. – 480 с.
3. Полиция зарубежных стран: система организации и опыт профессиональной подготовки кадров : [учеб. пособие] / Асямов С. В., Миразов Д. М., Таджиев А. А. и др. – Ташкент, 2010. – 452 с.
4. Україна та Болонський процес. Досвід США та Європи : [зб. ст.]. – Львів, 2007. – 88 с.
5. Концепція реформи системи внутрішніх справ: мета і засоби // Моменти. Додаток до газети МВС України «Іменем Закону». – 2014. – № 44 (5950). – № 10. – С. 4–7.
6. Питання реформування органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовт. 2014 р. № 1118–р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014>.
7. Черней В. В. Національна академія внутрішніх справ у контексті реалізації положень Закону України «Про вищу освіту» / В. В. Черней // Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 26 верес. 2014 р.). – Х., 2014. – С. 22–26.

УДК 343.115

Костицький Михайло Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, заслужений юрист України

Kostytsky Mikhail – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine

НОРМАТИВІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

NORMATIVISM AS METHODOLOGY OF JURISPRUDENCE

Розкрито сутність нормативізму як різновиду юридичного позитивізму. Наведено дані з творчої біографії його засновника – Г. Кельзена. Показано значення нормативізму як наукової методології. З'ясовано зміст понять «позитивне право», «основна норма», «ієрархія норм» та ін.

Ключові слова: юридичний позитивізм; нормативізм; методологія; «чисте правознавство»; «основна норма»; природне право; справедливість; державна воля.

Раскрыта сущность нормативизма как разновидности юридического позитивизма. Приведены данные с творческой биографии его основателя – Г. Кельзена. Показано значение нормативизма как научной методологии. Раскрыто

содержание понятий «позитивное право», «основная норма», «иерархия норм» и др.

Ключевые слова: юридический позитивизм; нормативизм; методология; «чистое правоведение»; «основная норма»; естественное право; справедливость; государственная воля.

The essence normativism as a kind of legal positivism. Data from the creative biography of its founder – G. Kelzena. The importance normativism as a scientific methodology. It is shown meaning of «positive law», «home rule», «hierarchy of norms» and others.

Keywords: legal positivism; normativizm; methodology; «Pure law»; «Home rule»; natural right; justice; State will.

Методологію слід розуміти як певний світогляд, що ґрунтується на науковій теорії чи концепції, через призму якого пізнається буття світу, природні й суспільні явища. Тракткування методології як учення про методи наукового пізнання є редукціонізмом, спрощенням, зведенням методології фактично до методики.

Упродовж «зримої» історії (очевидно, європейської) у пізнанні домінували натуралізм, телеологізм, антропологізм, теологізм, механіцизм, емпіризм, матеріалістична діалектика, позитивізм тощо.

Юридичне пізнання чи пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі теж пов'язане із зазначеними та іншими методологіями. Хоча юриспруденція порівняно з іншими сферами знання й пізнання є набагато консервативнішою, наприклад, за філософію, у межах якої постійно та регулярно «продукуються» нові методології, на нашу думку, найпершою методологією юриспруденції була лінгвістична, пов'язана з трактуванням і тлумаченням текстів законів, їх коментуванням. Відомо, що рецепція римського права почалася в Європі в XI–XIII ст. із поміток (коментарів) на полях *Corpus juris civilis*. Коментатори – glossator адаптували через свої помітки кодекс Юстиніана VI ст. до нових обставин. Сутність такого коментування полягала в очищенні, переробленні, упорядкованні в систему, пристосуванні до нових історичних обставин та

узгодженні зі звичаєвим правом тих держав, що постали на руїнах Римської імперії, зокрема італійських міст-держав.

Сучасна юриспруденція як науково-практичний комплекс, на нашу думку, найбільше пов'язана з логічною (формальна логіка), позитивістською (у тому числі нормативістською) та лінгвістичною методологією. Пізнаючи предмет (теоретичний чи практичний) юрист починає зі здійснення аналізу поняття. Тобто спочатку застосовується лінгвістична й логічна методології, що дають можливість осягнути зміст юридичних категорій і понять у їх історичному та змістовому сенсі.

У пізнанні державно-правових явищ, особливо в країнах континентальної системи права, найпоширенішою методологією є позитивізм, зокрема юридичний.

Термін «позитивізм» походить від латинського «positivus» («позитивний») і як загальнокультурна чи парадигмальна установка означає, що все справжнє, позитивне знання може бути отримане як результат власне наукового, а не філософського (метафізичного) пізнання за допомогою методів конкретної галузевої науки чи синтезу методологій і методик кількох наук.

Філософія як така, що не має емпіричної, експериментальної бази, не може претендувати на змістовне дослідження реальності, тим більше на головну, визначальну чи монополічну роль у цій сфері (пізнання).

Позитивізм виник у 30-х рр. XIX ст. і був своєрідною методологічною реакцією на те, що традиційна для Європи філософія (спекулятивна метафізика) на той час не могла дати відповідь на низку світоглядних і загальнонаукових запитань. Європейська філософія починаючи від Рене Декарта прийняла науку і науковий спосіб пізнання як ідеальний орієнтир будь-якої пізнавальної діяльності, дослідження традиційної філософської проблематики. Майже двохсотлітнє прагнення філософії, що ґрунтувалася спочатку на дослідженнях природничих, а потім і гуманітарних наук до вироблення універсальної філософської методології результатів не дало. Не вийшло це навіть у І. Канта (його можна звинуватити в платонізмі) та в Г. В. Ф. Гегеля (цього можна звинуватити в аристотелізмі), оскільки перший довів до завершеності

трансценденталізм, а другий – логіку, не створивши власної оригінальної та своєрідної методології.

Фундатором позитивізму вважають Огюста Конта, який висловлював переконання про здатність науки до безкінечного розвитку та необмеженість наукового способу мислення.

Цей автор запровадив два головні принципи науки:

а) визнання відносності будь-якого фактичного (позитивного) знання;

б) прагнення до нагромадження й узагальнення знання шляхом систематизації та класифікації «наукових фактів».

Послідовниками О. Конта стали Дж. С. Мілль (виділяв як головний метод пізнання індукцію, чи, як він писав, – експериментальний метод), М.-П.-Е. Літре, Г. Спенсер, Г. Н. Вирубов, П. Л. Лавров, Н. К. Михайловський та ін.

Філософський позитивізм слугував підґрунтям для юридичного позитивізму, представниками його є Дж. Остін, К. Бергбом, П. Лабанд, Ж. П. Есмен, Г. Ф. Шершеневич, Г. Гарт та ін.

Виникнення юридичного позитивізму пов'язане також із виникненням капіталізму, ринкових відносин і ліберальних доктрин. Для їх розвитку необхідна була сильна державна влада, верховенство закону, отождолення права з волею та приписами держави. Юридичний позитивізм, фрагменти якого ми знаходимо ще в Стародавньому Римі починаючи з часів Імперії (включно з кодифікацією Юстиніана), витісняє і в теорії, і на практиці юснатуралізм, започаткований у Стародавній Греції та розвинутий у філософсько-правовій думці Західної Європи XVI–XVIII ст. Засновником юридичного позитивізму вважають англійського юриста Джона Остіна, який був послідовником утилітаризму Ієремії Бентама. Під впливом праць Дж. Остіна сформувалася школа його послідовників, що одержала назву аналітичної юриспруденції (теоретичним підґрунтям для її виникнення була праця Дж. Остіна «Лекції з юриспруденції або філософії позитивного права»).

Згідно з переконаннями Дж. Остіна, існують божественні закони, закони позитивної моралі та позитивні закони, установлені владою. Юриспруденція, на його думку, стосується позитивних законів, божественними має займатися теологія, а

законами позитивної моралі – філософія. Позитивне право передбачає імперативні веління чи накази суверенної влади. Водночас право є сукупністю норм, установлених верхами, а його джерелом є воля суверена.

Значної популярності юридичний позитивізм набув у Франції в період кодифікації Наполеона. Пізніше він поширився в Росії внаслідок кодифікаційної діяльності М. М. Сперанського, в Німеччині та Австрії.

Юридичний позитивізм за концептуальними засадами не повністю співпадав із філософським позитивізмом. Є вчені, які вважають, що суперечності та дискусії між ними тривають донині.

У другій половині XIX ст. – на початку XX ст. в юриспруденцію все більше проникають соціологічні й психологічні теорії та вчення. Зокрема, завдяки працям Е. Феррі, Ф. Ліста, Г. Тарда, А. Прінса, З. Фрейда, Л. Петражицького, Л. Кнаппа, А. Бірмінга та інших дослідників соціологічний і психологічний аналіз поведінки людини в праві набуває більшої популярності не лише в теорії, а й в юридичній практиці. У кінці XIX ст., попри вдосконалення теорії юридичного позитивізму, відмови від імперативної теорії права, підтримання концепції правового самообмеження держави, підпорядкування держави й правителів закону (першочергово Конституції), юридичний позитивізм ще більше зміцнюється. Якщо фундатори юридичного позитивізму принаймні на рівні теорії визнавали юснатуралізм, то пізніше з'являються доктрини, що повністю заперечують природне право (К. Бергбом) або сповідають ідеї «чистої теорії права» (Е. Роген).

На межі XIX–XX ст. з'являється «моністичне» трактування права (і національного, і міжнародного) як структурних елементів єдиного правопорядку.

Виявом такого монізму на початку XX ст. є поява такого різновиду юридичного позитивізму, як нормативізм. Ця доктрина (нормативізм) пов'язана з Гансом Кельзеном, співавтором Конституції Австрійської республіки, суддею Конституційного Суду цієї держави, який стверджував, що право повинно займатися не соціальними та моральними передумовами правових постанов, а лише специфічно

юридичним, нормативним змістом права, його внутрішньою стороною, тобто нормативністю. Свою концепцію вчений назвав «чистим правознавством».

Г. Кельзен зазначає, що чисте правознавство (*Reine Rechtslehre*) – це теорія позитивного права, абсолютно позитивного права, а не спеціального правового порядку. Це є загальне вчення про право, а ніяке не тлумачення державних чи міжнародних правових норм. Чисте правознавство прагне відповісти на питання: «Що таке право?» та «Як воно здійснюється?».

Його не цікавить, яким повинно бути право чи як його потрібно створити. Чисте правознавство є правовою наукою, а не правовою політикою.

Виділення в дефініції терміна «чисте» має на меті утвердити пізнання, спрямоване саме на право та прагнення вилучити все, що не належить до права як предмета пізнання.

Однак на початку ХХ ст. «чистоту» права було порушено, оскільки його почали співвідносити з психологією, соціологією, етикою, політичною теорією. Водночас чисте правознавство відділяє ці дисципліни від права не тому, що заперечує такий зв'язок, а тому, що хоче уникнути методичного синкретизму, що призводить до невизначеності в сутності правознавства, розмиваючи його межі, установлені власне природою його предмета [1, с. 11].

Кельзенівське трактування юридичного позитивізму ще називають «твердим позитивізмом». У його межах право розкривають такі положення:

1. Право є сукупністю норм, які встановлює та забезпечує держава шляхом примусу.

2. Виникнувши раніше від держави, право є найвищим порядком на території держави та не має жодних обмежень у правовому регулюванні.

3. Воно постає в односторонньому та владному порядку від органів держави.

4. Джерелом права є тексти нормативних актів, серед яких – конституції, закони, підзаконні акти, а в країнах *common law* – прецеденти.

5. Право є системою, незалежною від моралі й інших нормативних систем у тому сенсі, що встановлена норма права, навіть якщо вона є несвоєчасною, нераціональною чи суперечить іншим соціальним нормам, – усе одно вона є правною.

6. Визначальним обов'язком органів держави та громадян є дотримання права, навіть несвоєчасного, нераціонального чи такого, що суперечить іншим соціальним нормам.

7. Головними методами аналізу права є аналітичні (мовно-логічні), а ключовим завданням юриста є вивчення нормативних текстів [2, с. 21].

Цікавою є ситуація, пов'язана зі ставленням Г. Кельзена до марксизму. Він не вважав цей напрям науковою теорією, а лише етико-політичною доктриною та різновидом анархізму. Сам Г. Кельзен трактував сконструйовану ним доктрину нормативізму як різновид позитивізму. Хоча нормативізм є критикою позитивізму, з методологічної позиції він ґрунтується на формально-логічних (чи формально-догматичних) методах. Ця формалістична методика спільно з баченням «чистого» правознавства дає змогу трактувати нормативізм як крайню версію позитивізму.

Згідно з переконанням Г. Кельзена, у правовій нормі йдеться не про те, що є, а тільки про те, що повинно бути. Ділячи науки на експлікативні й нормативні, правознавство він включає до переліку останніх. Норма є логічним буттям, є формальною, чистою повинністю, а її визначальною підставою є зобов'язання. Вона є загальною, головною, проте водночас й індивідуальною, конкретною, санкціонованою. У нормативізмі підґрунтям для правової норми й системи права є категорія «зобов'язання» [3, с. 478–480].

Право, на думку Г. Кельзена, становить динамічну систему норм. Вона є ієрархічною передбачає головну норму. Остання не пов'язана з соціальними чи моральними обґрунтуваннями, адже існує поза суспільною реальністю та є вищим критерієм пізнання права. Ключова (засаднича) норма є трансцендентально-логічним припущенням, вона є легітимною й ефективною, чинною й дієвою, оскільки наділена здатністю регулювати вироблення самої себе. Зокрема, це може стосуватися процедури, за допомогою якої вробляється інша

норма. Так, норма, що регулює створення іншої, є вищою, а створена норма – нижчою. Отже, як бачимо, попри прихильність до позитивізму, Г. Кельзен користується також метафізичними категоріями для пояснення своєї позиції. Правда, наприкінці свого життя він переглянув власне бачення «основної норми».

Правовий порядок – це не система рівнозначних і співмірних правових норм, а ієрархічне впорядкування норм різних рівнів. Хоча основна норма створюється як припущення, вона стає принципом (постулатом), за допомогою якого створюється й обґрунтовується весь правовий порядок у державі.

Найвищою сходянкою позитивного права є Конституція. Вона може бути писаною чи розпорошеною в низці нормативних актів. Власне вона визначає органи, уповноважені на прийняття законів і постанов.

Піраміду нормативних актів, крім Конституції, становлять закони та підзаконні акти, звичаї, акти місцевих і регіональних органів, індивідуальні правові норми (угоди, акти посадових осіб, судові рішення) [1, с. 220–259]. Ієрархія норм є підпорядкуванням підстав для «нижчих» норм. У цьому сенсі це є ієрархією компетенції та повноважень [4, с. 114–115].

Г. Кельзен чітко визначив, що за умови конкуренції норм діє вища за ієрархією, в разі їх рівності – та, яку прийнято пізніше, а під час конкурування норм національного й міжнародного права – діє остання. Це положення ввійшло до низки конституцій, у тому числі постсоціалістичних і пострадянських держав. Так, в Україні, згідно з Конституцією, норми національного та міжнародного права, які ратифікував парламент, є рівнозначними, а в Російській Федерації міжнародно-правові норми є вищими, ніж національні.

У літературі висловлено міркування про те, що теоретичним підґрунтям нормативізму є кантіанство чи неокантіанство. Можливо, підставою для таких міркувань було те, що у Відні на межі XIX–XX ст., у якому навчався, а потім працював Г. Кельзен, філософська й наукова еліта захоплювалася неокантіанством для пошуків трансцендентних припущень щодо об'єктивності пізнання. Перед Г. Кельзенем виникла фундаментальна епістемологічна проблема як

центральна в нормативістській доктрині: чи можливе наукове й об'єктивне пізнання нормативного права?

Якщо в природничих науках існує принцип причинності, то слід припустити, що він існує і в соціальних науках, зокрема в правознавстві. Для Г. Кельзена цей принцип (який вкладено у формулу «має бути») є принципом «приписування» або «атрибутування».

Пізнання реального правового порядку ґрунтується на припущенні про причинність і наявність «історичного первинного» акту творення як засадничого. Він визначає, які приписи, санкції може застосовувати держава через реалізацію правових норм, створених і введених у дію через застосування конституційної норми. Ця конституційна норма, яка в нашому сприйнятті є «основною нормою» і трансформує наше усвідомлення вчинків, поведінки інших людей, що мають реальний або ймовірний причинний вплив на інших, на сприйняття їх такими, що встановлюють обов'язкові межі для поведінки інших осіб, які, передусім, можуть їх такими усвідомлювати. Тому введення поняття «основна норма» до наукового обігу є найбільш значущим і широко відомим інтелектуальним доробком Г. Кельзена.

Нормативізм Г. Кельзена має як позитивні, так і негативні аспекти. До перших слід віднести його трактування джерел права, ієрархії нормативних актів, вирішення питання про конкуренцію норм, виділення головної ознаки права – його нормативності, визначеності. Останнє протидіє свавіллю й беззаконню.

До негативних сторін учення належать онтологічна й методологічна крайнощі нормативізму, непридатність його до застосування в країнах *common law* та в системах права, утворених унаслідок синтезу континентального й англо-американського права (Європейський Союз) [5, с. 46–48].

Іншими недоліками можна вважати ігнорування соціальної обумовленості держави та права, психологічних, соціологічних, культурологічних, економічних і політичних впливів на право, надання важливого значення формі (нормі) та ігнорування змісту, етатизм або абсолютизація ролі держави у творенні права (усупереч громадянському суспільству).

Незважаючи на таку критику й несприйняття Г. Кельзеном марксизму та практики комуністичного будівництва в СРСР, радянська юридична наука сповна використала нормативізм для створення радянської теорії права.

Право, починаючи з 20-х рр. XX ст., у радянській науці трактують як систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил поведінки (норм), що виражають волю пануючого класу або окремих класових груп (монополістичної буржуазії), усього народу (у розвинутому соціалістичному суспільстві) або революційно-демократичних сил суспільства (у державах, що виникли під час національно-визвольних революцій).

Нормою права вважалось правило поведінки, установлене або санкціоноване державою, що також забезпечує його здійснення. А нормативним актом – виданий уповноваженим на це правотворчим органом держави акт про встановлення, зміну або скасування норми права. Правовим визнавався акт, виданий державним органом, установою, організацією, у якому міститься припис, обов'язковість виконання якого забезпечує держава [6, с. 445–446; 581; 589].

З цих дефініцій видно, що поняття права, норми права, нормативного акта, правового акта є практично синонімами. Імовірно, закон та законодавчий акт теж можуть бути відповідниками зазначених понять.

У радянській системі, як і в теорії Г. Кельзена, наявне отождолення права й держави. Остання, організовуючи примус, ідентична правопорядку. З цього випливає, що будь-яка держава, навіть авторитарна (і тоталітарна!) є правовою. Хоча Г. Кельзен поділяв держави на демократичні й недемократичні, демократія в його розумінні – це спосіб прийняття чи затвердження законів більшістю голосів. Головним у демократії він уважав не ліберальну економічну свободу в умовах капіталізму чи форму власності в умовах соціалізму, а свободу духовну. Тут можна констатувати схожість переконань Г. Кельзена й теоретиків австромарксизму – О. Бауера, М. Адлера, К. Реннера, які в побудові соціалізму на перший план ставили норми моралі.

З огляду на міркування К. Гельзена, можна зробити логічний висновок, згідно з яким фашистська, нацистська чи комуністична держави є правовими. Однак автор цього не мав на увазі. Уже наприкінці свого життя в дослідженнях «Про свободу» та «Комуністична теорія права» учений писав, що хоча дві світові війни, фашизм, нацизм і комунізм спричинили повернення знову до природного права як релігійно-метафізичної доктрини, у якій право трактується як вічне, незмінне, і яке в особі Бога має свого творця, оповісника й суддю, усе-таки він залишається на позиціях нормативізму й зауважує, що теоретики природного права, намагаючись вирішити проблему абсолютної справедливості, ставлять собі завдання, що не може бути виконано в принципі. Люди мають психологічну потребу у виправданні своєї поведінки, трактуванні її як абсолютно доброї й абсолютно справедливої. Раціональна наука не може розв'язувати цю проблему, оскільки для раціонального пізнання не існує й не може існувати абсолютної справедливості, а отже, зазначене питання не можна вирішити шляхом людського пізнання, з огляду на що її слід вилучити зі сфери пізнання. Категорії абсолютності – це швидше предмет метафізики або теології.

Тому позитивне право, нормативістське розуміння справедливості є більш правильним як юснатуралістичне, оскільки воно піддається раціоналістичному вивченню. Позитивне право, тобто вироблений шляхом законодавства чи звичаю примусовий порядок, є дієвим. Учення про природне право є дуалістичним, а позитивне право – моністичним. Згідно з останнім (монізмом), існує лише одне право – позитивне. Установлена Чистим Правознавством засаднича (ключова) норма не є відмінним від позитивного права правом; вона є тільки підґрунтям його чинності, її трансцендентально-логічною умовою чинності, такою, що має не етико-політичний, а пізнавально-теоретичний характер.

Після того, як ми спробували розібратися з нормативізмом як оригінальною, і такою, що бере початок ще зі Стародавнього Риму, доктриною, у читача, як і в автора, виникає запитання: потрібний чи не потрібний сьогодні нормативізм та чи можна його застосовувати як методологію в юридичній теорії

(науковому пізнанні) й на практиці (практичному пізнанні)? Попри особисту нелюбов до нормативізму, що породжує юридичний догматизм та юридичну схоластику (більшість наших учених і практиків є нормативістами), змушені визнати, що юридичне пізнання, особливо в правозастосуванні, без нормативізму є неможливим. Нормативізм, поряд із лінгвістичною та логічною методологіями має залишатися в юриспруденції, особливо практичній. З іншого боку, виявляючи прихильність до поліметодологічного підходу в юридичному пізнанні, вважаємо, що нормативістська методологія в теорії придатна лише для наукового коментування законодавчих чи підзаконних актів. Учений повинен користуватися натуралістичною, психологічною, феноменологічною, діалектичною, екзистенціалістською, структуралістською, герменевтичною (і лише потім – нормативістською) методологією або творити на їх підґрунті власну методологію наукового юридичного пізнання. Це може виглядати утопією в умовах жорсткого прагматизму й утилітаризму юридичної практики, досить скромної філософської та методологічної підготовки студентів-юристів у вітчизняних вузах.

В умовах тенденції до вестернізації юридичної освіти (у нас усе-таки статутна система права, а не прецедентна), домінування логічного нормативізму в юридичній дидактиці, вважаємо, що флагманами у формуванні юридичного світогляду у фахівців та інших членів громадянського суспільства є науково-педагогічні та наукові працівники. А це мають бути люди з високою ерудицією, ґрунтовними професійними знаннями, високою культурною. Цих вимог можна досягти, зокрема, завдяки засвоєнню надбань у сфері філософії, психології, соціології, а також оволодінню поліметодологічним підходом у професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кельзен Г. Чисте правознавство. З додатком: Проблема справедливості / Г. Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.

2. Lech Morawski. Głowne problemy wspolczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian. Wydanie IV / Warszawa : Wydawnie two Prawnicze Lexis Nexis, 2005. – 410 с.
3. Lech Dubel. Historia doktryn politycznych i prawnych: do schyłku XX wieku. Wydawnie 3, Warszawa, Lexis Nexis. – 2009. – 520 с.
4. Wolfgang Naucke. Rechtsphilosophische Grundbegriffe. 3. neubearb Aufe. – Neuwied; Kriftel: Luchterhand, 1996. – 179 с.
5. Jerry Stelmach, Ryszard Sarkowicz. Filozofia prawa XIX i XX wieku. Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1998. – 200 с.
6. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. – 846 с.

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 343.985:343.132

Топчий Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету ДПС України;

Карпенко Наталія Василівна – здобувач кафедри кримінального процесу НАВС, старший слідчий в особливо важливих справах ГСУ МВС України

Topchiy Vasyl – Honored Lawyer of Ukraine, Doctor of Law, Associate Professor of Criminal Law, Procedure and Criminalistics department of National University of State Tax Service of Ukraine;

Karpenko Natalia – Researcher of National Academy of Internal Affairs senior investigator for particularly important cases in Central Investigation Department of Ministry of Internal Affairs of Ukraine

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ТА ОБШУКУ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

PROBLEMATIC ISSUES OF REVIEW AND SEARCH OF A DWELLING OR OTHER PROPERTY

Розкрито актуальні проблеми правового регулювання проведення огляду, обшуку житла чи іншого володіння особи.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство; досудове розслідування; проникнення до житла; слідчі дії; огляд і обшук житла чи іншого володіння особи.

Раскрыты актуальные проблемы правового регулирования проведения осмотра, обыска жилища или иного владения лица.

Ключевые слова: уголовное процессуальное законодательство; досудебное расследование; проникновение в жилище; следственные действия; осмотр и обыск жилища или иного владения лица.

The generalization of investigative practices of 2013 allows to conclude that among the urgent issues of investigative activity, there is the imperfection of legal regulation of procedure to inspect and search of a dwelling or other person's property by an authorized person without an approval of the investigating judge, and also the procedural order inconsistencies of these proceedings leading to delays of criminal proceedings and in some cases – the loss of opportunities to gain the important evidence.

The purpose of this article is to determine the specific problems arising in the course of investigation (search) actions, such as an inspection and search of a dwelling or other property and to develop the proposals for their solution.

According to the Article 237, Criminal Procedure Code of Ukraine, depending on the object there are the following types of inspection: 1) inspection of the scene; 2) inspection of the area; 3) inspection of premises; 4) inspection of things; 5) inspection of documents; 6) inspection of the corpse. Each type of investigative inspection has its specific characteristics that determine the order of the prosecution. But at the same time there is a number of procedural and tactical provisions that are common to all types of inspections.

One of the problematic issue in our opinion, is the inspection of the scene in a dwelling or other property under the written agreement of the person who owns it.

Inspection of the scene mainly refers to the urgent investigative (detective) actions to be carried out immediately after the notification of committed or is being prepared a criminal offense. In urgent cases, the inspection of the scene is admitted to entering information into the

Unified Register of pre-trial investigations part 3 of article 214 of Criminal Procedure Code of Ukraine.

However, in part 2 of Article 234 of Criminal Procedure Code of Ukraine, it is noted that the search is based on decision of the investigating judge. The rules for the search are defined by the provisions of the article 236 of Criminal Procedure Code of Ukraine.

Also considering the inspection as an independent investigative action (Article 237 of Criminal Procedure Code of Ukraine), the legislator says only that the inspection of housing or other property is under the rules envisaged for the search of a dwelling or other property.

In order to resolve this situation, it would be advisable to fix legally the possibility of inspection of scene in a dwelling or other property without the approval of investigating judge and also make changes to the Criminal Procedure Code, clearly anticipating with the consent of the owner of an overview of housing or other property may be carried out without appealing to the court.

Not least important, in our view, the issue of criminal justice today is the advisability of witnesses Institute's existence, their forms and degree's involvement in participation of the conduct of proceedings.

We agree with the idea of Kolesnikov O. A., that the legislator should define clearly the procedural status of witnesses, to establish a system of guarantees, the rights, freedoms and responsibilities of the person who engaged in the conduct of investigative (detective) acts as a witness and also to establish the responsibility for refusing to participate in the investigation (search) action as a witness without valid reasons.

Equally important is the proper settlement of the issues related to the proceedings, including enforcement actions in the home or other person's property. Such investigative (detective) effect is a search that has similarities with investigative review.

Another problematic issue is the involvement of workers of operating unit to the investigative (detective) actions, in particular inspection and search.

The highlighted problems require further studies with entering the relevant amendments to the regulatory legal acts and further introduction of the police force's activity.

Keywords: criminal procedural law; pre-trial investigation; entry into a dwelling; investigative procedures; examination and search of a dwelling or other property.

Конституція України кожній людині гарантує недоторканність житла, недопущення проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку без умотивованого рішення суду [1]. Крім того, Основний Закон визначає Україну як демократичну, соціальну, правову державу, головним обов'язком якої є утвердження й забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Зазначені конституційні права й свободи людини гарантуються та забезпечуються під час кримінального провадження. Згідно зі ст. 13 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених цим Кодексом [11, с. 38].

Узагальнюючи слідчу практику 2013 року, можна зробити висновок, що одним з актуальних питань слідчої діяльності є недосконалість правової регламентації порядку проведення огляду й обшуку житла чи іншого володіння особи уповноваженою особою без ухвали слідчого судді, а також неузгодженість процесуального порядку цих процесуальних дій, що призводить до затягування кримінального провадження, а в деяких випадках – до втрати можливості здобуття важливих фактичних даних.

Метою статті є визначення окремих проблем, що виникають під час здійснення таких слідчих (розшукових) дій, як проведення огляду й обшуку житла чи іншого володіння особи, а також вироблення пропозицій щодо їх розв'язання.

У юридичній літературі аспекти проведення огляду й обшуку житла чи іншого володіння особи були предметом наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Ю. П. Аленіна, О. М. Бандурки, Є. М. Блажівського, О. Л. Булейко,

В. Г. Гончаренка, Г. Ф. Горського, М. М. Гродзинського, А. Ф. Коні, С. Я. Лихової, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. А. Погорєцького, Ю. Є. Полянського, Г. Ю. Рунова, В. Я. Тація, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумила та ін. Водночас ці проблеми в окремих наукових дослідженнях розглянуто фрагментарно, переважно в межах загальних питань організації розслідування або на рівні окремих криміналістичних методик. Після прийняття нового КПК України 2012 р. в науковій літературі відсутні дослідження, у яких було б систематично досліджено концептуальні питання проведення огляду й обшуку житла чи іншого володіння особи.

Слід зазначити, що норм, які б безпосередньо закріплювали принцип недоторканності житла, у Кримінально-процесуальному кодексі УРСР, затвердженому й уведеному в дію 1927 р., не було. Правовою підставою для провадження таких слідчих дій, як обшук і виїмка, була постанова слідчого. Слідчий, відповідно до ст. 173 цього Кодексу, у разі необхідності проведення в певному приміщенні або в якої-небудь особи обшуку чи виїмки предметів, що мали або могли мати значення для справи, складав про це мотивовану постанову, пред'являв вимогу про видачу цих предметів і проводив за необхідності обшук або виїмку в примусовому порядку. У разі, коли здійснювалося вилучення й огляд документів, що містять державну, дипломатичну чи військову таємниці, необхідною була згода прокурора. Відповідно до ст. 176 цього Кодексу, присутність прокурора була необхідною під час обшуку та виїмки в приміщеннях, у яких мешкають дипломатичні представники, а також у приміщеннях, у яких проживають дипломатичні представники, члени дипломатичних представництв та їх сім'ї [4, с. 62–64].

Відповідно до ст. 177 (Підстави для проведення обшуку) Кримінально-процесуального кодексу 1961 р., правовою підставою для проведення обшуку була постанова слідчого і тільки з санкції прокурора. Однак у невідкладних випадках обшук міг бути проведений без санкції прокурора, але з наступним повідомленням його протягом доби про зроблений обшук та його результати. Згідно зі ст. 181 цього Кодексу,

обшук проводився в присутності не менше двох понятих і особи, яка перебувала в приміщенні, у разі її при відсутності – представника домоуправління або місцевої Ради депутатів трудящих. Відповідно до ст. 182 зазначеного Кодексу, присутність прокурора й представника Міністерства закордонних справ були обов'язковими під час обшуку та виїмки в приміщеннях дипломатичних представництв, а також у приміщеннях, у яких проживають члени цих представництв та їх сім'ї [5, с. 72–73].

Переважає більшість положень, що регулюють підстави та порядок провадження слідчих (розшукових) дій, які обмежують право на недоторканність житла й іншого володіння особи (ст. 233, 234 та інші КПК України 2012 р.), містять не правила, а винятки з конституційної вимоги про недоторканність житла. Для розкриття поняття права особи на недоторканність житла та іншого володіння доцільно здійснити комплексне дослідження положень КПК України та кримінально-процесуального законодавства деяких інших країн пострадянського простору.

Право особи на недоторканність житла закріплено в багатьох міжнародних документах із прав людини: у ст. 12 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. тощо. Кожна держава, що проголошує демократичні засади здійснення правосуддя, намагається, щоб ці міжнародні положення найбільш повно, чітко та послідовно відображалися в її національному законодавстві. Як зазначає В. Новіков, захист і свобода людини та громадянина забезпечується на двох рівнях: по-перше, права людини охороняються національними законодавствами держав, по-друге, на більш високому рівні – міжнародно-правовими актами [2, с. 68].

У загальному значенні недоторканність житла пов'язана з волевиявленням особи, яка в ньому проживає [3, с. 9]. Право особи на недоторканність житла та іншого володіння в законодавстві більшості країн пострадянського періоду сформульовано приблизно однаково. Зокрема, у ч. 1, 3 ст. 14–1 КПК України 1960 р. зазначено, що громадянам гарантується

недоторканність житла та ніхто не має права увійти в житло проти волі осіб, які проживають у ньому, а обшук, виїмка, огляд приміщення в громадян можуть провадитися тільки на підставах і в порядку, визначених цим Кодексом [6, с. 61].

Згідно зі ст. 12 КПК Російської Федерації, житло є недоторканим, огляд житла проводиться тільки за згодою осіб, які в ньому проживають або на підставі судового рішення, як і обшук та виїмка в житлі, за винятком випадків, передбачених ч. 5 ст. 165 цього Кодексу [7].

У ст. 12 КПК Республіки Молдова зазначено, що недоторканність житла гарантує закон, а під час кримінального судочинства ніхто не має права проникати в житло всупереч волі осіб, які в ньому проживають чи його займають, інакше як у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом [8].

Відповідно до ст. 14 КПК Республіки Білорусь, гарантується недоторканність житла та інших законних володінь фізичних і юридичних осіб. Ніхто не має права увійти в житло та інше законне володіння особи всупереч її волі. Обшук, виїмка, огляд приміщень, провадження інших процесуальних дій, пов'язаних із проникненням у житло й інше законне володіння, можуть проводитися тільки на підставах і в порядку, передбачених Кодексом [9].

У ст. 17 КПК Республіки Казахстан зазначено, що житло є недоторканим, а проникнення до житла всупереч волі осіб, які його займають, провадження його огляду й обшуку допускається лише у випадках і в порядку, установлених законом [10].

У чинному законодавстві України право особи на недоторканність житла чи іншого володіння закріплено в ст. 30 Конституції України, прийнятій на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, та в ст. 13 КПК України.

Порівнюючи вимоги вищезазначених законів, можна зробити висновки про те, що, з одного боку, законодавець нормативно закріплює право особи на недоторканність житла лише в Конституції України, а в кримінально-процесуальному законі зазвичай встановлює винятки з цього правила (КПК РФ), а з іншого – законодавець більш повно й послідовно розкриває зміст права особи на недоторканність житла не тільки в конституційних нормах, а й безпосередньо в тексті кримінально-

процесуального закону (КПК Республіки Молдова). Таким самим шляхом пішов законодавець і в Україні.

Відповідно до ст. 237 КПК України, залежно від об'єкта можна виділити такі види огляду: 1) огляд місця події; 2) огляд місцевості; 3) огляд приміщень; 4) огляд речей; 5) огляд документів; 6) огляд трупа. Кожний із видів слідчого огляду має свої специфічні особливості, що визначають порядок його проведення, проте водночас існує низка положень процесуального й тактичного характеру, загальних для всіх видів оглядів [11, с. 603].

Одним із проблемних питань, на нашу думку, є проведення огляду місця події в житлі чи іншому володінні за письмовою згодою особи, яка ним володіє.

Огляд місця події переважно належить до невідкладних слідчих (розшукових) дій, які повинні бути проведені негайно після повідомлення про вчинене чи таке, що готується, кримінальне правопорушення. У невідкладних випадках проведення огляду місця події допускається до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань ч. 3 ст. 214 КПК України.

Так, Л. Д. Удалова розглядає можливість огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи тільки згідно з правилами проведення обшуку, вважаючи, що вони передбачають і підстави для проведення слідчої дії. Таким чином, навіть у випадках, коли особа заявила про вчинене стосовно неї кримінальне правопорушення і не заперечує щодо проведення в її житлі чи іншому володінні, яке є місцем події, огляду, слідчий мусить витрачати час і засоби на оформлення необхідних документів і одержання дозволу слідчого судді [12, с. 11].

Водночас у ч. 2 ст. 234 КПК України зазначено, що обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. Правила проведення обшуку визначаються положеннями ст. 236 КПК України. Також, розглядаючи огляд як самостійну слідчу дію (ст. 237 КПК України), законодавець зазначає тільки про те, що огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

Більше того, огляд місця події – єдина слідча дія, що може бути проведена до внесення відомостей до ЄРДР. Отримання ухвали слідчого судді в цьому випадку виключається, оскільки слідчий за погодженням із прокурором або прокурор можуть звернутися до суду з відповідним клопотанням лише після початку досудового розслідування.

Підставою для проведення огляду є наявність достатніх відомостей, що свідчать про можливість досягнення його мети. За наявності достатніх даних, що свідчать про необхідність проведення огляду, слідчий чи прокурор приймає рішення про його проведення. Зазвичай це рішення ніде спеціально не фіксують. У разі, коли необхідно здійснити огляд житла чи іншого володіння особи, обов'язково слід дотримуватися вимог ст. 233, 237 КПК України.

Коли особу злочинця не встановлено, оперативне та якісне проведення огляду місця події є запорукою розкриття кримінальних правопорушень за гарячими слідами і подальшого успішного досудового розслідування в кримінальному провадженні, адже під час огляду місця події слідчий вивчає слідову картину, виявляє сліди кримінального правопорушення, що можуть визначити особу, яка його скоїла.

Нечітка врегульованість в КПК України порядку проведення огляду в житлі чи іншому володінні особи зумовлює різні підходи практиків до проведення слідчих (розшукових) дій. Ми вивчили матеріали 320 кримінальних проваджень із головних управлінь МВС України в місті Києві, Київській і Львівській областях та управлінь МВС України в Чернігівській, Сумській і Херсонській областях. Лише у 24% випадків, якщо місцем події було житло чи інше володіння особи, слідчий звертався до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення такої слідчої (розшукової) дії, а в інших випадках огляд проводився за письмовою згодою особи, яка є власником житла.

У злочинах, скоєних проти власності особи, життя та здоров'я особи, огляд місця події часто пов'язаний з оглядом житла чи іншого володіння особи. У таких випадках зволікання з оглядом неминуче призводить до втрати біологічних зразків, а також інформації про час настання смерті особи з огляду на

зміну трупних ознак і, на нашу думку, проведення цієї слідчої дії за письмовою згодою особи, що є власником житла чи іншого володіння особи, є правильним.

Відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК України, слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину [11, с. 589]. Однак законодавець цією нормою дає дозвіл лише на вхід до житла чи іншого володіння особи, а не передбачає можливість проведення в них слідчих (розшукових) дій.

З метою врегулювання цієї ситуації доцільно було б законодавчо закріпити можливість проведення огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи без отримання ухвали слідчого судді, а також внести зміни до КПК України, чітко передбачивши, що в разі наявності згоди власника огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведений без звернення до суду.

Не менш важливою, на нашу думку, проблемою кримінального судочинства нині залишається доцільність існування інституту понятих, форми їх залучення та ступінь участі в проведенні процесуальних дій. Законодавець у чинному КПК України зменшив кількість слідчих (розшукових) дій, у яких участь понятих є обов'язковою. Відповідно до п. 2 ч. 7 ст. 223 КПК України, обшук або огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється за обов'язкової участі не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії [11, с. 549].

Проведення зазначених слідчих (розшукових) дій без участі понятих робить ці дії нелегітимними. Дані, одержані внаслідок таких дій, не мають доказового значення. Отже, понятій є важливою процесуальною «фігурою» в кримінальному процесі України. Однак проведення огляду в житлі чи іншому володінні особи, у якому було вчинено злочин проти власності особи чи проти життя та здоров'я особи, може тривати не одну годину, через що залучення понятих для проведення цієї слідчої (розшукової) дії є проблемним. Дані

соціологічних досліджень свідчать про небажання населення надавати допомогу правоохоронним органам, зокрема у формі участі в процесуальних діях як понятих (96 % опитаних слідчих відповіли, що в їх практиці наявні факти відмови понятих від участі в слідчих діях, а 63 % респондентів зазначили, що ці випадки трапляються часто) [14, с. 10–11].

Слід також погодитись із думкою О. Л. Булейко, яка зазначає, що цьому суб'єкту приділяється недостатньо уваги на нормативно-правовому рівні: у жодному нормативному документі чітко не визначено ні поняття «понятий», ні його процесуальний статус. На науково-теоретичному рівні вчені-юристи у своїх дослідженнях якщо й розглядають це питання, то здебільшого зазначають випадки, коли в слідчих діях повинні брати участь поняті, та називають осіб, які не можуть ними бути [14, с. 19].

Так, відповідно до ч. 6 ст. 237 КПК України, слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі (у тому числі й понятим) залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність [11, с. 606]. Однак у цьому разі порушуються конституційні права понятого. Крім того, на практиці досить багато випадків, коли громадяни, які залучені як поняті, залишають місце події через декілька годин після початку його огляду. На нашу думку, це зумовлено тим, що на сьогодні відсутній чіткий механізм залучення осіб як понятих. Не передбачено й відповідальності за відмову громадянина від участі як понятого.

Опоненти позиції збереження інституту понятих у кримінальному судочинстві зазначають, що ці особи зазвичай не володіють достатніми знаннями, щоб правильно оцінити дії правоохоронців із позиції їх правомірності/неправомірності, часто перебувають осторонь місця події, а їх увагу слідчі активізують тільки тоді, коли певні об'єкти вже виявлені та вилучені. Непоодинокими є випадки залучення так званих «штатних понятих», факти фальсифікацій, що взагалі нівелює ідею громадського контролю за діяльністю органів досудового слідства [13, с. 327–340]. Ґрунтовне дослідження кримінального судочинства держав англосаксонської та континентальної систем

права (США, Англії, Німеччини, Франції) дало змогу О. Л. Булейко зробити висновок про те, що в кримінально-процесуальному законодавстві демократичних країн відсутній інститут понятих, або він має вкрай обмежене застосування, тож для України в контексті євроінтеграційних процесів такий позитивний досвід повинен стати орієнтиром для впровадження правових реформ відповідно до міжнародних стандартів [14, с. 10].

Слід погодитися з думкою О. А. Колесникова про те, що було б доцільним законодавцю чітко визначити процесуальний статус понятих, закріпити систему гарантій прав, свобод та обов'язків особи, яку залучають до проведення слідчої (розшукової) дії як понятого, а також установити відповідальність за відмову від участі в слідчій (розшуковій) дії як понятого без поважних на те причин [15, с. 43].

Не менш важливим є належне врегулювання питань, пов'язаних із проведенням процесуальних, у тому числі примусових, дій у житлі чи іншому володінні особи. Такою слідчою (розшуковою) дією є обшук, подібний до слідчого огляду. В обох випадках слідчий проводить обстеження місцевості, приміщень та інших об'єктів з метою виявлення, фіксації й вилучення різних матеріальних джерел криміналістичної інформації. Водночас обшук та огляд – це різні слідчі (розшукові) дії.

У ч. 1 ст. 236 КПК України передбачено необхідність ужиття належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, а в ч. 4 цієї ж процесуальної норми зазначено, що обшук може бути проведений за відсутності особи в житлі чи іншому володінні. У такому разі копія ухвали слідчого судді про проведення обшуку повинна бути залишена на видному місці, а слідчий, прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що перебуває в житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб. Однак залишаються незрозумілими питання щодо проведення обшуку в невідкладних випадках, зокрема, який процесуальний документ слід залишити в житлі чи іншому володінні особи, якщо обшук проводиться без ухвали суду, хто його має

підписувати, чи потрібно залишати копію протоколу на місці проведення обшуку.

Окремим проблемним питанням є залучення працівників оперативного підрозділу до слідчих (розшукових) дій, зокрема до огляду й обшуку. У чинному КПК України відсутня норма, яка б надавала слідчому право вимагати допомогу від оперативних підрозділів під час провадження окремих процесуальних дій. Згідно з положенням § 2 гл. 3 КПК України, оперативні підрозділи належать до сторони обвинувачення, однак у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, що тлумачить поняття сторони обвинувачення в кримінальному провадженні, оперативні підрозділи не зазначені. Відповідно до ч. 2 ст. 41 КПК України, співробітники оперативного підрозділу не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою та звертатись із клопотаннями до слідчого судді або прокурора, а також виходити за межі доручення слідчого або прокурора.

У ст. 71 КПК України закріплено норму, що дає змогу слідчому залучати спеціаліста для консультування та надання допомоги під час досудового розслідування. У ч. 1 ст. 236 та ч. 3 ст. 237 КПК України передбачено право слідчого й прокурора запрошувати спеціалістів та інших учасників кримінального провадження для участі в обшуку й огляді. Однак чи має оперативний працівник спеціальні знання та чи може бути залучений до слідчих (розшукових) дій під час огляду й обшуку житла чи іншого володіння особи як інші учасники кримінального провадження, у КПК України чітко не визначено.

Слід погодитися з думкою О. В. Швидкової про те, що неузгодженість окремих норм КПК України перешкоджає залученню працівників оперативних підрозділів до проведення слідчих (розшукових) дій із метою надання допомоги слідчому та для усунення правової невизначеності. Тому було б доцільно доповнити ч. 2 ст. 40 КПК України пунктом, згідно з яким слідчий матиме повноваження залучати співробітників відповідних оперативних підрозділів для надання допомоги під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема під час огляду й обшуку [16, с. 382].

Висвітлені питання потребують подальшого дослідження з унесенням відповідних змін до нормативно-правових актів і подальшим упровадженням у діяльність правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР : за станом на 6 жовт. 2013 р. № 586-18. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Новиков В. Право гражданина на неприкосновенность жилища / В. Новиков // Уголовное право. – 1999. – № 1. – С. 68–69.

3. Володина Э. А. Конституционное право советских граждан на неприкосновенность жилища : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Э. А. Володина. – М., 1981.

4. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. – М. : Гос. изд. юрид. лит., 1950. – 155 с.

5. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. – К. : Держ. вид-во політ. л-ри УРСР. – К., 1961. – 201 с.

6. Кримінально-процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / за заг. ред. В. Т. Маляренка, Ю. П. Аленіна. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 944 с.

7. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 дек. 2001 г. № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://base.garant.ru/12125178/24/#block_11524.

8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. – Кишинев, 2003.

9. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900295#load_text_none_1_.

10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 дек. 1997 г. № 206-І [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00147&uro=080232>.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 844 с.

12. Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України : матеріали міжвуз. наук. конф. (Київ, 26 квіт. 2013 р.) / Національна академія прокуратури України. – К. : Алерта, 2013. – 168 с.

13. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : [моногр.] / Є. Д. Лук'янчиков. – К. : НАВС України, 2005. – 360 с.

14. Булейко О. Л. Участь понять у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. Л. Булейко. – К., 2009. – 19 с.

15. Актуальні питання розслідування злочинів / уклад. Л. М. Кирій / МВС України. – К., 2013. – 253 с.

16. Швыдкова Е. В. Процессуальные полномочия оперативных подразделений на стадии досудебного расследования / Е. В. Швыдкова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). – № 2–1. – Ч. 2. – С. 377–383.

УДК 343.983:343.144

Рогатюк Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Rohatiuk Igor – PhD in Law, Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine, applicant of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs

РОБОТА З РЕЧОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF WORK WITH MATERIAL SOURCES OF FORENSIC INFORMATION WHEN INVESTIGATING CRIMES

Розкрито теоретичні та практичні аспекти роботи з речовими джерелами криміналістичної інформації під час розслідування злочинів. Проаналізовано правову природу таких джерел, визначено головні етапи роботи з окремими їх категоріями під час розслідування злочинів.

Ключові слова: криміналістична інформація; речові докази; судова експертиза; розслідування злочинів.

Раскрыты теоретические и практические аспекты работы с вещественными источниками криминалистической информации при расследовании преступлений. Проанализирована правовая природа указанных источников, определены основные этапы

работы с отдельными их категориями в процессе расследования преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая информация; вещественные доказательства; судебная экспертиза; расследование преступлений.

The article notes that criminal activity is a form of practical activity and involves a process of human interaction with the environment. In addition, regardless of the types and forms, it is always material. Such interaction is accompanied by the formation of traces-images, «marks» of committing a crime at the scene, which is the source of forensic information. Because of committing crime, they are kept for some time after the end of its existence, creating objective conditions for the cognition of the phenomenon that existed in the past. Thus, an investigation a specific procedural form of cognition of criminal activity is carried out in consideration of the detected traces and always lags behind the fact of committing a crime. This leads to some epistemological (cognitive) and procedural difficulties when establishing events of the crime and certain elements of corpus delicti, involvement of a person in committing a crime.

The analysis of technical and forensic provision of criminal proceedings in Ukraine over the last year shows an objective picture of current problems of tactical and methodological technical and forensic provision of their investigation.

The necessity to use expertise at all stages of a criminal proceeding is the requirement of our time, which not only provides law enforcement needs on the effectiveness of collection, verification and evaluation of evidence, but also guarantees the rights of all actors of the process.

Practice shows that, besides a forensic expert, a biologist expert is additionally required for the work with biological objects at the scene, such expert will be able to find and seize traces professionally and competently, give search information directly at the scene, having done the rapid analysis of the revealed traces.

Thus, the activity of the pre-trial investigation bodies, which includes searching, revealing and fixing sources of forensic information, as well as presenting them as evidence, is multifaceted, diverse in nature, and requires not only forensic expertise, but also

expertise such natural and technical sciences as physics, chemistry, biology, anatomy, physiology, psychology, forensic medicine, etc.

Nowadays there are a number of problems impeding effective work of law enforcement bodies as regards revealing, fixing and securing material sources of forensic information, that cause an increase in the number of unsolved crimes. There is an urgent need for qualified specialists in various fields of science, as well as adequate financial support of their activities.

Keywords: forensic information; evidence; forensics; crime investigation.

Злочинна діяльність є різновидом практичної діяльності та передбачає процес взаємодії людини з навколишнім середовищем. Крім цього, незалежно від її видів і форм, вона завжди є матеріальною. Така взаємодія супроводжується утворенням слідів-відображень, «відбитків» учинення злочину на місці події, що є джерелом криміналістичної інформації. Унаслідок учинення злочину вони зберігаються певний час після закінчення її існування, що створює об'єктивні передумови для пізнання явища, яке існувало в минулому. Таким чином, розслідування як специфічна процесуальна форма пізнання злочинної діяльності здійснюється з урахуванням виявлених слідів і за часом завжди відстає від факту вчинення власне злочину. Це призводить до певних гносеологічних (пізнавальних) і процесуальних труднощів під час установлення події злочину й окремих елементів складу злочину, причетності особи до вчинення злочину.

Сліди злочину в широкому розумінні, як будь-які відображення події, є наслідком взаємодії злочинця (безпосередньо або опосередковано) з навколишнім середовищем. Відображення злочинної події (сліди) містять інформацію про обставини й особу, яка її вчинила. Утворення слідів відбувається відповідно до визначених об'єктивних закономірностей, пізнання яких дає змогу розробляти науково обґрунтовані прийоми й методи роботи з ними. Отже, унаслідок злочину утворюються відображення (сліди), що є джерелом інформації про нього.

Аналіз стану техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень в Україні протягом останнього року демонструє об'єктивну картину наявних проблем тактичного та методичного техніко-криміналістичного забезпечення їх розслідування.

Необхідність використання спеціальних знань на всіх етапах кримінального провадження є вимогою сьогодення, яке не лише забезпечує потреби правоохоронних органів щодо ефективності збирання, перевірки та оцінки доказів, а й гарантує дотримання прав усіх учасників процесу.

Відомо, що речові джерела криміналістичної інформації дають змогу визначити об'єкт, який їх залишив, установити окремі ознаки цього об'єкта і, зрештою, ідентифікувати його. Речові джерела містять значний обсяг інформації, проте сучасна криміналістична практика використовує лише її частину.

На місці події зазвичай є чимало речових об'єктів, багато з яких не стосуються події злочину, який розслідують. Тому важливо виділити із загальної маси об'єкти, залишені саме особою, яка вчинила злочин, щоб швидко й оперативно встановити її і притягнути до кримінальної відповідальності.

Окрім цього, на практиці експерти нерідко стають свідками фактів, коли не особи, які вчинили кримінальне правопорушення, а саме співробітники міліції, з огляду на свій непрофесіоналізм, спричиняють зникнення джерел інформації про подію злочину. Якщо інформацію про подію злочину неможливо відновити за допомогою показань свідка й потерпілого, то знищені сліди злочину відновленню не підлягають. Головною причиною знищення слідів злочину є недостатність належних професійних умінь і навичок слідчих та прокурорів, недотримання правил поведінки під час проведення слідчих (розшукових) дій загалом, особливо під час проведення огляду місця події.

Саме вміння дати правильну оцінку речовим об'єктам, знайденим на місці події, і зафіксувати їх з дотриманням вимог норм Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, відіграє першочергову роль під час розслідування злочинів.

Окрім питання роботи з речовими джерелами криміналістичної інформації досліджено в працях таких учених-

криміналістів і практиків: Т. В. Авер'янова, В. Д. Басая, В. П. Бахіна, Р. І. Балагути, Р. С. Белкіна, П. Д. Біленчука, Т. В. Варфоломєєвої, В. К. Весельського, В. Г. Гончаренка, Г. Л. Грановського, О. П. Дубового, А. В. Іщенко, Є. Д. Лук'янчикова, Н. П. Майліса, В. А. Образцова, Е. Р. Росинської, М. В. Салтєвського, П. Ю. Тимошенка, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька та ін.

Термін «криміналістична інформація» в юридичній літературі почав використовуватися з появою наукових праць, автори яких досліджували проблеми боротьби зі злочинністю, питання розслідування злочинів, автоматизації, алгоритмізації та комп'ютеризації криміналістичної діяльності.

Одним із найпоширеніших видів юридичної інформації є криміналістична. Ця інформація виникає в процесі криміналістичної (слідчої, експертної, судової) діяльності й використовується під час розслідування злочинів, з'ясування об'єктивної істини.

Криміналістична інформація – не просто сукупність будь-яких відомостей. Вона дає змогу встановлювати обставини події злочину, власне злочинця, засоби вчинення злочину, безпосередній предмет злочинного діяння та його слідову картину.

Джерелами криміналістичної інформації, на думку вчених-криміналістів П. Д. Біленчука, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко, є матеріальні об'єкти в широкому їх розумінні, що причинно пов'язані з подією злочину, оскільки остання розвивається в матеріальному середовищі [1, с. 33].

До найбільш поширених речових джерел інформації належать сліди, які за своєю суттю є матеріальними й ідеальними продуктами механізму злочину, тобто результатом взаємодії суб'єктів злочину між собою та матеріальним середовищем.

Досліджуючи природу слідів речових джерел криміналістичної інформації слід зауважити, що вони передусім є носіями інформації про події минулого, оскільки відображають властивості предметів і явищ, що їх залишили.

Сліди є одним із найефективніших засобів установлення об'єктивної істини під час розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

Діяльність щодо виявлення, фіксації, дослідження, оцінки й використання слідів – джерел інформації (фактичних даних)

становить суть розслідування. Саме тому вміння «читати» сліди злочину – одне з головних завдань співробітників правоохоронних органів.

Справжню революцію в криміналістиці здійснив метод генотипоскопії (генної ідентифікації або генної дактилоскопії). Він ґрунтується на тому, що кожна людина має чітко визначену, тільки їй властиву, незмінну впродовж життя індивідуальну ознаку – певну характеристику ДНК (схожість може бути тільки в однопіччєвих близнюків). Порівняння знайдених слідів із біологічними виділеннями підозрюваної особи дає змогу з достовірністю підтвердити або спростувати її причетність до злочину [2, с. 93].

Дослідження, проведені останніми роками (з огляду на розроблення та прийняття нового КПК України), підтвердили, що створена завдяки наявному досвіду система доказів є універсальною, передбачає використання в кримінальному процесі будь-якої необхідної для вирішення справи інформації. Інша річ, наскільки повно використовуються відомості, які можна об'єктивно отримати, адже, керуючись положеннями нового КПК України і не відступаючи від установлених ним правил, висококваліфікований слідчий отримає процесуальним шляхом докази, необхідні для правильної кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення та притягнення особи до кримінальної відповідальності, завдяки чому розкриє злочин. Водночас інший слідчий, з нижчим рівнем кваліфікації, який не має належних професійних знань і досвіду, не зможе встановити особу, яка вчинила злочин та притягнути її до відповідальності.

Слідчий або прокурор первинно аналізують інформаційні сигнали, а не докази. Початкова криміналістична інформація зазвичай закодована (у пам'яті свідків, зброї, слідах взуття злочинця та ін.). І лише її декодування (допит свідків, дослідження зброї, взуття) породжує докази, виявляє зв'язок досліджуваних джерел інформації з предметом доказування.

Так, відомості, отримані від особи, дають можливість слідчому не тільки пізнати невідомі до цього обставини справи, а й поєднати їх між собою. За допомогою речових джерел інформації це вдається значно рідше. Тому робота з особою та

відомостями, отриманими від неї, має особливо важливе значення під час провадження в справі [3, с. 1].

Огляд місця події найчастіше є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, саме тому він є єдиною слідчою дією, яка в невідкладних випадках може бути проведена до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 217 КПК України) [4]. Під «невідкладними» слід розуміти такі випадки, коли зволікання з оглядом може призвести до негативних наслідків для кримінального провадження – зникнення слідів кримінального правопорушення, об'єктів, що можуть стати згодом речовими доказами, тощо.

Огляд – це слідча дія, що полягає в безпосередньому сприйнятті зовнішніх ознак матеріальних об'єктів із метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення.

Мета огляду – виявлення відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення та їх фіксація [5, с. 510].

Залежно від об'єкта можна виділити такі види огляду: 1) огляд місця події; 2) огляд місцевості; 3) огляд приміщень; 4) огляд речей; 5) огляд документів; 6) огляд трупа. Кожний із видів слідчого огляду має свої специфічні особливості, що визначають порядок його проведення. Водночас існує низка положень процесуального й тактичного характеру, загальних для всіх видів оглядів.

Місце події може не співпадати з місцем учинення злочину. Якщо злочин учинено в одному місці, а сліди його знайдено в іншому, то в матеріалах кримінального провадження фігуруватиме і місце злочину, і місце події. Якщо ж злочин учинено в тому місці, у якому було знайдено його сліди, місце злочину й місце події співпадають. Починаючи огляд, слідчий може ще не знати, чи є подія, сліди якої знайдено в цьому місці, злочином і чи тут його вчинено. Проте оскільки виявлення слідів події, що потребує розслідування, завжди є подією, то й місце її виявлення – місцем події, а її огляд – оглядом місця події.

Практика розслідування злочинів показує, що одним із факторів, який впливає на ефективність розслідування кримінальних правопорушень, є приховування злочину (негативні

обставини) чи інсценування. Виявити негативні обставини нерідко буває дуже складно, лише інколи вони нібито перебувають на поверхні та можуть сприйматися візуально. Важлива роль у їх виявленні належить спеціальним знанням, набутим завдяки спеціальній (професійній) освіті й досвіду роботи.

Для викриття інсценувань важливе значення має проведення судових експертиз, що можуть дати відповіді на спірні питання відносно істинності події, що відбулася, обставин, у тому числі й негативних, предметів та обстановки злочину. Як свідчить судово-слідча практика, здебільшого саме експертне дослідження сприяє виявленню інсценування. Більше того, воно дає змогу в окремих випадках виявити приховані професійні навички вбивці, а також прорахунки особи, яка готує й інсценує злочин.

Так, наприклад, під час розслідування вбивств призначають не тільки судово-медичну та біологічну експертизи, а й інші види експертиз, у тому числі й дослідження мікрооб'єктів, для чого здійснюють судово-медичний огляд підозрюваного. Адже на його тілі, одязі, взутті, предметах, що були при ньому, можуть залишитися не тільки біологічні виділення та кров потерпілого, а й інші сліди, що свідчать про перебування підозрюваного на місці події: частинки ґрунту, фарба, тканини, а також сліди боротьби (садна, синці, подряпини тощо). Відсутність таких слідів за певних обставин або їх розбіжність із показаннями будуть свідчити про наявність негативних обставин, що є наслідком інсценування [6, с. 91–92].

Висновок будь-якої експертизи є непрямим доказом, оскільки опосередковує результати дослідження певних речових джерел та інших об'єктів за допомогою спеціальних знань. При цьому немає значення, чи є або чи можуть бути прямими або непрямыми доказами самі речові джерела (інші об'єкти). Власне речові джерела чи об'єкти можуть виступати і як прямі, і як непрямі докази, що завжди реалізовується шляхом їх огляду чи особистого дослідження слідчим, суддею або будь-яким учасником досудового слідства чи судового розгляду кримінального провадження. Наприклад, здійснюючи огляд ножа як знаряддя злочину під час кримінального провадження, будь-який учасник судового засідання може в визначеному в

КПК України порядку звернути увагу суду на ті чи інші особливості. Ці факти повинні бути відображені в протоколі судового засідання та можуть розглядатися як докази [7, с. 75].

Зрозуміло, що сліди чи зразки запаху людини зазначені суб'єкти кримінального судочинства оглянути чи особисто дослідити не зможуть, а тому реалізувати ці різновиди речових джерел як прямий доказ неможливо. Іншими словами, речове джерело, яке не може бути безпосередньо сприйняте органами чуття людини, першочергово зором, не може бути головним і прямим доказом.

Слід чітко зрозуміти, що всі дослідження, пов'язані із запаховими слідами людини, ґрунтуються на двох аспектах:

лабораторне (або інструментальне) дослідження слідів запаху людини (полягає в лабораторному дослідженні слідів запаху людини за допомогою вмінь і навичок експерта-одоролога та спеціальної техніки);

одорологічна вибірка, що здійснюється із залученням собак-детекторів.

Кожний із цих аспектів окремо існувати не може, тому на практиці їх необхідно поєднувати, щоб отримати бажаний результат, який полягає в одержанні якомога більшого обсягу правильної одорологічної інформації, що допоможе в розслідуванні злочину.

Зразки запаху людини можуть отримувати як слідчі в процесі відповідної слідчої дії, так й експерти.

У разі експертного виїзду на місце події слідчо-оперативної групи передусім уживають заходів щодо застосування собаки-детектора для позалабораторного дослідження слідів запаху шляхом переслідування злочинця за слідами його запаху на місцевості або пошуку за слідами запаху речей і предметів, що йому належать.

Носії слідів і зразків запаху людини самостійного доказового значення не набувають, за винятком первинних носіїв, які мають доказове значення як знаряддя чи предмет злочину або як інше речове джерело.

У певних слідоутворюючих ситуаціях висновок одорологічної експертизи може розглядатися також як прямий доказ, що може бути доведено. Як уже зазначалося, сліди й

зразки запаху людини є особливим різновидом речових джерел інформації, адже містять окремі молекули пахучої речовини, що за своїми мізерними характеристиками не можуть бути сприйняті безпосередньо візуально, а тому потребують опосередкованих методів якісно-кількісного дослідження.

Сукупність ідентифікаційних генетичних ознак особи має стійкий і незмінний характер упродовж усього життя людини та передається спадково. Це властиво всьому організму людини загалом, його окремим органам, їх елементам. Генетичні ознаки містяться в усіх біологічних слідах. Принцип молекулярно-генетичної ідентифікації ґрунтується на виділенні й очищенні ДНК із досліджуваних біологічних слідів та подальшому вивченні певних ділянок (локусів) молекули.

Усі клітини організму містять ДНК-носії генетичної інформації. Для ДНК-ідентифікації можна використовувати будь-який біологічний матеріал із живого чи мертвого організму, наприклад, кров, сім'яну рідину, слину, корені волосся, шкіру, епітеліальну та кісткову тканини [8, с. 8–9].

Практика свідчить, що для роботи з біологічними об'єктами на місці події, крім спеціаліста-криміналіста, додатково потрібен спеціаліст-біолог, який зможе професійно грамотно знайти й вилучити сліди, дати пошукову інформацію безпосередньо на місці події, виконавши експрес-діагностику виявлених слідів.

Вивчаючи в трасологічному контексті форму, кількість, розташування та взаєморозміщення слідів на одязі й предметах, спеціаліст-біолог здебільшого може визначити умови їх утворення, встановити істотні для справи обставини події. Особливо важлива присутність спеціаліста-біолога під час огляду місця події в разі, коли зловмисник спробував знищити сліди злочину.

З огляду на специфічність слідів біологічного походження й здатність їх до самознищення, важливе значення мають кваліфіковані попередні дослідження, фіксація та правильне вилучення таких об'єктів на місці події, а також правильність упакування, умови збереження речових доказів, їх направлення для експертних досліджень.

Виявлені, вилучені та зафіксовані сліди досліджують, проводячи низку експертиз, зокрема судово-імунологічні,

судово-цитологічні, генотипоскопічні, дослідження волосся людини й тварин, одорологічні.

Джерела інформації, які характеризують особу обвинувачуваного, – це своєрідний матеріал (носії інформації), за допомогою якого слідчий розслідує та розкриває злочин. Без наявності сукупності різних джерел інформації не тільки не можливе розслідування, розкриття злочинів, а й розвиток власне науки криміналістики. Адже її джерелом є практика, дані про ті чи інші закономірності, які вивчає криміналістика. На практиці накопичується значна кількість інформації, без аналізу та систематизації якої неможливо ефективно протидіяти злочинності й притягувати до відповідальності осіб, які вчинили злочин.

Таким чином, діяльність органів досудового розслідування, що полягає в пошуку, виявленні та фіксації джерел криміналістичної інформації, а також представленні їх як доказу, є багатогранною, різноманітною за своєю суттю, потребує спеціальних знань не тільки з криміналістики, а й таких природничих і технічних наук, як фізика, хімія, біологія, анатомія, фізіологія, психологія, судова медицина та ін.

На сьогодні існує низка проблем, що перешкоджають ефективній роботі правоохоронних органів стосовно виявлення, фіксації та збереження речових джерел криміналістичної інформації, що спричиняє збільшення кількості нерозкритих злочинів. Нагальною є потреба у кваліфікованих фахівцях різних галузей науки, а також відповідне фінансове забезпечення їх діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криміналістика : [підруч.] / Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. – 2-ге вид., допов. та переробл. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.

2. Сопільник Л. І. Робота з речовими джерелами криміналістичної інформації під час розслідування та розкриття злочинів / Л. І. Сопільник, Р. Я. Заяць // Криміналістичний вісник. – 2012. – № 1 (17). – С. 89–95.

3. Томин С. В. Основні етапи роботи з джерелами особистісної інформації у процесі розкриття та розслідування злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.

наук. : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. В. Томин. – О., 2007. – 20 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Паливода А. В., 2013. – 328 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] : у 2 т. – Т. 1 / Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

6. Янковий М. О. Викристання спеціальних знань при встановленні негативних обставин під час розслідування злочинів / М. О. Янковий // Криміналістичний вісник. – 2009. – № 1 (11). – С. 89–94.

7. Басай В. Д. Криміналістична одорологія (теоретичні, правові і методичні основи) : [моногр.] / В. Д. Басай. – Івано-Франківськ : ВПТ «Вік», 2006. – 502 с.

8. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : [метод. рек.] / авт.-упоряд.: Перлін С. І., Шевцов С. О., Косміна Н. М., Іонова В. В. / МВС України ; Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр. – Х. : ФОП Чальцев О. В., 2009. – 100 с.

УДК 343.123

Столітній Антон Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри процесуального керівництва та підтримання державного обвинувачення Національної академії прокуратури України

Stolitnii Anton – PhD in Law, associate professor, associate professor of the Department of Procedural Management and Support of Public Prosecution of the National Academy of Prosecutors of Ukraine

ПІДСТАВИ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

GROUND FOR BEGINNING A PRE-TRIAL INVESTIGATION

Розглянуто актуальні проблеми початку досудового розслідування як етапу досудового провадження, підстав для прийняття такого рішення та законодавчих вимог до цих підстав.

Ключові слова: початок досудового розслідування; підстава; заява; повідомлення; інше джерело; рапорт; дослідче провадження; Єдиний реєстр досудового розслідування.

Рассмотрены актуальные проблемы начала досудебного расследования как этапа досудебного производства, оснований для принятия такого решения и законодательных требований к этим основаниям.

Ключевые слова: начало досудебного расследования; основание; заявление; сообщение; другой источник; рапорт; следственное производство; Единый реестр досудебного расследования.

Beginning a pre-trial investigation is essential in criminal proceedings. The destiny of further legal proceedings both in certain

cases and other ones that an investigator works with or that are present in an investigative unit in general, depends on solving the problem of registration of a state mentor a notice on the committed criminal offense in the Unified Register of pre-trial investigations. An excessive burden on the investigator and procedural administrator affects negatively the quality and frequency of investigative actions.

An import and novelty of the current Criminal Procedure Code (CPC) of Ukraine is the rejection from the institute of bringing a criminal case. The provision mentioned is quite innovative, because there was a «fusion» of the criminal process and an electronic machine. An investigator, a prosecutor exercise their authority starting with the moment of receiving by the law enforcement agency the information about a criminal offence from the applicant, which is the basis for the beginning of pre-trial investigation. This information is presented both orally (with fixing it by an appropriate officer) and in writing.

The new procedural law distinguish the concepts of «applicant» and «victim», which also expanded the opportunities for individuals at the beginning of the pre-trial investigation. In particular, both the applicant and the victim may submit a state mentor a notice.

Thanks to the new CPC of Ukraine, we got rid of the conflict between the investigating and inquest authorities on the completeness of the audit and the grounds to a breach of arbitrary transfer of materials between the units (called «soccer»). Under the new conditions, applicants are able to exercise their right to protection immediately after appropriate addressing to the law enforcement bodies. In fact, according to the previous CPC, decisions not to bring a criminal case were made on relative by large number of applications, making it difficult and sometimes impossible for the renewal of violated rights of citizens. A decision on bringing a criminal case concerning some materials of pre-trial checks (so-called «Long Term Refusals») was made a few years after the registration of the relevant application. Therefore, the question arises: what immediate investigative actions and evidence in general can we speak about?

Thus, all the above-mentioned facts confirm that the problems of verification of applications and materials on the criminal offense occurrence, grounds for beginning a pre-trial investigation, the place of operative and other (except investigators) units of the law enforcement and regulatory authorities at the initial stage of the investigation before their registration in the Unified Register of pre-trial investigations require additional scientific research, legislative regulation and practical developments, in which prosecutor's empowered to coordinate plays key role.

Keywords: early pre-trial investigation; ground; application; notification; another source; report; trial proceedings; Unified Register of pre-trial investigation.

Початок досудового розслідування має важливе значення в кримінальному провадженні. Саме від вирішення питання щодо реєстрації заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) залежить подальша доля процесуальних дій, як у певному конкретному провадженні, так і в інших, що перебувають у слідчого та в слідчому підрозділі загалом, оскільки надмірне навантаження на слідчого й процесуального керівника негативно впливає на якість і періодичність проведення слідчих дій.

Важливою новелою діючого Кримінального процесуального кодексу (КПК) України є відмова від інституту порушення кримінальної справи. Зазначене положення є досить інноваційним, оскільки відбулося «зрощення» кримінального процесу й електронної машини. Слідчий, прокурор здійснюють свої повноваження починаючи з моменту надходження інформації про кримінальне правопорушення від заявника до правоохоронного органу, що є підставою для початку досудового розслідування. Ця інформація подається як в усній формі (з фіксацією відповідною службовою особою), так і письмово.

На відміну від Кримінально-процесуального кодексу 1960 р., що містив поняття приводів і підстав для порушення кримінальної справи, чинний кримінальний процесуальний закон прямо не передбачає підстав для початку досудового розслідування. Водночас КПК України містить це поняття. Відповідно до ч. 6 ст. 214 КПК України, слідчий невідкладно в

письмовій формі повідомляє прокуророві про початок досудового розслідування, підставу для початку досудового розслідування й інші відомості [2].

Таким чином, підставами для початку досудового розслідування є заява (громадян про вчинений злочин; з'явлення із зізнанням); повідомлення (підприємств установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості; представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину; повідомлення, опубліковані в пресі); самостійне виявлення слідчим, прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (під час іншого досудового розслідування, через засоби масової інформації, матеріали оперативних підрозділів, виконавчої служби, контролюючих органів тощо).

Розглянемо кожну з перелічених підстав. На відміну від Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, законодавець не визначив форму заяв та повідомлень. Унаслідок цього особи отримали можливість у будь-якому форматі подавати заяви, а посадові особи правоохоронних органів позбавлені змоги відмовити в її прийнятті (ч. 4 ст. 214 КПК України). За таких умов громадяни реалізують право на захист своїх інтересів відразу після подання заяви чи повідомлення про злочин. Зазначене спрямоване на вичерпання «конфлікту» між працівниками правоохоронних органів та громадянами, оскільки кожна заява, кожне повідомлення про злочин повинні бути розглянуті з прийняттям відповідного процесуального рішення.

Водночас твердження про відсутність будь-яких законодавчих вимог до такої заяви не є правильним: по-перше, ст. 214 КПК України передбачає, що громадянин подає не просто заяву про якісь відомі йому обставини, а заяву про вчинене кримінальне правопорушення [2]. Тобто за такі діяння кримінальний кодекс повинен передбачати відповідальність. По-друге, задля попередження подання завідомо неправдивих заяв про злочини заявника попереджають про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення (ст. 383 Кримінального кодексу (КК) України), оскільки ст. 57 Конституції України гарантує кожному право знати свої права й обов'язки [1].

Незважаючи на зазначені вимоги, серед звернень, які зареєстрували органи внутрішніх справ у 2013 році (4 673 185), лише 30 % (1 491 199) заяв і повідомлень містять достатні дані про вчинення злочину. Відповідно, за ними здійснюється повноцінне розслідування, а 70 % (3 181 986) – закриті або перебувають у провадженні без перспектив.

Новий процесуальний закон розмежував поняття «заявник» та «потерпілий», чим також розширив можливості громадян на початку досудового розслідування. Зокрема, із заявою чи повідомленням може звернутися як заявник, так і потерпілий.

Заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим (ст. 60 КПК України). Заявник має право: отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію (раніше лише на рівні відомчих наказів); подавати на підтвердження своєї заяви речі й документи; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування [2].

Потерпілим є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну або майнову шкоду, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнову шкоду (ст. 55 КПК України). Права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її як потерпілої. Потерпілому вручає пам'ятку про його процесуальні права та обов'язки особа, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 55 КПК України). Другий екземпляр пам'ятки долучають до матеріалів досудового розслідування з відповідною відміткою про її вручення потерпілому [2].

Обсяг прав потерпілого значно ширший, ніж у заявника. Маніпулювання громадянами щодо можливості автоматичного набуття статусу потерпілого унеможливорюється шляхом закріплення в КПК України права слідчого відмовити в такому визнанні (ч. 5 ст. 55 КПК України) [2].

Вивчаючи джерела, з яких слідчий та прокурор самостійно виявляє обставини, що свідчать про вчинене

кримінальне правопорушення, встановлено, що з метою штучного збільшення показників самостійно виявлених злочинів оперативними підрозділами МВС України, порушуючи вимоги ч. 5 ст. 214 КПК України, реєстратори вносять до ЄРДР такі відомості за наявності заяв громадян та інших повідомлень (інформації контролюючих органів та юридичних осіб). Тобто замість реєстрації заяви конкретної особи складається рапорт, який і реєструється в електронній системі, та відповідно обліковується не як звернення, а як виявлення злочину певним правоохоронним органом [4].

Розглядаючи питання «іншого джерела», слід виділити три головні проблеми: по-перше, відсутність законодавчо встановлених строків спрямування слідчому, прокурору закінчених матеріалів перевірок правоохоронних, контролюючих та інших органів, що містять дані про кримінальні правопорушення (вимоги щодо 24-часової реєстрації стосуються лише слідчого та прокурора); по-друге, реєстрація в ЄРДР рапортів, замість повідомлень контролюючих органів і звернень громадян; по-третє, відсутність даних про подію або склад злочину в окремих матеріалах.

Так, з 235 тис. кримінальних правопорушень, які виявили протягом 2013 р. служби БЕЗ, БНОН, ДАІ, понад 80 % (190 тис.) унесено до ЄРДР на підставі рапортів, за наявності заяв громадян чи повідомлень підприємств, установ, організацій тощо. Більше того, унаслідок відсутності в ЄРДР даних про заявника, останній позбавляється відповідних прав, першочергово, отримання від органу, до якого він подав заяву, документа, що підтверджує її прийняття й реєстрацію (п. 1 ч. 2 ст. 60 КПК України).

Наприклад, відповідно до даних ЄРДР (станом на листопад 2013 р.), слідчі органів внутрішніх справ Дніпропетровської області у 2013 р. внесли до ЄРДР відомості щодо 140 022 кримінальних правопорушень, з яких 55 649, або 39,7 % від усіх зареєстрованих злочинів виявлено працівниками підрозділів МВС України. При цьому, у 45 682 або (82 % – «самостійно виявлених») були наявні заяви про вчинення злочину від фізичних або юридичних осіб.

Так, слідчий СВ Жовтневого РВ Криворізького МВ ГУМВС України в області під час унесення до ЄРДР відомостей про звідництво з кваліфікацією ч. 1 ст. 302 КК України за наявності заяви Г. про вчинення зазначеного злочину, що і була джерелом отримання відомостей про вчинення кримінального правопорушення, уніс дані щодо його виявлення підрозділом боротьби з торгівлею людьми. Зазначене залишилося поза увагою процесуального керівника в провадженні.

Унаслідок цього 44 674 безпідставно облікованих фактів виявлення злочинів працівниками органів внутрішніх справ було знято з обліку в ЄРДР.

Згідно з результатами річної роботи ЄРДР, Генеральна прокуратура, завдяки технічним засобам, унеможливила подвійну реєстрацію заяви (повідомлення) та рапорту. Таким чином, щодо цього питання залишилась єдина проблема – реєстрація замість звернення чи повідомлення рапорту працівника оперативного підрозділу МВС України. Зазначені недоліки підлягають виявленню та усуненню під час здійснення процесуального керівництва в кожному конкретному випадку, а саме – під час перевірки підстави початку досудового розслідування [3].

У діяльності органів внутрішніх справ виявлено й іншу негативну практику порушення вимог ч. 1 ст. 214 КПК України та п. 1.2 Положення про порядок ведення ЄРДР при внесенні до реєстру відомостей щодо вчинення злочинів за рапортами оперативних підрозділів МВС України, які не мають достатньо даних, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (покращення «статистичного благополуччя») [3]. Зазначене створює додаткове навантаження на слідчих та процесуальних керівників, а кримінальні провадження, розпочаті на підставі таких рапортів, у подальшому закриваються за відсутності події або складу кримінального правопорушення, або розслідуються тривалий час без встановлення осіб, які вчинили злочини, за формального виконання доручень слідчого працівниками оперативних підрозділів, за рапортами яких унесено відомості до ЄРДР.

Зокрема, з 166 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 203–2 КК України (зайняття гральним бізнесом), виявлених безпосередньо правоохоронними та

контролюючими органами Дніпропетровської області у 2013 р., факти, зазначені в таких рапортах, не підтвердилися в 102 випадках (61,5 %), а в провадженнях щодо 38 кримінальних правопорушень цієї категорії, які розслідувались, лише одній особі повідомлено про підозру, 23 провадження залишилися без встановлення осіб, які вчинили злочини понад два місяці.

Так, Індустріальним РВ Дніпропетровського МУ ГУМВС України в області на підставі лише одного рапорту працівника ДСБЕЗ, який нічим не підтверджувався, унесено до ЄРДР відомості про виявлення зазначеним підрозділом факту заняття нествановленими особами гральним бізнесом за конкретною адресою. У подальшому під час виконання доручення слідчого про проведення слідчих дій цей самий оперативний працівник склав рапорт про відсутність інформації щодо наявності за цією адресою грального закладу.

У зв'язку з неналежними матеріалами, що були підставою для внесення відомостей до ЄРДР, з 99 кримінальних проваджень зазначеної категорії, унесених до ЄРДР за матеріалами УДСБЕЗ ГУМВС в Дніпропетровській області, закрито з огляду на відсутність події або складу злочину кожне друге (55), ще 14 розслідувались понад два місяці без установлення осіб, які вчинили злочин.

Зокрема, Жовтневим РВ Криворізького МУ (Дніпропетровська область) на підставі рапорту дільничного інспектора про виявлення факту вирощування семи рослин конопель гр. К., незважаючи на те, що кримінальна відповідальність за вчинення таких дій можлива за умови вирощування від десяти таких рослин, до ЄРДР унесено відомості про виявлення службою ДІМ зазначеного райвідділу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 310 КК України, розпочато досудове розслідування, яке тривало майже місяць, у провадженні призначена та проведена експертиза, на що було витрачено державні кошти.

Крім цього, зазначений райвідділ уніс до ЄРДР відомості про виявлення працівниками органів внутрішніх справ злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК України (зберігання гр. Н. пневматичного пістолета, хоча кримінальна відповідальність передбачена лише за незаконне поводження з вогнепальною

зброєю. Кримінальне провадження за цим фактом розслідувалося понад чотири місяці.

Розглядаючи початок досудового розслідування, слід звернути увагу на відсутність інституту дослідчої перевірки, який позбавляє необхідності повторного проведення окремих процесуальних дій однакових за змістом лише різними за назвами (опитування – допит, дослідження спеціаліста – експертне дослідження тощо). Водночас з'являється інститут дослідчого провадження, тобто стадія кримінального процесу, що хоча й не є аналогом дослідчої перевірки (!), однак за змістом становить діяльність із прийняття, реєстрації, розгляду та перевірки заяв і повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення, та в разі з'ясування наявності ознак злочину, створює юридичні підстави для початку досудового розслідування шляхом унесення відомостей до ЄРДР.

Завдяки новому КПК України ми позбулися конфлікту між слідчими органами й органами дізнання щодо повноти проведених перевірок і наявності підстав до порушення кримінальної справи, а відтак тривалого, численного, безпідставного пересилання матеріалів між цими підрозділами (так званий «футбол») [7]. За нових умов заявники мають змогу реалізувати право на захист одразу після відповідного звернення до правоохоронних органів. Адже, відповідно до попереднього КПК, відносно значної кількості заяв виносилися рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, що ускладнювало, а подекуди й унеможливлювало відновлення порушених прав громадян. Стосовно окремих матеріалів дослідчих перевірок (так звані «довготривалі відмовні») рішення про порушення кримінальних справ приймалося через декілька років після реєстрації відповідної заяви. Тому постає питання: про які першочергові слідчі дії та докази взагалі в такому разі може йтися.

Водночас питання дослідчого провадження на сьогодні залишається врегульованим лише на рівні відомчих наказів, а якість рішень про початок досудового провадження потребує покращання [5]. Зокрема, слідчими підрозділами Дніпропетровської області у 2013 р. до ЄРДР унесено 96 повідомлень контролюючих органів про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 364 КК України, за

результатами розслідування яких до суду з обвинувальним актом направлено лише сім, інші 27 таких проваджень закрито на підставі п. 1, 2 ст. 284 КПК України, 47 розслідуються понад два місяці, з яких 24 – понад півроку.

Зазначених порушень можна уникнути під час виконання слідчими вимог КПК України, Закону України «Про звернення громадян», Закону України «Про міліцію» та Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затвердженої наказом МВС України від 19 листопада 2012 р. № 1050 та зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 17 грудня 2012 р. за № 2095/22407.

У разі надходження з контролюючого (іншого) органу до органу внутрішніх справ повідомлення про притягнення осіб до кримінальної відповідальності, відповідно до ст. 4 Закону України «Про міліцію» та п. 3.1 Інструкції, його вносять до журналу єдиного обліку (ЄО) та інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ, у якій зазначають усі відомості з журналу ЄО. Згідно з ч. 2 п. 3.5 Інструкції, про повідомлення, у яких відсутні відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, після реєстрації в журналі ЄО, доповідають начальникові органу внутрішніх справ, для розгляду та прийняття рішення відповідно до Закону України «Про звернення громадян» або Кодексу України про адміністративні правопорушення», з наданням відповідного роз'яснення службовим особам органу, що направив таке повідомлення [6].

Отже, вищевикладене підтверджує, що питання перевірки звернень і матеріалів перед їх унесенням до ЄРДР на наявність кримінального правопорушення, підстав початку досудового розслідування, місця оперативних та інших (окрім слідчих) підрозділів правоохоронних і контролюючих органів на початковому етапі розслідування потребують додаткового наукового вивчення, законодавчого врегулювання та практичних напрацювань, ключову роль у яких відіграють органи прокуратури, наділені правом координування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. ; зі змін. і допов. – К. : Атіка, 2012. – 68 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 трав. (№ 90–91).

3. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом № 69 від 17 серп. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&iid=110522.

4. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 7 верес. 2005 р. № 777. – Режим доступу :

<http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html>.

5. Про організацію діяльності органів досудового слідства системи МВС України: наказ МВС України від 31 берез. 2008 р. № 160 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/757119>.

6. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 19 листоп. 2012 р. № 1050. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12/card6>.

7. Татаров О. Ю. Початок досудового розслідування за кримінальним процесуальним кодексом України [Електронний ресурс] / О. Ю. Татаров. – Режим доступу :

http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe

УДК 159:343.148:343.541

Литвиненко Інна Володимирівна –
молодший науковий співробітник
відділу організації науково-дослідної
роботи Національної академії
внутрішніх справ

Litvinenko Inna – junior scientific
fellow of the scientific and research
work Department of the National
Academy of Internal Affairs

ПСИХОЛОГІЧНА ТА КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ СЕРІЙНИХ СЕКСУАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ

PSYCHOLOGICAL AND CRIMINAL PROCEDURAL CHARACTERISTICS OF INVESTIGATION THE SERIAL SEXUAL OFFENSES

Розглянуто психологічну та кримінально-процесуальну характеристики розслідування серійних сексуальних злочинів. Здійснено аналіз організаційних і тактичних прийомів слідчих (розшукових) дій, які використовують під час розслідування цього виду злочинів.

Ключові слова: сексуальні злочини; нетрадиційні методи; судово-психологічна експертиза; тактичний прийом.

Рассмотрена психологическая и уголовно-процессуальная характеристики расследования серийных сексуальных преступлений. Проанализированы организационные и тактические приемы следственных (розыскных) действий, которые используются во время расследования этого вида преступлений.

Ключевые слова: сексуальные преступления; нетрадиционные методы; судебно-психологическая экспертиза; тактический прием.

The article provided psychological and criminal procedural characteristics investigation of serial sexual crimes. Analyzed the organizational and tactical investigation actions used during the investigation this type of crime.

The process of investigation of serial sexual crimes characterized by certain features, one of which is the time factor. A person can commit several crimes in a few hours, days, or weeks, so the fast interaction of investigators in collaboration with other operative bodies in the beginning of identifying and documenting the necessary evidence helps to find more evidence.

It should be noted that the disclosure of the serial sexual offenses is a compound psychological process because of the victims, which are children, young girls who actually suffered physical pain and mental trauma, and sometimes, unfortunately, they even were killed. Therefore, the practical work of investigators and operative employees needs an endurance, a basic psychology knowledge, the self-control methods, a pedagogy and a forensic medicine.

The evaluation of proposals and recommendations on the use in criminal proceedings so-called unconventional methods and means of obtaining information (polygraph test, using of hypnosis) is sufficiently actual during the investigation of serial sexual abuse. In particular, the possibilities of using a polygraph for the investigation of serial sexual crimes and developing a psychological and forensic portrait of a serial sex offender, the psychological techniques to activate the memory of the victims and witnesses, are topical.

The use of science and technology for the collection and examination of evidence is a main road in the improving of investigative activities. However, for use in criminal proceedings any advances in science can not be recommended, but only that one which meets the requirements of the criminal procedural law and, above all, in terms of ensuring the rights and freedoms of man and citizen.

Keywords: sex offenders; non-traditional methods; of forensic psychological examination; tactic.

Останнім часом дедалі частіше привертає увагу як науковців, так і практиків питання щодо розслідування серійних сексуальних злочинів.

Термін «серійні злочини» міцно закріпився в слідчій та оперативно-розшуковій практиці. Його використовують у слідчій практиці, оперативно-службовій документації, а також у наукових, навчально-методичних матеріалах і засобах масової інформації. Водночас поняття «серійні сексуальні злочини» нині залишається невизначеним.

Однією з особливостей серійних сексуальних злочинів є неможливість швидкого та однозначного встановлення того, що серію злочинів учинено однією й тією самою особою або групою осіб. Розслідування цих злочинів, як й інших, розпочинається з моменту внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а подальше розслідування відбувається із залученням спеціалістів та експертів, які володіють спеціальними знаннями з різних галузей наук, зокрема психології, хімії, одорології, медицини та ін.

Процес розслідування таких злочинів має певні особливості, однією з яких є фактор часу. Адже кілька злочинів особа може вчинити протягом декількох годин, діб, тижнів. Тому чим швидше слідчі спільно з іншими оперативними службами почнуть виявляти й документувати необхідні фактичні дані, тим більше доказів вони зможуть зібрати.

Головна увага слідчих органів внутрішніх справ зосереджена на своєчасному та дієвому реагуванні на заяви й повідомлення про злочини, підвищенні ефективності слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій.

Аналіз наукової літератури свідчить, що окремі питання серійних сексуальних злочинів досліджено в працях О. В. Александренко, В. П. Бахіна, В. С. Виноградова, Н. С. Карпова, П. Т. Скорчена, Т. П. Матюшкова, В. О. Малярова, О. А. Назарова та ін.

Найбільше помилок слідчі допускають під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події, про що свідчать численні факти, наведені в наукових публікаціях [1]. Після проведення огляду місця події члени слідчо-оперативної групи на підставі аналізу зібраних речових доказів висувують версії, які в подальшому опрацьовують і перевіряють.

Діяльність щодо розкриття серійних сексуальних злочинів – це складний психологічний процес, оскільки серед потерпілих є

діти, молоді дівчата, які фактично зазнали фізичного болю й психічних травм, а інколи, на жаль, навіть утратили життя. Тому практична робота слідчих та оперативних працівників потребує витримки, володіння знаннями з основ загальної психології, педагогіки, судової медицини, а також методами самоконтролю.

Для правильного оцінювання й використання показань допитуваних особливо важливе значення має врахування умов сприйняття подій, що цікавлять слідство. У процесі розслідування досить часто особи, які є учасниками або очевидцями однієї й тієї самої події по-різному відтворюють її обставини. Нерідко це можна пояснити позицією, яку займає допитуваний, колом його інтересів і намірів. У інших випадках це може бути пов'язано з особливостями сприйняття, зберігання в пам'яті й відтворенням отриманої інформації різними людьми [2, с. 31].

Сьогодні, коли давання неправдивих показань і відмова (пряма чи завуальована – «Не знаю, не пригадую») стали досить популярними явищами, уміння слідчого розрізняти брехню та наслідки неточного сприйняття набувають важливого значення. Аналіз слідчо-судової практики свідчить, що дуже рідко в таких випадках у протоколах допиту наявне уточнення умов сприйняття й питання типу: «Чим пояснюється неправдивість Ваших показань?» або «Чому Ви дасте брехливі показання?» Це свідчить про однобічність підходу слідчого до оцінювання показань, недостатню підготовленість у галузі судової психології, невміння використати її положення під час підготування та проведення допиту.

Отже, необхідно більше приділяти уваги під час підготовки та перепідготовки слідчих питанням судової психології, що є підґрунтям не лише усвідомлення закономірностей сприйняття, зберігання в пам'яті й відтворення інформації, а й практики розслідування серійних сексуальних злочинів, її конкретних тактичних прийомів.

З огляду на це, можна констатувати, що на сьогодні вкрай недостатньо використовуються можливості судово-психологічної експертизи, що дають змогу вирішувати питання про здатність або нездатність правильно сприймати конкретні обставини справи, а також оцінки співвідношення характеру й функцій технічних пристосувань із реальними фізіологічними та

психічними можливостями людини, що є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку науки й техніки.

Особливо важливого значення набуває вдосконалення допиту, забезпечення об'єктивності одержаної інформації, урахування закономірностей різноманітних сторін формування й відтворення даних, які використовують під час розслідування злочинів.

Вибірковість пам'яті та її «згасання» – це тільки одна із закономірностей сприйняття й збереження в пам'яті людини сприйнятого. Інша виявляється в тому, що процес зникнення з пам'яті сприйнятого не протікає в низхідному напрямку, а виглядає на графіку у вигляді сплесків і спадань (збільшення та зменшення обсягу сприйнятого, яке людина може відтворити). На особливості протікання цього процесу впливають різноманітні фактори – рівень пам'яті, ставлення до сприйнятого тощо.

Тому слід ураховувати, що потерпілий, який постраждав від злочину на сексуальному ґрунті, може більш детально згадати про обставини вчинення злочину лише через декілька днів (зазвичай п'ять – сім) відтворити повну картину події (обставини, прикмети злочинця тощо), ніж відразу після вчиненого відносно нього злочину. У цьому разі все пояснюється досить просто. Перебуваючи під впливом події (страх, хвилювання, переживання, фізичні та психічні страждання), потерпілому важко згадати певні деталі злочину, а заспокоївшись, він може відтворити їх точніше.

Зазначений приклад свідчить про те, що процесу сприйняття й збереження в пам'яті отриманої інформації властивий одночасний вияв комплексу різноманітних закономірностей, що нерідко суперечать одна одній. Отже, тільки всебічне й повне їх урахування дає змогу діяти не абстрактно, а конкретно, відповідно до об'єктивного характеру будь-якого явища, зокрема процесу отримання інформації під час проведення допиту.

Приховування та перекручування інформації, до яких вдається особа, зумовлює необхідність вияву активності й поступальності слідчого під час допиту, докладання зусиль для того, щоб він не був суто статистом. З огляду на це, постає

питання щодо міри активності слідчого, який повинен повноцінно використати всі наявні процесуальні й тактичні засоби для спонукання допитуваного до давання об'єктивних показань, продемонструвати безперспективність протидії органам досудового розслідування.

Тому під час розслідування серійних сексуальних злочинів особливої актуальності набуває оцінювання пропозицій і рекомендацій про використання в кримінальному судочинстві так званих нетрадиційних методів і засобів отримання інформації (перевірка на поліграфі, використання гіпнозу). Зокрема, ідеться про можливість використання поліграфа для розслідування серійних злочинів на сексуальному ґрунті, розроблення психолого-криміналістичного портрета серійного сексуального злочинця, використання психологічних прийомів для активізації пам'яті потерпілих та свідків.

Спектр нетрадиційних методів криміналістики доповнюють такі види, як фоноскопія (дослідження, що ґрунтується на вивченні особливостей мовного апарата людини), голографія (метод отримання інформації полів світла), кинесика (отримання невербальної інформації про людину через зразки її поведінки) [3, с. 248–250].

Слідчим та оперативним працівникам слід активніше залучати спеціалістів для перевірки підозрюваних у вчиненні серійних сексуальних злочинів із застосуванням поліграфа. За результатами таких опитувань складають експертний висновок, у якому зазначають результати дослідження. Він не є доказом у кримінальному судочинстві, однак його можуть брати до уваги учасники кримінального процесу під час оцінювання інших доказів.

Часто перевірка на поліграфі використовується не в інтересах отримання судових доказів для прийняття рішення в справі, а для допомоги слідчому у виборі більш прийнятної й ґрунтованого напрямку роботи. Отже, отримані дані психофізіологічного методу правоохоронні органи використовують як орієнтуючу криміналістичну інформацію, а не для забезпечення доказової бази в кримінальному провадженні [4, с. 183].

Крім цього, інноваційною в кримінальний процесуальний діяльності правоохоронних органів є можливість проведення судово-психологічної експертизи підозрюваного (обвинуваченого) з використанням поліграфа.

У вітчизняній літературі ставлення до застосування поліграфа діаметрально протилежні: одні вчені – категорично проти, оскільки «такі прийоми в судочинстві суперечать елементарним нормам і принижують людську гідність тих, кого випробовують», інші – вважають використання поліграфа необхідним і доцільним. Зауважимо, що на поліграфі не здійснюють перевірку показань дітей, які є потерпілими в кримінальному провадженні, оскільки існують інші методики діагностування їх показань.

Перші сигнали про осіб, які становлять оперативний інтерес, стосовно вчинення серійного злочину, підлягають ретельній перевірці, під час якої визначають місцезнаходження цієї особи, її дані, судимості, зв'язки, характер поведінки.

Особливо важливого значення нині набуває раціональне використання спеціальних знань під час розслідування кримінального провадження цієї категорії.

Слідчий, звісно, очікує показань від допитуваного, але якими вони будуть на початковому етапі – залежить від допитуваного. Після цього в слідчого є право й обов'язок оцінити наявні показання й зробити висновок про їх об'єктивність як на основі співставлення з іншими даними, які вже є, так і шляхом аналізу їх логічного й фізичного характеру. А в разі встановлення їх необ'єктивності, неправдивості – слідчий також має право й обов'язок ужити необхідних законних заходів для з'ясування причин цього та отримання об'єктивних даних, тобто розкриття характеру обставин події, яку розслідують, та іншої отриманої інформації.

У тактичному аспекті стосовно психологічного впливу слідчого на учасників кримінального судочинства визначальною є рефлексія, тобто вміння прорахувати наперед можливі кроки опонента й завчасно підготуватися до «їх відбиття», а також здатність передати йому інформацію «для того, щоб він прийняв рішення», на яке очікує слідчий.

Слідчий повинен «грати» не тільки тоді, коли повідомляє яку-небудь інформацію в межах тактичного прийому, який проводить, а й тоді, коли він повинен приховати радість від отриманого результату чи засмучення від невдачі. Водночас він повинен пам'ятати, що якщо прийом буде проведено невміло, якщо допитуваний відчує нещирість «гри» слідчого, – усе це зашкодить установленню контакту.

Головні прийоми цієї групи – демонстрування «психологічних реагентів», створення уявлення поінформованості слідчого, розкриття можливостей використання досягнень науки, формування уявлення про позицію інших осіб. Застосовуючи всі ці прийоми, слідчий не стверджує того, чого не знає, не повідомляє цього, а надає можливість допитуваному зробити помилковий висновок про більший обсяг інформованості слідчого на підставі частини даних, які він використовує. Близький до цього прийому за змістом прийом створення враження про позицію інших учасників процесу. Тут також правомірність наявна тільки тоді, коли особа «підводить до висновку» про те, чого слідчий їй не повідомляє, через те, що інакше явно буде прямий обман.

Під час прийняття рішення про використання будь-якого тактичного прийому повинні бути спрогнозовані й оцінені ті наслідки, до яких це може призвести. Тому, крім відсутності обману чи свободи вибору, слідчий повинен дотримуватися й нерозголошення інтимних обставин учинення злочину, які стали відомі під час розслідування.

Так, у разі виявлення гнилісних змін, спотворених або скелетованих тіл жертв унаслідок учинення серійних сексуальних злочинів, коли встановлення їх ідентифікаційних ознак на місці події значно ускладнене або неможливе, до участі в проведенні зазначеної слідчої дії поряд із судовим медиком необхідно залучати спеціаліста в галузі медичної криміналістики (медика-криміналіста). Медик-криміналіст на місці події здійснює дактископіювання та впізнавальну фотозйомку невпізнаних трупів; надає допомогу слідчому щодо заповнення впізнавальної картки на невпізнаний труп; організовує збір і підготування необхідних матеріалів для направлення на дослідження черепа трупа з метою встановлення життєвого вигляду загиблого. Цю роботу виконують відповідно до загальних правил огляду трупа на місці його виявлення.

Серед учених і практиків існує думка, згідно з якою під час розслідування серійних сексуальних злочинів до огляду слід залучати експерта-біолога, якому доручають пошук слідів крові, інших об'єктів біологічного походження, залишених після статевого акту (замитих, стертих або знищених іншим способом).

Зазвичай така ситуація виникає під час повторного проведення огляду або коли злочин виявлено через значний проміжок часу після його вчинення. У разі розслідування серійних сексуальних убивств таку позицію може бути враховано лише частково. Уважаємо, що участь спеціаліста-біолога обов'язкова у всіх випадках проведення оглядів місць події, як першопочаткових, так і додаткових та повторних, незалежно від часу, що минув із моменту вчинення злочину.

Наступним учасником слідчих дій під час розслідування серійних сексуальних злочинів повинен бути спеціаліст, який має навички роботи з мікрооб'єктами. Наприклад, участь спеціаліста-мікролога вже в огляді місця події дасть змогу не лише виявити мікрооб'єкти, а й отримати орієнтуючу інформацію про природу знайденої речовини, джерела її походження, що в подальшому допоможе висунути додаткові версії та опрацювати їх.

Різноманітність слідчої інформації на місцях учинення серійних сексуальних злочинів зумовлює необхідність участі в цій слідчій дії кінолога із собакою. Залучення такого спеціаліста для пошуку запахових слідів, пов'язаних із подією злочину, надає суттєву допомогу під час розслідування злочину.

Особливо важливим під час проведення слідчих (розшукових) дій є залучення фахівця в галузі психології, здатного оптимізувати процес розслідування серійних сексуальних злочинів [5, с. 11].

Так, згідно з результатами психолого-кримінологічних досліджень матеріалів кримінальних проваджень, на підставі запиту слідчого можна скласти психологічний портрет імовірного серійного злочинця, що оформлюють як експертний висновок і долучають до матеріалів кримінального провадження. В експертному висновку слідчому та оперативним працівникам надають практичні рекомендації щодо особливостей соціальної поведінки серійного злочинця й можливих шляхів його подальшої поведінки.

У межах судово-психологічної експертизи може бути:

- 1) складено пошуковий психологічний портрет імовірного злочинця;
- 2) відтворено психологічний профіль;
- 4) визначено психотип злочинця;
- 5) надано практичні рекомендації щодо особливостей поведінки, зовнішніх рис, рис характеру й індивідуально-психологічних рис особи злочинця.

Окрім цього, психологічну експертизу призначають під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи відносно неповнолітніх потерпілих, свідків і підозрюваних, які не страждають на психічні захворювання та не перебувають на психіатричному обліку. Ця експертиза спрямована на встановлення особливостей психологічного стану потерпілих, змін у їх емоційній і соціальній сферах, залежності характеру викладення показань від психологічних особливостей (підвищеної схильності до фантазування, сприйнятливості до навіювання тощо), вирішення інших питань. Психологічна експертиза може бути частиною комплексного медико-психологічного дослідження під час вирішення питання стосовно встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України (це пов'язано з тим, що для досягнення статевої зрілості мають бути не лише достатньо розвинені дітородні функції, а й сформовані відповідно до фізичного розвитку психічні структури особистості) [6].

Залучення спеціалістів з інших галузей знань залежить від особливостей слідової картини вчиненого злочину, власне місця події, що безпосередньо впливають на вибір того чи іншого спеціаліста.

Використання досягнень науки й техніки для збирання та дослідження доказів є пріоритетним шляхом удосконалення слідчої діяльності. Однак для використання в кримінальному судочинстві може бути рекомендовано не будь-яке досягнення науки, а лише те з них, що відповідає вимогам кримінального процесуального закону, зокрема відносно забезпечення прав, свобод людини та громадянина.

Отже, для використання у сфері боротьби зі злочинністю можуть бути придатні лише ті досягнення науки й техніки, стосовно яких немає ані найменших сумнівів у науковому, етичному та правовому аспектах застосування.

Таким чином, одним із головних напрямів удосконалення слідчої діяльності, зокрема забезпечення результативності та якості допиту, є її розгляд і вивчення як процесу спілкування, пізнання закономірностей спілкування під час розслідування та розроблення на цій основі рекомендацій щодо організації й тактики проведення слідчих дій, визначення законності, науковості та етичності засобів і методів діяльності, запропонованих для впровадження в практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахін В. П. Узагальнення і навчання правоохоронців на типових помилках при розслідуванні злочинів сексуальних маніяків / В. П. Бахін, Н. С. Карпов, О. В. Александренко // Криміналістичний вісник. – 2009. – № 1 (11). – С. 119–123.
2. Коновалова В. О. Проблеми логіки і психології у слідчій тактиці / В. О. Коновалова. – Х. : Вид-во ХДУ, 1965. – 140 с.
3. Макаренко Є. І. Використання в розслідуванні злочинів нетрадиційних методів і знань природознавчих наук / Є. І. Макаренко, Г. В. Лиховицька // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2 (33). – С. 246–255.
4. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : [моногр.] / О. І. Мотлях. – К. : Освіта України, 2012. – 394 с.
5. Усанов И. В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве / И. В. Усанов. – М. : Юрлитинформ, 2005. – 168 с.
6. Матюшкова Т. П. Психічне насильство при вчиненні статевих злочинів: психологічні та криміналістичні аспекти встановлення факту його застосування Т. П. Матюшкова, А. І. Тимошенко // Криміналістичний вісник. – 2014. – № 1 (21). – С. 89–94.

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

УДК 343.982:343.143

Орлов Юрій Юрійович –
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу організації науково-
дослідної роботи Національної
академії внутрішніх справ

Orlov Yuri – Doctor of Law, Senior
Fellow, Chief Scientist of the
scientific and research work
Department of the National Academy
of Internal Affairs

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

THE USE OF THE POLYGRAPH DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION

Досліджено питання щодо проведення психофізіологічної експертизи із застосуванням комп'ютерного поліграфа під час досудового слідства.

Ключові слова: комп'ютерний поліграф; психофізіологічна експертиза; досудове слідство.

Исследованы вопросы проведения психофизиологической экспертизы с применением компьютерного полиграфа в досудебном расследовании.

Ключевые слова: компьютерный полиграф; психофизиологическая экспертиза; досудебное расследование.

Research on a question of performing a psychophysiological examination using a computer polygraph in a pretrial investigation.

It is shown that upon appearance of a computer polygraph as a method of a criminalistics technic in a pretrial investigation, a case investigator gets a unique possibility to determine objective material signs of ideal traces of a crime by registering spontaneous psychophysiological reactions of a person on questions or other information. Therefore, a psychophysiological examination is used in Ukrainian investigating practice in order to verify validity of verbal information received during a pretrial investigation.

The objective of such a verification is to determine ideal traces – traces of a person's memory, which are caused by a material neuropsychological structure that is formed in the human cerebrum.

Main tasks of a psychophysiological examination are:

to estimate probability of reported by a person information about facts or circumstances of a criminal law violation (i.e. to find out if the received verbal information corresponds to the reflected traces in his memory);

to discover if the person is aware of certain facts or acts (i.e. to establish presence or absence of ideal traces in his memory).

A modern way for holding a psychophysiological examination is a computer polygraph that registers breathing characteristics, cardiovascular system activity, electrical resistance of skin and other physiological characteristics simultaneously, giving the following results in figures.

Methods of a psychophysiological examination include specialized psychological tests, during which an examiner influences a visual or acoustic analyzer, for instance, by questioning, showing particular objects, photographs etc., and registers psychophysiological reactions on these stimuli.

A voluntary agreement of a person is required for performing a forensic psychophysiological examination. It is possible that a person who gives the agreement may distort results of a verification on purpose by using drugs, alcohol, drastic remedies, imitating emotions or agitation. Thus, in case of necessity a medico-psychological examination should be performed before performing a forensic psychophysiological one.

For performing an examination a case investigator gives to a polygraph examiner material evidence and other items, documents, photographs, video and audio recordings, inquest reports

(interrogation ones above all), and other objects that would assist solving tasks of an examination.

Requirements to results of a polygraph examination are given in clauses 101, 102 of the Ukrainian code of criminal procedure and have following peculiarities. They must include previously performed by an examiner:

adjusting test (test-stimulation) which shows and rates adequacy of psychophysiological reactions of the person;

test of background reactions that shows adequacy and variety of psychophysiological reactions of the person considering a normal response to the examination.

Furthermore, all the questions should be discussed with the person beforehand in order to ensure understanding of their meaning.

Results of a polygraph examination may be used as a source of orienting information for planning following inquest acts and, it is the author's opinion, that it may also serve as a source of evidences in a criminal process. Criminal practice in Ukraine gradually starts to consider results of a polygraph examination as procedural sources of evidences.

Keywords: computerized polygraph; psychophysiological examination; pre-trial investigation.

Установлення вірогідності показань підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих та інших учасників кримінального провадження традиційно уможлиблювалося лише шляхом: 1) застосування певних тактичних прийомів допиту; 2) співставлення показів з іншими доказами, отриманими під час кримінального провадження; 3) проведення деяких слідчих (розшукових) дій (наприклад одночасного допиту). Із запровадженням у досудовому слідстві використання поліграфа як засобу криміналістичної техніки слідчий отримав унікальну можливість з'ясовувати об'єктивні матеріальні ознаки ідеальних слідів злочину шляхом реєстрування безпосередньої психофізіологічної реакції допитуваної особи на запитання чи іншу інформацію, що він йому надає.

Ефективність застосування поліграфа на досудовому слідстві переконливо доводить слідча практика в багатьох країнах світу. Проте поліграфні технології в кримінальному

провадженні України застосовують явно недостатньо через низку чинників, серед яких правова неврегульованість і нерозвинутість необхідної інструментально-методичної бази.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України не містить прямих вказівок на можливість застосування поліграфа в кримінальному провадженні. Таких самих вказівок не містить також чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Водночас у зазначених нормативних актах відсутні заборони щодо отримання показань учасників кримінального провадження або ж очевидців із застосуванням поліграфа.

Зокрема, під час ОРД поліграф може бути правомірно застосований для перевірки правдивості показань очевидців події на засадах добровільності. Наявні спроби закріпити це положення в законодавстві. Так, у редакції законопроекту «Про оперативно-розшукову діяльність» (реєстр. № 2134 від 16 липня 2009 р.), який розробили вчені Національної академії внутрішніх справ, поліграфне опитування особи визначено як окремий оперативно-розшуковий захід, що полягає в опитуванні особи за спеціальною методикою з одночасною реєстрацією за допомогою технічних засобів її психофізіологічних реакцій на психологічні стимули: запитання, предмети, фотографії тощо, з метою отримання відомостей про злочинну діяльність. Поліграфне опитування запропоновано проводити з письмового дозволу начальника оперативного підрозділу або його заступника за письмовою заявою або письмовою згодою опитуваної особи [1, ст. 1, 12].

Історично склалося так, що найбільш детальну нормативну регламентацію здобуло застосування поліграфа кадровими апаратами ОВС у роботі з особовим складом¹.

У разі необхідності здійснення перевірки істинності вербальної інформації, отриманої на досудовому слідстві від підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка – призначають так звану *психофізіологічну експертизу*.

¹ Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, затверджена наказом МВС України від 28 липня 2004 р. № 842.

Цей вид експертизи не включено до переліку головних видів судових експертиз. Проте зазначений перелік не є вичерпним: згідно з п. 1.2. Інструкції Міністерства юстиції України «Про призначення та проведення судових експертиз», з метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики експертні установи можуть організовувати проведення *інших* видів експертизи (крім судово-медичної та судово-психіатричної) (виділення наше. – Авт.) [2]. Отже, проведення психофізіологічної експертизи в ході досудового слідства відповідає чинним нормативно-правовим актам.

Об'єктом такого експертного дослідження є ідеальні сліди – сліди пам'яті особи, яка є носієм інформації, що може бути використана як доказ фактів чи обставин, що встановлює слідчий під час кримінального провадження. При цьому експерт виявляє *матеріальні ознаки цих ідеальних слідів*. Така особливість робить психофізіологічну експертизу особи винятковою. Криміналістичні й інші експертизи, які проводять у межах кримінального провадження, зазвичай пов'язані з дослідженням матеріальних слідів кримінального правопорушення. Водночас слідчі дії з отримання вербальної інформації поєднані з дослідженням ідеальних слідів-відображень у пам'яті особи. І лише психофізіологічну експертизу здійснюють ніби «на стику» дослідження матеріальних та ідеальних об'єктів.

Проведення такого експертного дослідження стає можливим завдяки науково встановленому факту зумовленості ідеальних слідів пам'яті матеріальною нейрофізіологічною структурою, що формується в головному мозку людини. Ця структура утворюється сукупною активністю певної множини взаємопов'язаних нейронів, що лишають так званий нейрональний слід тієї чи іншої події. Сучасна апаратура дає змогу записати цей слід у вигляді «енграм». Таке нейрофізіологічне відображення реальної події постає у свідомості людини як її ідеальний образ.

Структура нейронального сліду певним чином співвідноситься із психофізіологічними реакціями особи – носія інформації, які реєструють під час психофізіологічної експертизи.

Суб'єктом психофізіологічної експертизи є особа (експерт-поліграфолог), яка володіє спеціальними знаннями та, відповідно, має право на проведення такого виду експертиз.

Згідно з ч. 4 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», для проведення «деяких видів експертиз, що не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами (до яких належить і психофізіологічна експертиза – авт.), за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань» [3]. Тобто експерт-поліграфолог повинен мати документи, що засвідчують його освіту (диплом освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста або магістра), а бути компетентним (мати свідоцтво про закінчення спеціальних курсів). Водночас закон не містить вимог щодо необхідності його атестації як судового експерта та внесення до Державного реєстру.

Професію «експерт-поліграфолог» у 2010 р. унесено до Національного класифікатора професій під кодом 2144.2 (наказ Держспоживстандарту України від 28 липня 2010 р. № 237).

Підготовку та підвищення кваліфікації фахівців-поліграфологів здійснюють у багатьох країнах світу, зокрема в Сполучених Штатах Америки (Американський міжнародний інститут поліграфа (Стогбридж, Атланта), Американська академія науково-слідчого навчання (Філадельфія, Пенсільванія), у Російській Федерації (Московський державний гуманітарний університет ім. Шолохова, ЗАО «Група «Епос» (м. Москва) та ін.). В Україні підготовку поліграфологів здійснюють, зокрема, Українське бюро психофізіологічних досліджень і безпеки, Спеціалізований центр професійно-психологічної підготовки персоналу служб безпеки «Альфа-Щит» (м. Київ). Крім того, зазначені підприємства безпосередньо проводять поліграфні дослідження та експертизи в кримінальних і цивільних справах. Відповідні їх філії в Луганську, Луцьку, Полтаві, Кривому Розі співпрацюють зі слідчими підрозділами правоохоронних органів.

До **головних завдань** психофізіологічної експертизи належать:

оцінювання вірогідності повідомленої інформації про факти чи обставини вчинення кримінального правопорушення (тобто з'ясування відповідності отриманої від особи вербальної інформації слідам-відображенням в її пам'яті);

виявлення поінформованості особи щодо певних фактів, подій (установлення наявності або відсутності в неї ідеальних слідів пам'яті).

На відміну від психологічної експертизи, головним завданням якої є визначення індивідуальних психологічних особливостей особи, психофізіологічна експертиза дає змогу виявити та дослідити сліди пам'яті цієї особи щодо певних подій або фактів.

Сучасним *засобом* проведення психофізіологічної експертизи є комп'ютерний поліграф, який дає змогу здійснювати синхронну реєстрацію параметрів дихання особи, її серцево-судинної активності, електричного опору шкіри, інших фізіологічних параметрів із подальшим оформленням результатів їх реєстрації в цифровому вигляді. Результати фізіологічних вимірювань використовують для оцінки вірогідності інформації, яку повідомляє особа, а також поінформованості цієї особи щодо певних фактів.

З позиції забезпечення об'єктивності дослідження важливо зазначити, що поліграф є пасивним реєстратором процесів в організмі людини й жодним чином не впливає на нього. Водночас пристрій може викликати певні психічні реакції в досліджуваній особі (хвилювання, збудження), вплив яких на результати дослідження має нейтралізувати експерт-поліграфолог завдяки спеціальним методикам.

Існує ціла низка комп'ютерних поліграфів виробництва США, Росії, Ізраїлю та інших країн (Axiton, «Дельта», «Конкорд», «Крис», «Епос», «Бар'єр» тощо). Багато з них у різні часи перебували на озброєнні оперативних підрозділів, насамперед ГУБОЗ МВС України, й застосовувалися з оперативною метою. На досудовому слідстві їх почали використовувати лише останніми роками.

Технології діагностування психофізіологічних станів людини постійно вдосконалюються. Так, у Сполучених Штатах Америки винайдено так званий «мовленнєвий поліграф», що дає змогу оцінити ступінь збудження людини за записом її усного мовлення. Позитивною рисою мовленнєвого поліграфа порівняно з класичним пристроєм є відсутність фізичного контакту діагностичної апаратури з опитуваним; для діагностики емоційної

напруженості людини достатньо проаналізувати параметри його мовлення, записаного на матеріальному носіїві. Це дає змогу встановити емоційну напруженість людини після проведення опитування та за її відсутності. Отже, згода особи на проведення тестування не потрібна.

Застосування мовленнєвого поліграфа для дослідження звукозаписів, отриманих за результатами негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів, дасть змогу в майбутньому, з розвитком діагностичних методик, ідентифікувати особу, встановити її соціальне походження, стать, вік, національність, наявність судимості, регіон проживання, рівень освіти тощо².

Методи проведення психофізіологічної експертизи обирає експерт-поліграфолог. Зазвичай застосовують спеціалізовані психологічні тести, під час яких експерт діє на слуховий чи візуальний аналізатор особи, наприклад, шляхом постановки запитань, пред'явлення окремих предметів, фотографій тощо, одночасно фіксуючи її психофізіологічну реакцію на ці подразники. В основу психофізіологічного дослідження покладено феномен людської психіки, сутність якого полягає в такому: якщо стимул (слово, предмет, фотографія, відео-, звукозапис) становить для людини значну інформацію про подію, образ якої зберігається в її пам'яті у вигляді ідеальних слідів, то він викликає в неї фізіологічні реакції, що перевищують реакції на однорідні стимули, які не пов'язані з цією подією й не становлять для особи важливої інформації. Якщо звернення до пам'яті відбувається методично коректно, й особа не причетна до події, нічого не приховує про це під час дослідження, то значущий стимул не впливає на її емоційну пам'ять. Відповідні нейронні структури мозку не отримують додаткової активації, а отже, поліграф не реєструє виражені

² У 2001 році вчені Національної академії внутрішніх справ запатентували новітній принцип дії мовленнєвого поліграфа, який полягає в апаратному аналізуванні фізичних характеристик усного мовлення особи (середня частота основного тону, інтервал зміни частоти головного тону, загальний час мовлення, кількість пауз, латентний час відповіді, темп та інтенсивність мовлення, порізаність (дисперсія) мелодичної кривої, просодичний тембр мовлення, зашумленість спектру, формантна структура тощо) за спеціальною методикою [4].

фізіологічні реакції. Ці дослідження отримали в криміналістиці назву «віртуальна трасологія».

Проведення судово-психофізіологічної експертизи неможливе без *добровільної згоди* особи. Це є необхідною умовою для отримання достовірного результату. Примусове поліграфне обстеження сприяє мимовільному підвищенню емоційного напруження, що не гарантує об'єктивності експертного дослідження. Тому під час ознайомлення особи з ухвалою про призначення експертизи слідчий має отримати від неї письмову добровільну згоду на участь у комп'ютерному тестуванні.

Водночас слід урахувати, що особа, надавши згоду, може вжити заходів щодо штучного спотворення результатів експертного дослідження. Зокрема, завчасно вжити алкоголь, наркотичну речовину або сильнодіючі ліки, або ж імітувати емоції чи збудження під час перевірки. Слідчий має про це знати й запобігти такому розвитку подій.

Так, 4 січня 2011 року, відповідно до постанови слідчого ГУМВС України в Луганській області, було здійснено психофізіологічну експертизу на поліграфі відносно обвинуваченого за кримінальною справою № 27\10\0589 (ч. 2 ст. 115 КК України), порушеною за фактом убивства таксиста. Під час проведення експертизи зі сторони обвинуваченого зафіксовано психологічну протидію перевірці, при тому, що до цього він стверджував, що бажає підтвердити свою невинуватість на поліграфі. У висновку психофізіологічної експертизи документально відображено всі ознаки виявленої протидії [5].

На думку Р. І. Могутина та М. В. Субботіної, перед призначенням судово-психофізіологічної експертизи, за необхідності, доцільно провести *медико-психологічне обстеження* особи для того, щоб з'ясувати відповіді на такі питання:

Якими є її індивідуально-психологічні особливості, зокрема в емоційній сфері, рівень самоконтролю?

Чи здатна особа адекватно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати на них правдиві показання?

Яким є психофізіологічний стан особи, чи дає змогу він проходити судово-психофізіологічну експертизу із застосуванням поліграфа?

Чи не має особа протипоказань щодо проведення такої експертизи [6, с. 40]?

Зазначені *протипоказання* можуть бути зумовлені віком особи, рівнем її інтелекту, наявністю в неї психічного захворювання, алкогольної або наркотичної залежності, уживанням психотропних препаратів, фізичним або психологічним виснаженням, різким болем, деякими гострими й хронічними соматичними захворюваннями.

Унормований орієнтовний перелік **питань** для експерта-поліграфолога, яким має керуватися слідчий під час призначення психофізіологічної експертизи, на сьогодні не розроблено (як це зроблено для інших видів судової експертизи). Формулюючи питання, слідчий має чітко усвідомлювати, що саме він хоче з'ясувати, з огляду на обставини кримінального правопорушення. Перед визначенням конкретних питань доцільно проконсультуватися з експертом. Зазвичай питання стосуються фактичних обставин учинення злочину (не психологічних особливостей особи) або відвертості особи на допитах, що відбулися.

Серед типових питань для експерта слід назвати такі:

Чи узгоджуються виявлені під час застосування поліграфа психофізіологічні реакції особи на питання про фактичні дані кримінального правопорушення з її відповідями на допитах (тобто чи не бреше вона)?

Чи знає особа інформацію про певну подію (обставини)?

У який момент часу особа могла отримати певну інформацію (наприклад, про обставини й деталі вчиненого злочину – у момент його вчинення або після цього)?³

Чи вчиняла особа конкретні злочинні дії?

Чи давала особа вказівки співучасникам щодо вчинення злочинних дій?⁴

Формулюючи питання, слід урахувувати межі компетенції експерта. Експерт-поліграфолог не може напевно стверджувати щодо дій і поведінки особи в минулому. Натомість він дає

³ Таким чином можна з'ясувати, чи перебувала особа на місці злочину в момент його вчинення, чи не обмовляє вона себе, чи здійснювала вона конкретні злочинні дії у разі співучасті у вчиненні злочину тощо.

⁴ Завдяки цьому можна виявити організатора та замовника злочину.

відповідь на питання: 1) наявні чи відсутні в пам'яті особи ідеальні сліди щодо певних подій (фактів); 2) чи утворені ці сліди природним шляхом (унаслідок особистої присутності або особистої участі) або шляхом подальшого повідомлення (зговору); 3) про що можуть свідчити фізіологічні реакції особи на значущу інформацію, що стосується обставин учинення злочину (зокрема, чи узгоджуються вони з вербальною інформацією, яку вона надала під час допитів).

Для проведення експертизи **слідчий надає експерту-поліграфологу:**

речові докази й інші предмети;
документи;
фотографії, відео- та звукозаписи;
протоколи слідчих дій (насамперед, допитів);
інші об'єкти, що сприятимуть вирішенню завдань

експертизи.

Вимоги до **висновку експерта-поліграфолога** передбачено ст. 101, 102 КПК України. Такий висновок має певні особливості. Зокрема, у ньому обов'язково має бути зазначено щодо попереднього проведення експертом: 1) установчого тесту (*тесту стимуляції*), під час якого виявляють та попередньо оцінюють адекватність психофізіологічних реакцій особи; 2) *тесту фонових реакцій*, під час якого визначають адекватність і можливі варіанти психофізіологічних реакцій особи в разі умисної протидії перевірці. Крім того, усі питання, що ставляться особі під час перевірки, мають бути *попередньо обговорені* з нею для того, щоб переконатися, що особа правильно розуміє їх зміст. Без виконання цих процедур та їх фіксації у висновку експерта результати психофізіологічної експертизи не можуть уважатися цілком об'єктивними.

До висновку експертизи додають поліграму й результати тестів, копію свідоцтва про державну реєстрацію підприємства, що проводить експертизу, копії свідоцтв про кваліфікацію експертів. За потреби може бути додано гігієнічний сертифікат на поліграфне обладнання (з метою підтвердження дотримання вимог безпеки щодо досліджуваної особи).

Висновок експерта-поліграфолога може бути **використаний**: 1) як джерело орієнтуючої інформації, що дає змогу планувати подальші слідчі дії; 2) як джерело доказів у кримінальному провадженні.

Незважаючи на те, що чинні нормативно-правові документи не містять норм щодо приналежності поліграфного дослідження до експертної діяльності, висновок експерта-поліграфолога, на нашу думку, може бути джерелом доказів у кримінальному провадженні. По-перше, під час судово-психофізіологічної експертизи здобуття доказової інформації відбувається відповідно до сучасних уявлень криміналістичної трасології. На думку американського криміналіста Дж. Рейда, «поліграф має ступінь точності, яка відповідає сучасним видам доказів, що фігурують у судах із кримінальних та цивільних справ, і навіть випереджає їх» [7, с. 72]. По-друге, експертні висновки формуються відповідно до вимог чинного кримінально-процесуального законодавства. Таким чином, забезпечується допустимість і достовірність доказів, здобутих під час психофізіологічної експертизи.

Судова практика в Україні поступово йде шляхом визнання висновків експертів-поліграфологів процесуальними джерелами доказів. Наприклад, ще в 2006 р. Подільський районний суд м. Києва під час розслідування кримінальної справи виправдав підозрюваного завдяки використанню як доказу саме результатів проведення судово-психофізіологічної експертизи.

Проте, незважаючи на практику результативного використання поліграфа на досудовому слідстві, висновки експертів-поліграфологів ще не мають загального визнання як самостійне джерело доказів. Водночас ці висновки успішно використовують у комплексі з іншими доказами.

Так, 13 вересня 2010 р. за постановою слідчого Жовтневого РВ ЛГУ УМВС України в Луганській області проведено психофізіологічну експертизу на поліграфі обвинуваченому в кримінальній справі № 05\10\0293, порушеній за ч. 2 ст. 121 КК України за фактом убивства літньої жінки. Експертизою підтверджено, що обвинувачений здійснював дії, спрямовані на заподіяння смерті потерпілій, виключено самообмову з його боку, підтверджено правдивість

його показань, наданих раніше на допитах, що визнано обставиною, яка пом'якшує провину.

24 березня 2011 р., відповідно до постанови заступника начальника відділу Слідчого управління ГУМВС України в Київській області, проведено психофізіологічну експертизу на поліграфі відносно обвинуваченого за кримінальною справою № 07-6953 (п. 12 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 355 КК України), порушеної за фактом вбивства громадянина К. Висновок експертизи дав змогу об'єктивно кваліфікувати дії обвинуваченого та його співучасників, підтвердити, що обвинувачений не мав умислу на вбивство, а також приховував труп потерпілого. Справу розглянуто, висновок експертизи вироком суду визнано як доказ. Обвинувачених засуджено до п'яти й семи років позбавлення волі, виключено їх довічне ув'язнення.

19 вересня 2012 р., згідно з постановою слідчого Артемівського РВ ЛГУ УМВС України в Луганській області, проведено комплексну психофізіологічну експертизу на поліграфі за кримінальною справою № 04/12\1022 відносно потерпілого А. За обставинами справи, 10 липня 2012 р. близько 21 год 30 хв підозрюваний В., перебуваючи на вулиці в м. Луганськ, погрожував потерпілому фізичною розправою за допомогою електрошокера та предмета, схожого на пістолет, що потерпілий сприйняв як погрозу вбивством. Підозрюваний стверджував, що цього факту не було. Проведеною експертизою встановлено, що покази потерпілого є правдивими. Кримінальну справу щодо обвинувачення В. направлено до суду [5].

У слідчій практиці існують приклади використання висновку експерта-поліграфолога як джерела орієнтуючої інформації, що дає змогу планувати подальші слідчі дії. Так, 20 серпня 2012 р. на підставі постанови слідчого Дрогобицького РВ ГУМВС України у Львівській області, у кримінальній справі № 116-0203 проведено психофізіологічну експертизу показів трьох свідків. За обставинами справи, 6 вересня 2010 р. невстановлена особа, розбивши шибку вікна, проникла до житлового приміщення в с. Уличне Дрогобицького району Львівської області, звідки таємно викрала гроші та ювелірні

вироби, що належали потерпілому Б. За результатами проведеної експертизи встановлено свідка, який свідомо приховував відому йому інформацію про особу злочинця [5].

Підбиваючи підсумки, можна дійти таких **висновків**:

1) використання поліграфа на досудовому слідстві здійснюють шляхом призначення психофізіологічної експертизи, проведення якої доручають кваліфікованим експертам-поліграфологам;

2) психофізіологічна експертиза дає змогу виявити матеріальні ознаки ідеальних слідів пам'яті особи, яка є носієм інформації, що може бути використана як доказ фактів чи обставин, які слідчий встановлює під час досудового слідства;

3) до головних завдань психофізіологічної експертизи належать: оцінювання вірогідності повідомленої особою інформації про певні факти чи обставини (тобто виявлення, чи відповідає отримана від особи вербальна інформація слідам-відображенням у її пам'яті); виявлення поінформованості особи щодо певних фактів, подій (тобто встановлення наявності або відсутності в неї ідеальних слідів пам'яті);

4) слідча практика йде шляхом використання висновку експерта-поліграфолога як джерела доказів у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України (проект нової редакції) / [О. М. Джужа, В. Я. Горбачевський, Ю. Ю. Орлов та ін.]. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 48 с.

2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 2008 р. № 53/5. – Режим доступу :

<http://mir-ekspertiz.info/pro-zatverdzhennya-instrukci%d1%97-pro-priznachennya-ta-provedennya-sudovix-ekspertiz-ta-ekspertnix-doslidzhen/>.

3. Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038–ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

4. Пат. 13 України. Спосіб виявлення напруженості та змін емоційного стану людини за фізичними параметрами усного мовлення / Жаріков Ю. Ф., Кондратьєв Я. Ю., Орлов Ю. Ю., Рибальський О. В. / Нац. акад. внутр. справ. – № 99084603; Заявл. 10.08.99; Опубл. 11.12.2001. – 3 с.

5. Практика судебной экспертизы на полиграфе при расследовании преступлений [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://spfi.com.ua/?page_id=1008.

6. Могутин Р. И. Использование полиграфа в раскрытии и расследовании преступлений : [учеб. пособие] / Р. И. Могутин, М. В. Субботина. – Волгоград : ВА МВД России, 2005. – 84 с.

7. Холодный Ю. И. Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений (генезис и правовые аспекты) : [моногр.] / Ю. И. Холодный. – М. : Мир безопасности, 2000. – 160 с.

УДК 343.98:343.343.5

Давиденко Віктор Валерійович –
ад'юнкт кафедри криміналістики
та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ

Davydenko Viktor – Researcher of
criminology and forensic medicine
department of National Academy of
Internal Affairs

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ ЧИ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

SPECIAL CHARACTERISTICS OF INVESTIGATION OF ABSENCE WITHOUT LEAVE FROM A MILITARY UNIT OR PLACE OF SERVICE IN COMBAT ACTION CONDITIONS OR DURING WAR CONFLICT

Розглянуто особливості розслідування злочинів, пов'язаних із самовільним залишенням військовослужбовцями військової частини або місця служби в разі ведення бойових дій чи військового конфлікту. Визначено тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах бойової обстановки. Висвітлено та проаналізовано переконання працівників військових прокуратур і військовослужбовців щодо окремих питань розслідування в зазначених умовах слідчої ситуації.

Ключові слова: розслідування військових злочинів; самовільне залишення військової частини; версיוвання; огляд місця події; розшук підозрюваного; затримання розшукуваного військовослужбовця; допит підозрюваного; фіксування слідчих (розшукових) дій.

Рассмотрены особенности расследования преступлений, связанных с самовольным оставлением военнослужащими воинской части или места службы в случае ведения боевых действий или военного конфликта. Определены тактические особенности проведения следственных (розыскных) действий в условиях боевой обстановки. Проанализированы и освещены взгляды работников военных прокуратур и военнослужащих по отдельным вопросам расследования в указанных условиях следственной ситуации.

Ключевые слова: расследование воинских преступлений; самовольное оставление воинской части; построение следственных версий; осмотр места происшествия; розыск подозреваемого; задержание разыскиваемого военнослужащего; допрос подозреваемого; фиксация следственных (розыскных) действий.

The article highlights special characteristics of investigation of crimes related to absence without leave from a military unit or a place of service in combat action conditions or during war conflict.

The relevance of researching the issues of investigation of military crimes related to the evasion of military service in complex environment of protecting the sovereignty and territorial integrity of Ukraine by its Armed Forces has been substantiated.

The authors analyzed and highlighted the viewpoints of military prosecution service officers and the Armed Forces of Ukraine servicemen on specific issues of investigation under the investigative situation conditions complicated by combat actions.

The starting point of the aforesaid type of crime investigation is formation of investigative theories and planning of investigative (search) actions aimed to confirm or refute thereof. In particular, the formation of theories in combat action conditions or during war conflict shall be conducted with regard to the real reasons and conditions due to which a military serviceman can be absent from a military unit or place of service. Primarily, such reasons are the military serviceman's death in combat, abandoning the dead in battlefield during deployment of the units, getting wounded, contusion and evacuation of a military serviceman, being helpless, being held captive, as a hostage, staying at civilians etc.

During the search of a military serviceman it shall be reasonable to take into consideration the possibility of his/her armed resistance. That is why the suspect identity and circumstances under which he/she committed a crime should be thoroughly examined in the first place.

During the search and pursuit of an armed criminal one should plan and carry out the joint actions together with the Military Law-Enforcement Service servicemen authorized to take physical coercion measures, apply special tools and use firearms.

During the carrying out of separate investigative (search) actions the investigator should consider the possibility of fast-changing operational environment in the combat action area. Therefore he/she should act expeditiously, use technical tools he/she authorized to use and do not expose the participants of investigative actions to excessive risk.

Keywords: investigation of military crimes; absence without leave from a military unit; formation of investigative theories; examination of incident site; search of a suspect; apprehension of a wanted military serviceman; interrogation of a suspect; recording of investigative (search) actions.

В Україні тривалий час поза увагою вчених-криміналістів залишалися питання щодо методики розслідування військових злочинів. Лише протягом останніх років на монографічному рівні криміналістичному забезпеченню розслідування окремих військових злочинів присвячено праці вітчизняних учених А. Г. Воєводи [1], В. С. Давиденка [2], О. С. Ткачука [3].

Військово-політична напруженість в Україні свідчить про актуальність напрацювань із питань криміналістичного забезпечення діяльності слідчого в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Тому питання, пов'язані з розслідуванням зазначеного виду військових злочинів, в Україні досліджуються вперше.

Сучасне становище в нашій державі та залучення Збройних Сил України до виконання характерних обов'язків є емпіричним підґрунтям формування окремої криміналістичної методики розслідування злочину, передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу (КК) України. Саме тому в дослідженні

ми максимально використали можливості вивчення кримінальних проваджень, статистичні дані, опитування працівників військових прокуратур, військовослужбовців Збройних Сил України з питань учинення, розкриття, розслідування та запобігання злочинів, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби.

На нашу думку, насамперед, доцільно розглянути типові версії щодо відсутності розшукуваного військовослужбовця за місцем служби в умовах ведення бойових дій або військового конфлікту.

У період бойових дій версіювання зумовлено особливостями слідчої ситуації як інформаційного середовища, у якому відбувається розслідування військового злочину, конкретними обставинами й умовами розслідування, за яких слідча ситуація передбачає різні аспекти роботи слідчого [4, с. 427].

Таким чином, версіювання в умовах бойових дій чи військового конфлікту повинно здійснюватися з урахуванням реальних причин та обставин, за яких військовослужбовець може бути відсутній у військовій частині чи за місцем служби, а саме:

відсутність військовослужбовця зумовлена його загибеллю під час бою, від випадкової кулі, мінометно-артилерійського обстрілу чи бомбо-штурмової атаки, зокрема труп не знайдено, знищено або відбулися його зміни, що виключають ідентифікацію. Окремо доцільно розглядати й можливість залишення трупа військовослужбовця на полі бою під час відступу військ, якого потім поховали противник чи місцеві цивільні особи;

відсутність військовослужбовця внаслідок його поранення, контузії та евакуації з поля бою, зокрема його потрапляння в непритомному стані до медико-санітарних служб інших військових частин, потрапляння на лікування до цивільних медичних закладів чи до окремих цивільних осіб;

відсутність військовослужбовця у військовій частині зумовлена його потраплянням під час бою чи відступу до іншої військової частини або партизанського табору;

військовослужбовця захоплено в полон;

військовослужбовець відстав від свого підрозділу чи військової частини під час маршу, передислокації, військового ешелону тощо;

розшукуваний військовослужбовець дезертирував у тил або на територію, захоплену ворогом;

розшукуваний військовослужбовець зрадив Батьківщині та перейшов на бік ворога.

Крім цього, залежно від слідчих ситуацій розслідування в умовах бойових дій або військового конфлікту, можуть бути висунуті й інші версії, що також є логічним підґрунтям і підставою для подальшого планування окремих слідчих (розшукових) дій задля їх перевірки.

Так, 34 % опитаних прокурорсько-слідчих працівників зазначили, що порядок та перелік слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій залежатиме від строку самовільного залишення військової частини, місця служби, інших особливостей слідчої ситуації та висунутих розшукових версій.

За умов нещодавнього самовільного залишення військової частини, до розшуку й переслідування злочинця також доцільно залучити особовий склад військової частини, застосовувати оточення та прочісування певної місцевості, блокування транспортних чи інших шляхів пересування. Вірогідність розшуку втікача значно підвищить застосування службової собаки, детальне опитування не лише військовослужбовців військової частини, а й цивільних осіб за її межами, прогнозування місця перебування (переховування) злочинця й організування засідок [5, с. 113].

Отже, прогнозування поведінки військовослужбовця-втікача ґрунтуватиметься на наявній у слідчого вихідній інформації, зокрема відомостей стосовно самої особи підозрюваного. Особливу увагу доцільно приділити вивченню його психологічних і психічних рис та якостей, знання яких дасть змогу слідчому передбачити подальшій дії й учинки, зрозуміти їх причину зумовленість і зв'язок із навколишнім середовищем, наявними умовами й умовами, що передували події злочину та стали рушійною силою для прийняття особою рішення щодо переховування [6, с. 32].

У плануванні окремих слідчих дій, на нашу думку, суб'єкт розслідування зобов'язаний передбачати максимально ефективні умови їх проведення. Так, у слідчій ситуації, ускладненій умовами воєнного стану або бойової обстановки, доцільно ретельно спланувати, ефективно й оперативно виконати окремі слідчі (розшукові) дії безпосередньо в тій військовій частині, у якій зафіксовано самовільну відсутність військовослужбовця.

Найбільш важливим джерелом інформації про подію злочину є огляд місця події. Огляд як слідча (розшукова) дія полягає в безпосередньому спостереженні й дослідженні його учасниками матеріальних об'єктів, пов'язаних з обставинами вчинення кримінального правопорушення. Під час слідчого огляду прокурор, слідчий виявляє (знаходить), досліджує (наскільки це можливо на такому етапі), фіксує відомості про фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження [7, с. 527].

Специфічних особливостей набуває тактика слідчого огляду під час розслідування військових злочинів за складних умов бойових дій, військових навчань, пішої чи механізованої передислокації військ, перебування підрозділів в оперативних районах розгортання та маневрування. Зазначені обставини є характерними для швидкої зміни оперативної, слідчої ситуації, та вимагатимуть від осіб слідчо-оперативної групи мобільності, майстерності та вміння швидко й ефективно реагувати на всі зміни слідчої ситуації.

Крім того, таких ускладнених обставин ефективному проведенню розшуку військовослужбовця за гарячими слідами, ефективності пошуку, сприятиме суб'єктивний спосіб огляду місця події та вибірковий слідчий огляд, тобто огляд за ситуаційними вузлами з першочерговим дослідженням тих ділянок місця події, на яких, на думку слідчого, можуть бути зосереджені сліди й інші об'єкти, найбільш важливі для швидкого розшуку злочинця та розкриття злочину. У разі виявлення схованок, що облаштував злочинець, поблизу їх доцільно організувати засідку з метою подальшого затримання злочинця [8, с. 25, 28].

За умов слідчої ситуації, ускладненої військовими маневрами, передислокацією (перевезенням) військових підрозділів, отриманню криміналістично-важливої інформації

сприятиме витребування та вивчення військової документації, у якій відповідно до часу та місця фіксуються конкретні дані й особливості внутрішньої служби під час перевезення військ.

Такими можуть бути, наприклад, військові перевізні документи, маршрутний лист, відомість наряду варти, затверджений табель постів, інструкція начальника варти та, за необхідності, інші документи, оформлені відповідно до вимог ст. 223, 379 Закону України «Про Статут внутрішньої Служби Збройних Сил України». За потреби слідчий може витребувати витяги з цих документів чи їх копії, необхідний список особового складу підрозділу, групи чи маршової команди. Отримані джерела інформації, її аналіз та співставлення з іншими об'єктивними обставинами можуть дати відповіді на питання щодо особливостей передислокації військових підрозділів, нештатні ситуації та надзвичайні події, що відбулися. Інформація про особовий склад, його перебування й особливості несення служби сприятиме визначенню свідків-очевидців, а також осіб, які своїми діями або бездіяльністю могли посприяти підозрюваному в учиненні злочину.

Ураховуючи особливості вчинення злочину та його досудового розслідування в районі військового конфлікту, на початковому етапі розслідування проводять комплекс невідкладних розшукових заходів, спрямованих на блокування маршрутів найбільш вірогідного пересування розшукуваного військовослужбовця, його пошук та затримання в місцях можливого перебування після вчинення злочину. Отже, розшук військовослужбовця за «гарячими слідами» передбачає вжиття таких заходів: а) обстеження всіх приміщень військової частини, базового польового військового табору та прилеглої території; б) безпосереднє переслідування розшукуваного військовослужбовця; в) оточення та прочісування визначених ділянок місцевості; г) спрямування орієнтувань на затримання розшукуваного в ОВС, військові комендатури, блокпости маршрутами його можливого переміщення; д) організування спостереження та засідок, у яких найбільш вірогідно може з'явитися розшукуваний [4, с. 441–442].

З особливою відповідальністю й обережністю слід ставитися до розшуку військовослужбовця, який самовільно

залишив військову частину зі зброєю. Так, 31 % опитаних працівників прокуратури зазначили про вчинення таких злочинів під час несення служби в складі варті, несення бойового чергування, охорони державного кордону тощо; 26 % респондентів указали на вчинення злочину з бойовою вогнепальною, холодною зброєю, або спеціальними засобами; 20 % практичних працівників погодились із думкою про вчинення цих злочинів із використанням військових транспортних засобів, що становлять підвищену небезпеку.

За таких надзвичайних умов досудового розслідування розшукову роботу доцільно планувати спільно з підрозділами Військової служби правопорядку, яка, відповідно до ст. 3, 8 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 р., зобов'язана сприяти в межах своєї компетенції органам досудового розслідування щодо розшуку та затримання військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини, забезпечення безпеки дорожнього руху, виконання доручень слідчого й прокурора.

Відповідно до ст. 9–11 зазначеного Закону, Військова служба правопорядку має право застосовувати під час здійснення службових обов'язків заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю.

Розшук і переслідування озброєного військовослужбовця доцільно поєднати з оперативним витребуванням інформації про особу розшукуваного. Таку інформацію можна отримати з обліково-послужної картки, медичної книжки, службової та медичної характеристики, службової картки, інших військових облікових документів, що містять інформацію про особу [9, с. 7].

Не менш важливе значення матиме отримання з офіційних військових джерел достовірних даних про оперативну обстановку в місцях військових маневрів, перевезення чи передислокації підрозділу в районі розгортання (зосередження) військ, ведення бойових дій, або в місцях тривалої дислокації військової частини. Ця інформація сприятиме слідчому за реальними фактами діагностувати слідчу ситуацію з урахуванням не лише користі доказового значення певних слідчих (розшукових) дій, а й дасть змогу спрогнозувати негативний розвиток слідчої ситуації, а також можливий негативний вплив свого втручання в роботу військового

управління чи особового складу, передусім в умовах складної оперативної (бойової) обстановки. За таких складних обставин ми погоджуємося з думкою, що нерішучість слідчого та зволікання з проведенням слідчих (розшукових) дій також може зашкодити, адже оперативна обстановка є мінливою, оскільки може відбутися передислокація конкретної військової частини чи підрозділу, у якому вчинено злочин. Унаслідок цього слідча ситуація лише погіршиться, ускладниться або унеможливиться проведення слідчого огляду чи інших слідчих (розшукових) дій [10, с. 100].

Показником результативності слідчих (розшукових) дій буде своєчасне виявлення та затримання розшукуваного військовослужбовця. На нашу думку, доцільно розглянути й особливості затримання військовослужбовця, якого розшукують, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. За таких обставин підвищується вірогідність наявності в підозрюваного зброї, боєприпасів, спеціальних засобів, а також можливості чинення збройного опору. Особливостями планування затримання таких підозрюваних є:

- з'ясування наявності в розшукуваного конкретних видів зброї чи спеціальних засобів;

- визначення рівня вмінь військовослужбовців у сфері використання певного озброєння чи спецзасобів;

- з'ясування питань щодо фізичного стану розшукуваного, його фізичної та спеціальної підготовки, володіння прийомами рукопашного бою тощо;

- установлення наявності в розшукуваного транспортного засобу й унеможливлення скористатися ним;

- вивчення місцевості, на якій переховується розшукуваний, з'ясування шляхів і можливостей прихованого шляху підходу правоохоронців до місця затримання, а також можливої втечі підозрюваного;

- завбачлива евакуація сусідів, за необхідності – мешканців навколишніх будинків;

- розміщення групи спостереження й забезпечення її ефективними засобами зв'язку та маскування;

- виставлення оточення навколо місця переховування розшукуваного, з метою недопущення до місця затримання

та можливого збройного опору сторонніх осіб або транспортних засобів;

визначення системи озброєння членів слідчо-оперативної групи, індивідуального захисту, екіпірування тощо, з огляду на можливість опору та рівень його небезпеки.

Також учасники групи затримання повинні бути забезпечені необхідним транспортом, засобами зв'язку. Відповідно до рівня небезпеки слідчої ситуації для життя та здоров'я учасників затримання, необхідно забезпечити наявність у районі оперативних дій медичного працівника, а за необхідності – бригади швидкої допомоги.

На нашу думку, не менш важливим буде висвітлення окремих питань стосовно допиту підозрюваного в бойовій обстановці або в районі збройного конфлікту. За таких умов допит підозрюваного слід провести негайно, а за невідкладних випадків, відповідно до ч. 4 ст. 223 КПК України, – і в нічний час.

Під час ведення бойових дій слідчому потрібно адаптуватися до реальних обставин, провести допит за першої можливості та не заважати своєю присутністю іншим військовослужбовцям виконувати свої службові обов'язки.

Щодо цього переконання цілком слушною є думка С. В. Малікова, який стверджує, що в умовах бойової обстановки в районах збройного конфлікту, з огляду на нестачу часу, первинний допит особи може бути виконано прискорено за тимчасово скороченою програмою [4, с. 362].

У разі допиту підозрюваного в екстремальних ситуаціях можуть бути використані також прийоми психологічного впливу, які, на думку Ф. М. Сокирана, сприятимуть активізації установок та емоційно-вольової сфери, уточненню умов сприйняття фактів певної події, постановці запитань, що збуджують або послаблюють емоційний стан допитуваного [11, с. 39–40].

Для прискорення та максимального забезпечення фіксування слідчих (розшукових) дій у районах збройного конфлікту чи ведення бойових дій, слідчому необхідно використовувати відеокамеру або цифровий диктофон, записи яких також можуть бути використані під час судового засідання.

Підбиваючи підсумки, доцільно зазначити, що в разі повторних чи додаткових допитів свідків або підозрюваних у районах ведення бойових дій доцільно керуватися як загальними тактичними правилами проведення допитів, так і сучасними напрацюваннями вчених-криміналістів, психологів та інших фахівців, що сприятимуть удосконаленню окремих криміналістичних методик. Аналіз результатів допиту й оцінка отриманої інформації також допоможуть слідчому спрогнозувати поведінку допитуваного впродовж наступного етапу розслідування злочину та попередити негативний розвиток слідчої ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воєвода А. Г. Основні положення методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил водіння або експлуатації військових машин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Воєвода Андрій Григорович. – К., 2014. – 253 с.
2. Давиденко В. С. Розслідування насильницьких злочинів, вчинених військовослужбовцями: проблеми тактики та методики : [моногр.] / В. С. Давиденко. – К. : Атіка, 2010. – 272 с.
3. Ткачук О. С. Судове слідство у кримінальних справах про насильство серед військовослужбовців : [моногр.] / О. С. Ткачук. – К. : КНТ, 2007. – 172 с.
4. Маликов С. В. Военно-полевая криминалистика / С. В. Маликов. – М. : За права военнослужащих, 2008. – Вып. 86. – 512 с.
5. Багратян А. Л. Особенности расследования самовольного оставления воинской части или места службы по законодательству Российской Федерации и Республики Армения (сравнительно-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Багратян Азат Людвигович. – М., 2009. – 183 с.
6. Коновалов Е. Ф. Розыскная деятельность следователя / Е. Ф. Коновалов. – М., 1973. – 56 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1328 с.

8. Лавров В. П. Расследование преступлений по горячим следам : [учеб. пособие] / В. П. Лавров, В. Е. Сидоров. – М. : ВЮЗШ МВД СССР, 1989. – 57 с.

9. Памятка для молодых военных следователей о первичных и неотложных следственных действиях / Следственный отдел военной прокуратуры Краснознаменного Киевского военного округа. – К., 1971. – 25 с.

10. Давиденко В. С. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Давиденко Валерій Степанович. – К., 2006. – 313 с.

11. Сокиран Ф. М. Шляхи вдосконалення тактики психологічного впливу при проведенні окремих слідчих дій [посіб.] / Ф. М. Сокиран, М. Ф. Сокиран. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 160 с.

УДК 343.131

Горбачевський Віталій Якович – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Horbachevsky Vitali – Doctor of Law, professor, honoured lawyer of Ukraine, The head of the chair criminal-law disciplines National Academy of Internal Affairs

КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЯК ФУНКЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

CRIMINAL PROSECUTION AS FUNCTION OF THE CRIMINAL PROCESS

Здійснено аналіз кримінально-процесуальних функцій як головних напрямів процесуальної діяльності учасників кримінального процесу. Розкрито роль слідчого, прокурора, оперативних підрозділів, слідчого судді в забезпеченні швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду кримінального правопорушення. Визначено кримінальне переслідування як напрям діяльності, спрямованої на викриття конкретної особи, яка має статус підозрюваного або обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальне судочинство; кримінальне переслідування; оперативно-розшукова діяльність; оперативно-розшукове переслідування; підозра.

Проанализированы уголовно-процессуальные функции как основные направления процессуальной деятельности участников уголовного процесса. Раскрыта роль следователя, прокурора, оперативных подразделений, следственного судьи в обеспечении быстрого, полного, беспристрастного расследования и судебного рассмотрения уголовного преступления. Определено уголовное преследование как направление деятельности, нацеленной на разоблачение конкретного лица, имеющего статус подозреваемого или обвиняемого в совершении уголовного преступления и привлечения его к уголовной ответственности.

Ключевые слова: уголовное правосудие; уголовное преследование; оперативно-розыскная деятельность; оперативно-розыскное преследование; подозрение.

The article is devoted to the analysis of criminal-procedural functions – principal directions in remedial activities of participants in the criminal process. The author defines the functions of prosecution, defense, and justice. He also reveals the role of the investigator, the prosecutor, the detective units, investigative judges in providing fast, complete and impartial investigation and trial of criminal offences.

The article defines prosecution as activity directed at the exposure of a particular person, who has the status of a suspect or charged with the commission of a criminal offence, and bringing that person to criminal responsibility. The author refers the beginning of the prosecution to the appearance a suspect, i.e. the announcement of suspicion, and considers the suspect a central procedural figure throughout the criminal proceedings.

The article determines the following parties to the prosecution: an attorney, an investigator, head of an investigative unit, operational units. A victim or his/her legal representative can also bring legal action, on the side of the prosecution.

The author examines the changes in procedural standing of the prosecutor in criminal justice. In particular, the article analyzes transformation of the prosecutor's office into the unit that carries out prosecutorial activities, criminal prosecution in the pre-trial stages of

the criminal justice. The author reveals the causes of insufficient effectiveness of the fight against crime, proposes the ways to improve it.

Keywords: criminal justice; prosecution; detective activity; detective prosecution; suspicion.

Систему кримінально-процесуального законодавства побудовано таким чином, щоб забезпечити законність виконання слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, захист прав і свобод людини та громадянина в судовому провадженні. Вона повинна бути чітко визначена, внутрішньо збалансована.

У статті проаналізовано існуючі в науковій царині та процесуальній практиці підходи до розуміння сутності кримінального переслідування та його функцій. Здавна було прийнято вживати термін «кримінальне переслідування» як такий, що визначає кримінальну процесуальну діяльність правоохоронних органів щодо викриття, установлення, затримання осіб, які вчинили злочин.

Кримінально-процесуальні функції – це головні напрями процесуальної діяльності, у яких виражена спеціальна роль і призначення сторін, суб'єктів, учасників судочинства. Процесуальні функції визначають, з огляду на поєднання різних учасників судочинства в окремі групи: державні органи, що здійснюють кримінальне провадження як сторона обвинувачення; учасники процесу, які відстоюють свій інтерес у кримінальному провадженні – сторона захисту; суддя, колегіальний суд як окремий суб'єкт кримінального процесу, що виконує функцію правосуддя. Процесуальні функції визначають зміст правового статусу суб'єктів кримінального процесу, розмежовують у процесуальній діяльності суперечливі інтереси й направляють їх на досягнення загальних цілей і завдань кримінального судочинства.

Кримінальне переслідування – це діяльність, спрямована на викриття винних у скоєнні злочину [1; 2]. Вона передбачає функції висунення обвинувачення та його доведення в кримінальному процесі; побудови версій у кримінальному провадженні; установлення особи, яка скоїла злочин; розшук підозрюваного, якщо місце його знаходження невідоме;

проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

Функція захисту від звинувачення – це функція позиції захисту від обвинувачення.

Функцією правосуддя є функція вибору звинувачення або захисту та постанова вироку суддею (колегіальним судом).

Дослідженню проблеми належності функцій чимало уваги у своїх роботах присвятили вчені-процесуалісти О. П. Гуляєв, П. С. Елькінд, О. С. Кобліков, Р. Д. Рахунов, М. С. Строгович та ін. Одні науковці вважають, наприклад, що єдиною функцією слідчого є розслідування справи, тобто функція встановлення, перевірки фактичних даних про скоєний злочин і його розслідування. Інші – наділяють слідчого функціями обвинувачення та вирішення матеріалів справи. Така розбіжність позицій пов'язана з різними підходами до визначення кримінально-процесуальної функції. Для недопущення помилок під час визначення процесуальних функцій слідчого потрібно враховувати інтереси учасників процесу.

Останніми роками кримінальне та кримінальне процесуальне законодавства постійно вдосконалюються, приймаються нові закони, що розроблені та набувають чинності згідно з положеннями Конституції України. Вони спрямовані на вдосконалення діяльності оперативних підрозділів, слідчого, прокурора, слідчого судді щодо виконання завдань кримінального процесу, пов'язаного із розкриттям злочину, установленням винної особи, яка його вчинила, вжиття заходів для недопущення застосування необґунтованого процесуального примусу. До особи, яка, унаслідок учинення злочину, в міру вини має бути притягнута до кримінальної відповідальності, необхідно застосувати міру правового покарання.

Слідчий як представник владних державних органів першочергово обстоює інтереси держави, а вже потім – потерпілої сторони. Він виконує функцію кримінального переслідування. Саме слідчий у процесі розслідування формує й обґрунтовує тезу про те, що злочин скоїв дійсно обвинувачений, про що, відповідно, складає обвинувальний акт. Навіть власне мета досудового слідства вказує на спрямованість діяльності слідчого під час виконання функції кримінального

переслідування. Це, перш за все, завдання щодо пошуку винного та доказання його вини. Функція вирішення матеріалів кримінального провадження має бути контрольною відносно інших. Цю функцію виконує прокурор, а не слідчий.

Обвинувальна функція слідчого з'являється тільки після складання обвинувального акта й пред'явлення його прокуророві для затвердження та передавання до суду в порядку, передбаченому ст. 42, 291 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України [3].

Слідчий на досудовому слідстві повинен гарантувати права й свободи, інтереси сторін процесу, визначені КПК України. Він не вирішує матеріали кримінального провадження, а збирає докази, що підтверджують обвинувачення або спростовують його. Функція вирішення матеріалів кримінального провадження зосереджена в руках судді.

Слідчий, згідно з КПК України, належить до сторони обвинувачення, фактично здійснює кримінальне переслідування у формі підозри з моменту повідомлення особі про підозру. До цього моменту він реалізовує функцію розслідування кримінальних правопорушень. Про те, що законодавець не повністю відмовився від покладення на слідчого цієї функції, свідчить, наприклад, ч. 2 ст. 9 КПК України, відповідно до якої прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку й забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень; а також положення ст. 94, ч. 5 ст. 223 КПК України. Таким чином, слід констатувати поліфункціональність діяльності слідчого, що полягає в здійсненні функції розслідування (до повідомлення про підозру) та кримінального переслідування (у формі підозри).

Керівник органу досудового розслідування, незважаючи на приналежності до сторони обвинувачення, не формулює та не висуває обвинувальну тезу, не складає й не погоджує повідомлення про підозру, не затверджує обвинувальний акт.

Безумовно, його діяльність пов'язана з реалізацією кримінального переслідування у формі підозри, оскільки він забезпечує відомче процесуальне керівництво діяльністю слідчих із кримінального переслідування в тому числі, однак безпосередньо цю діяльність не здійснює. Отже, керівник органу досудового розслідування в цьому статусі не є суб'єктом реалізації функції кримінального переслідування. Функціями керівника органу досудового розслідування є: відомче процесуальне керівництво досудовим розслідуванням; функція розслідування та кримінального переслідування – виключно в разі особистого здійснення досудового розслідування [4].

Кримінальний процесуальний кодекс концептуально змінив процесуальне становище прокурора в кримінальному судочинстві, зокрема визначив тенденцію щодо трансформування прокуратури на орган, що забезпечує обвинувальну діяльність, зокрема кримінальне переслідування на досудових стадіях кримінального судочинства.

Водночас КПК України не містить визначення поняття кримінального переслідування. Цю категорію вжито лише в ст. 542 в аспекті перейняття кримінального переслідування. Нині легальне визначення кримінального переслідування сформульовано лише в Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженій Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 341/2008.

Учені процесуалісти кримінальне переслідування тлумачать у широкому та вузькому значеннях. Так, широкому розумінні термін передбачає всю процесуальну діяльність у кримінальній справі: встановлення події й обставин злочину, особи, що його вчинила, доведення винуватості останньої та її покарання, тобто фактично є тотожним поняттю «провадження в кримінальній справі». У вузькому сенсі кримінальне переслідування розглядається суто як кримінально-процесуальна діяльність обвинувачення конкретної особи у вчиненні злочину. У цьому значенні кримінальне переслідування полягає в реалізації обвинувальної функції шляхом кримінально-процесуальної діяльності проти конкретної особи й відрізняється від іншої процесуальної діяльності, спрямованої на встановлення події,

обставин злочину та особи, яка його вчинила, що передбачає поняття «розслідування злочину».

Здійснений аналіз свідчить, що кримінальне переслідування має бути визначене у вузькому значенні, зокрема як напрям діяльності, спрямованої на викриття конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності. Тобто кримінальне переслідування завжди є персоніфікованою діяльністю, що здійснюється відносно конкретної особи, яка має статус, наприклад підозрюваного (у досудовому розслідуванні) та обвинуваченого (у судовому провадженні в суді першої інстанції). Відповідно, формами кримінального переслідування, згідно з КПК України, є підозра, обвинувачення, здійснення щодо особи кримінального провадження, за потреби – із застосуванням примусових заходів медичного характеру; здійснення щодо неповнолітнього провадження із застосуванням примусових заходів виховного характеру [5].

Кодекс визначив нові положення процедури застосування кримінального процесуального законодавства. Кримінальне переслідування набуло нових форм і застосовується за новими методами, визначеними як негласні слідчі (розшукові) дії щодо викриття злочину й особи, яка його вчинила.

Визначаючи кримінальну функцію, що реалізують оперативні підрозділи, слід брати до уваги характер взаємодії слідчого та оперативних підрозділів. Відповідно до ст. 41 КПК України, під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом. Ураховуючи викладене, можна стверджувати, що функціональна спрямованість діяльності оперативних підрозділів визначається характером функціональної спрямованості діяльності слідчого. Тому до повідомлення про підозру оперативні підрозділи здійснюють

функцію розслідування у формі сприяння слідчому шляхом виконання доручень про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також сприяння слідчому під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Для оперативно-розшукового переслідування як функції окремих суб'єктів ОРД, визначених ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», характерним є те, що воно передусє досудовому розслідуванню й продовжується до набрання вироком законної сили, унаслідок його здійснення формуються приводи та підстави для початку досудового розслідування, а також забезпечується отримання й збереження початкової доказової бази (оперативно-розшукове документування) [6].

Теоретичні положення кримінального процесу, чинний КПК України, практика його застосування в главах 20, 21 встановили ознаки кримінального переслідування, що передбачають проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Зазначені положення містять: розподіл процесуальних функцій обвинувачення, захисту й здійснення кримінального провадження; визначення нових положень процесуального статусу сторін на стадії досудового розслідування; встановлення процесуального статусу підозрюваного й обвинуваченого як об'єкта доказу вини; систему оцінки доказів тільки слідчим, прокурором, судом (колегіальним судом) [7].

Кримінальне переслідування є частиною кримінального процесу разом із процесуальною діяльністю сторін обвинувачення та захисту. До органів кримінального переслідування, відповідно до положень чинного законодавства, належать прокурор, слідчий, керівник слідчого підрозділу, оперативні підрозділи. Зі сторони обвинувачення кримінальне переслідування можуть здійснювати потерпілий і його законний представник.

Відбулися суттєві зміни в статусі та повноваженнях прокуратури. Згідно з чинним КПК України, прокурор тепер не має права усувати слідчого від проведення досудового розслідування, а може тільки ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та

призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу, або в разі неефективного досудового розслідування. Новими повноваженнями прокурора стали, зокрема, такі: повідомлення особі про підозру; доручання органам досудового розслідування проведення розшуку й затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій із метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави; затвердження чи відмовляння в затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, внесення змін до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійне складання обвинувального акта чи клопотання; звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; погодження або відмовлення в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених цим Кодексом, чи самостійне подавання слідчому судді таких клопотань.

Законом на прокуратуру покладено функції: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді, нагляд за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також у разі застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про прокуратуру» відбулися зміни контрольних функцій у кримінальному процесі. Функцію судового контролю передано слідчому судді, на якого, згідно з КПК України, покладено функцію перевірки й розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування. Також слідчий суддя набув повноважень щодо здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які

беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності й обґрунтованості кримінального переслідування, тобто обмеження конституційних прав і свобод людини на стадії досудового розслідування.

Слідчий суддя в кримінальному процесі не здійснює кримінального переслідування. На підставі матеріалів, які надали йому оперативні підрозділи, розглядає їх та складає постанову про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. При цьому слідчий суддя не встановлює вимоги виконання оперативно-розшукової або негласної слідчої (розшукової) дії, не може проконтролювати ці дії. Він таким чином забезпечує застосування закону під час судового розгляду кримінального провадження.

Кримінальне переслідування здійснюється стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування. Якщо розглядати процедуру початку досудового розслідування, то очевидним є те, що початком кримінального переслідування є поява особи підозрюваного. Тобто оголошення про підозру в кримінальному процесі, затримання за підозрою у вчиненні злочину, застосування запобіжного заходу – усе це є елементами кримінального переслідування.

Зі сторони обвинувачення функцію обвинувачення відносно підозрюваної особи забезпечує потерпіла особа. Процесуальний статус потерпілого як суб'єкта кримінального переслідування ґрунтується на його процесуальних правах та обов'язках. Потерпілий має процесуальні права та бере участь у підтриманні обвинувачення в суді. Якщо державний обвинувач відмовляється від обвинувачення, то потерпілий сам підтримує обвинувачення та здійснює захист своїх прав, підтримує цивільний позов, надає докази щодо вини обвинуваченого, бере участь в оцінюванні доказів у кримінальному провадженні, висловлює свою позицію щодо міри покарання, виступає в судових дебатах, оскаржує вирок.

Підозрюваний є центральною процесуальною фігурою протягом усього досудового розслідування, усе кримінальне провадження пов'язане з особою підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), обов'язково вирішуючи його долю в один із передбачуваних законом способів. Повідомлення про підозру

здійснюється лише після початку досудового розслідування, тобто з моменту внесення прокурором або слідчим відомостей про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Письмове повідомлення про підозру вручають у день його складення прокурором або слідчим (ст. 276, 278 КПК України).

На наступному етапі досудового розслідування кримінального провадження, установлення та викриття особи, яка вчинила злочин, прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру, за результатами проведених слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 283 КПК України).

Згідно зі ст. 16 КПК України, підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники під час досудового й судового розслідування користуються рівними процесуальними правами в дослідженні доказів, однак дати оцінку доказів, відповідно до ст. 94 КПК України, не можуть. Вони мають право подати докази слідчим підрозділам, що оцінюють їх спільно з усіма матеріалами кримінальної справи.

Функція кримінального переслідування передбачає здійснення кримінального розшуку; установлення особи, яка скоїла злочин; державного обвинувачення, винесення постанови про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Функція кримінального захисту має кримінально-процесуальні засади щодо захисту прав учасників кримінального переслідування, захисту від обвинувачення. Функцію правосуддя виконує суддя, зокрема здійснюючи судовий контроль на досудових стадіях кримінального процесу та розглядаючи кримінальні справи під час судового провадження, постанову вироку.

Функцію кримінального захисту покладено на сторони захисту кримінального процесу, у тому числі підозрюваного,

обвинуваченого, підсудного, потерпілого, цивільного позивача, його представників, захисника.

Функцію кримінального судочинства – правосуддя, виконує тільки суддя (колегіальний суд).

Автори підручника «Кримінальний процес» Л. Д. Удалова, Н. С. Карпов, О. Г. Яновська, О. Ю. Хабло, О. С. Степанов, Д. П. Письменний визначають загальні положення судового розгляду кримінального провадження як сукупність (систему) процесуальних дій, спрямованих на виконання головних завдань кримінального судочинства [9].

Отже, кримінальне переслідування як функція кримінального процесу – це ключовий напрям процесуальної діяльності, якому властиві спеціальна роль і призначення сторін: з одного боку, сторони звинувачення, з іншого – сторони захисту, суб'єктів, учасників кримінального судочинства щодо використання в кримінальному процесі на досудових стадіях негласної оперативної інформації, проведення слідчих (розшукових) дій, за якими встановлюються обставини злочину, особи, яка вчинила злочин. Кримінальне переслідування має на меті виконання завдань кримінального процесу, згідно зі ст. 2 КПК України.

Аналіз особливостей реалізації положень КПК України свідчить про суттєве збільшення навантаження на слідчих і прокурорів. Щомісячна завантаженість слідчих загалом зросла з кількох десятків до сотень кримінальних проваджень. І це тоді, коли в Україні кількість співробітників міліції вдвічі перевищує стандарти ООН (450 міліціонерів на 100 тис. населення проти 222 поліцейських за світовими стандартами), кількість прокурорів перевищує в 2,5 раза середньоєвропейські показники (25 прокурорів на 100 тис. населення проти 10 обвинувачів) [9].

Пояснюють такий стан тим, що з метою захисту інтересів потерпілих у новому КПК України запроваджено процедуру розслідування злочинів із моменту подання відповідної заяви (без попередньої перевірки), а всі процесуальні рішення вже оформляються лише слідчими, зміною підпорядкованості слідчих і працівників оперативних підрозділів і, в окремих випадках, неналежним виконанням повноважень прокурорами.

Тому співробітники оперативних підрозділів передусім працюють тільки на підставі доручення слідчого.

Якщо раніше всі заяви про злочини розподілялися між особовим складом слідчих та оперативних підрозділів МВС України, то нині слідчі змушені зосереджувати зусилля на роботі з Єдиним реєстром, ухвалювати процесуальні рішення, самостійно проводити слідчі дії, оформляти доручення для оперативних підрозділів і забезпечувати процесуальне спілкування зі слідчими суддями, а також значну частину робочого часу витратити на погодження та підписання в прокуратурі підготовленого клопотання, а далі – подання погодженого документа до суду й участь у його розгляді слідчим суддею. Здійснення головної функції – проведення слідчих (розшукових) дій – для слідчих перетворилося на другорядне.

Шляхом подолання проблеми є збільшення кількості співробітників оперативних підрозділів, яким має бути надано доступ до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Очевидно, мають відбутися також зміни і у відносинах між прокуратурою та слідством, зокрема перерозподіл функцій і встановлення партнерських відносин. Кожен має виконувати властиву лише йому роботу: слідчий – безпосередньо досудове розслідування, а прокурор – визначений Законом України «Про прокуратуру» обсяг повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корж В. П. Кримінальне переслідування особи, яка вчинила злочин / В. П. Корж // Вісник прокуратури. – 2009. – № 8. – С. 85–90.

2. Кожевніков Г. К. Державне обвинувачення як елемент кримінального переслідування / Г. К. Кожевніков // Вісник Академії прокуратури України. – 2006. – № 1. – С. 46–48.

3. Гончаренко В. Г. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.

4. Гловюк І. В. Сторона обвинувачення у досудовому розслідуванні: питання коректності визначення кола учасників [Електронний ресурс] / І. В. Гловюк. – Режим доступу :

[http:// www.corp_lguvol.lg.ua/d_140102.html](http://www.corp_lguvol.lg.ua/d_140102.html).

5. Остафійчук Г. В. Кримінальне переслідування на досудових стадіях кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Остафійчук Григорій Володимирович. – К., 2012. – 215 с.

6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

7. Цехан Д. М. Оперативно-розшукова діяльність та кримінальне переслідування: співвідношення (функціональний аспект) / Д. М. Цехан, І. В. Гловюк // Юридичний вісник Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – № 4. – С. 340–344.

8. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : міжвідом. наказ. ГПУ, МВС України, Мін'юсту та ін. від 16 лист. 2012 р. № 114/1042/516/936/ 16875/5.

9. Кримінальний процес : [підруч.] / Удалова Л. Д., Галаган О. І., Письменний Д. П. та ін.; за заг. ред. В. В. Коваленка. – К. : НАВС ; Центр учб. л-ри, 2013. – 544 с.

УДК 343.148(477)

Канфуї Наталія Петрівна –
начальник сектору економічних
та товарознавчих експертиз
НДЕКЦ при ГУМВС України
в Київській області, ад'юнкт кафедри
криміналістики Національної академії
внутрішніх справ України

Kanfui Natalia – economic sector and
commodity expertise NDEKTS at the
Interior Ministry of Ukraine in Kyiv
region, junior scientific assistant
criminology department of the National
Academy of Internal Affairs of Ukraine

ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ НОВОГО КПК УКРАЇНИ 2012 РОКУ

PROBLEMATIC ISSUES OF FORENSIC EXAMINATION THE ADOPTION OF THE CRIMINAL PROCEDURAL CODE OF UKRAINE IN 2012

*Здійснено спробу вирішити проблемні питання, пов'язані з
призначенням і проведенням судових експертиз, у тому числі
судово-товарознавчих, що виникли після введення в дію
Кримінального процесуального кодексу України 2012 року.*

Ключові слова: експерт; судова експертиза; юридичні
підстави; збирання матеріалів для проведення експертизи.

*Осуществлена попытка поднять определенные
проблемные вопросы, связанные с назначением и проведением
судебных экспертиз, в том числе судебно-товароведческих,*

возникшие после введения в действие Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 года.

Ключевые слова: эксперт; судебная экспертиза; юридические основания; сбор материалов для проведения экспертизы.

The development of science, enginery and technology leads to the employment of special knowledge for the successful trial and judgement of the increasingly greater cases in the court and to pass legal and reasonable verdicts. The usage of such knowledge is able through setting the forensic expertise intended by its special methods, procedures and means to help substantiate the facts being critical to the case.

So, the current Criminal Procedural Code (CPC) of Ukraine determines three types of initial documents that give authority to carry out a forensic expertise, namely: an investigator's or prosecutor's inquiry; an investigator's appointment to a judge or trial; a petition of the defence party or of an investigator / prosecutor. With that, in the latter case, taking into consideration the content of part 6 article 244 of the CPC of Ukraine, an investigator, a judge or a trial have to deliver an agreeable judgement that raises the comprehensive list of the initial documents to four.

Under those circumstances, a complicated problem faces an expert, because according to the requirements of the current CPC of Ukraine the investigators and prosecutors take all proceeding decisions in the form of a writ. At the same time, it's difficult to admit the native state of the legal regulation of any matters that considers the ambiguous interpretation of the law. That's why the mentioned provisions of the CPC of Ukraine demand related amendments and bringing in line with the requirements of the legal methodology.

The things and documents with evidence of perpetration might be the objects for expertise and its sources. The prohibition for an expert to search for evidence on his/ her own initiative is feasible because the current law has fixed the particular form of action and its breach makes evidence incompetent and leads to its loss. At the same time, the other sources of information that are not sources of

evidence but have information necessary for an expert to perform his/ her duties might be the objects for expertise.

The foregoing doesn't describe the difficulties that challenge the expert during carrying out an expertise with due account for implementation of the new CPC of Ukraine and this provides evidence for the necessity of the further improvement and bringing in line with the facts of fight against crime.

Keywords: expert forensics; legal grounds; gathering material for the examination.

Розвиток науки, техніки та нових технологій призводить до того, що для успішного розгляду та вирішення все більшої кількості справ у суді необхідно застосовувати спеціальні знання, що сприяють ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень. Використання таких знань можливе й через призначення судової експертизи, покликаній своїми спеціальними методами, прийомами та засобами сприяти встановленню обставин, які мають значення для справи.

Теоретичному розробленню цієї проблематики багато уваги приділили що визнані фахівці, як Т. В. Авер'янова, Н. І. Альхамов, Л. Є. Ароцкер, В. Д. Арсеньєв, В. В. Архипов, В. Д. Берназ, К. А. Букалов, В. М. Галкін, Л. І. Георгієв, Ю. М. Грошевий, Г. В. Дашков, Ф. М. Джавадов, О. О. Ейсман, О. О. Закатов, Т. В. Каткова, Н. І. Клименко, А. І. Лозовий, І. А. Петрова, М. А. Погорецький, Р. Д. Рахунов, О. Р. Россинська, М. В. Салтевський, Я. С. Сапошинський, Л. О. Сергєєв, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. М. Тertiшник, С. С. Толмачова, О. Р. Шляхов та ін.

Проте на сьогодні фактично відсутні системні дослідження проблем, що виникають під час призначення та проведення судових експертиз з огляду на прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України.

Не випадково судову експертизу вважають одним із правових інститутів, що зазнав істотних змін з огляду на оновлення кримінального процесуального законодавства. У КПК України, прийнятому Верховною Радою України 2012 року, наявна низка новел щодо організації та проведення

судових експертиз. При цьому необхідно звернути увагу на те, що під час призначення та проведення судових експертиз виникло чимало проблемних питань, вирішення яких має сприяти більш ефективній діяльності експертних установ та окремих експертів.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 242 КПК України, «експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання». Таким чином, експертизи за ініціативою будь-якої зі сторін кримінального провадження має бути проведена на підставі такого документа, як звернення, а за ініціативою слідчого судді чи слідчого – на підставі доручення. Більше того, під час вирішення питання про призначення та проведення експертизи за ініціативою сторони захисту остання має звернутися до слідчого, прокурора (ч. 1 ст. 243 КПК України), а в разі їх відмови – до слідчого судді (ст. 244 КПК України) з відповідним клопотанням [1, с. 619, 622–624].

Отже, чинний КПК України визначає три види ініціативних документів, на підставі яких має бути проведено судову експертизу, а саме: звернення слідчого або прокурора, доручення слідчого судді або суду, клопотання сторони захисту або слідчого (прокурора). При цьому, в останньому випадку, беручи до уваги зміст ч. 6 ст. 244 КПК України, слідчий суддя чи суд повинні винести відповідну ухвалу, що збільшує загальний список ініціативних документів до чотирьох.

За таких умов перед експертом виникає складне питання, оскільки, відповідно до вимог чинного КПК України, усі процесуальні рішення слідчий, прокурор приймають у вигляді постанов.

Не можна не погодитися з думкою О. В. Капліної, яку вона висловила в коментарі до ст. 242 КПК України: «з огляду на прагнення забезпечити однозначність кримінальної процесуальної термінології ..., можна зробити висновок, що ... юридичною підставою для залучення експерта на стадії досудового

розслідування повинна бути постанова слідчого чи прокурора про доручення проведення експертизи» [1, с. 620–621].

Водночас важко визнати природним стан правового регулювання будь-яких відносин, що передбачає неоднозначне трактування закону. Тому зазначені норми КПК України вимагають відповідної корекції та приведення їх у відповідність до вимог юридичної техніки.

Згідно з ч. 1 ст. 69 КПК України, «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження й стосуються сфери її знань» [1, с. 220].

Визначальним у викладеному в законі понятті експерта є визначення обсягу його прав через положення Закону України «Про судову експертизу».

Аналіз ст. 10 цього закону свідчить про досить принципову зміну, що полягає в зменшенні кола осіб, які можуть бути залучені як судові експерти [2].

Відповідно до вимог попереднього КПК України, слідчий мав право залучити в якості експерта будь-якого фахівця, який мав спеціальні знання та відповідний досвід роботи в галузі, до якої належали питання, що виникали перед слідством [3, с. 223].

Визнавши вимоги Закону України «Про судову експертизу» до судових експертів такими, що стосуються й кримінального процесу, законодавець погодився з тим, що судовими експертами можуть бути фахівці державних спеціалізованих установ, які відповідають установленим критеріям, та інші фахівці судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної

спеціальності в порядку, передбаченому цим Законом. Так, законодавець підвищив рівень експертних послуг, що має надавати ініціатор.

Результатом діяльності судового експерта є висновок, що, відповідно до вимог ч. 1 ст. 101 КПК України, є докладним описом проведених експертом досліджень і зроблених за їх результатами висновків, обґрунтованих відповідей на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [1, с. 301].

На підставі ч. 3 цієї самої статті КПК України висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження.

У чинному КПК України чітко визначено, що експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи [1, с. 221]. При цьому законодавець не конкретизував, що слід розуміти під «матеріалами для проведення експертизи».

Так, ними можуть бути речі та документи, що містять на собі ознаки вчинення злочину і є їх джерелами. Заборона експерту за власною ініціативою здійснювати їх пошук є виправданою, оскільки для цього чинним законом визначено конкретні процесуальні форми, порушення яких, як відомо, призводить до визнання доказів недопустимими та до їх втрати.

Водночас матеріалами можуть бути й інші джерела інформації, що не є джерелами доказів, але містять інформацію, необхідну експерту для виконання покладених на нього обов'язків.

Прикладом такої ситуації є збирання цінової інформації щодо предмета дослідження експертом-товарознавцем. Це є невід'ємною складовою експертного дослідження. Отримання такої інформації від слідчого чи іншої особи – ініціатора проведення експертного дослідження, на нашу думку, є нічим не обґрунтованою вимогою, оскільки особа, яка не є учасником ринку або фахівцем із тих питань, що стоять перед експертом, не може якісно й повно дослідити ринок предмета дослідження, пропозиції та попит на ньому, визначити обґрунтованість існуючих на ньому цін тощо.

Особливо вагомим аргументом проти такої конструкції правової норми є те, що за умови надання експертно-товарознавцю цінової інформації ініціатором – стороною захисту надзвичайно високим є ризик надання для дослідження даних, що не відповідають реальному стану речей.

За таких умов доцільним є внесення відповідних змін до зазначеної новели щодо змісту поняття «матеріали для проведення експертизи».

Дещо двозначним є викладення в зазначеній правовій нормі формули «за власною ініціативою». Чи не значить таке формулювання, що за наявності дозволу слідчого, прокурора, слідчого судді чи іншої сторони кримінального провадження – ініціатора проведення експертизи експерт може отримати право на самостійне збирання матеріалів для експертного дослідження? Якщо так, то чи існують якісь обмеження «поля дослідження», тобто які матеріали можна збирати, а які ні? У разі відсутності будь-яких обмежень з'являється нова, не передбачена чинним законом, особа, яка може мати можливість здійснювати досудове розслідування в повному обсязі.

Таким чином, конструкція ч. 3 ст. 69 КПК України, яку запропонував законодавець, є недосконалою й такою, що може створити додаткові складнощі в здійсненні експертної діяльності.

З початку застосування чинний КПК України мав ще один суттєвий недолік, пов'язаний із визначенням суми матеріальних збитків та інших видів шкоди, завданих кримінальними правопорушеннями. Зазначені дослідження законодавець не вважає обов'язковими. І лише Законом України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII було доповнено ч. 2 ст. 242 КПК України п. 6, відповідно до якого слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи в тому числі й щодо визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Викладене не розв'язує проблем, що виникають під час здійснення експертної діяльності з огляду на запровадження нового КПК України, що свідчить про необхідність його

подальшого вдосконалення та приведення у відповідність із реаліями боротьби зі злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] : у 2 т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
2. Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. – 5-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрисконсульт ; КНТ. – 2008. – 896 с.